3653

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: Dr ILLYEFALVI I. LAJOS

BUDA ÉS PEST KÖZIGAZGATÁSÁNAK TÖRTÉNETE AZ 1849–1865. ÉVI ABSZOLUTIZMUS ÉS PROVIZÓRIUM ALATT

ÍRTA

Dr WILDNER ÖDÖN

ELSŐ KÖTET

87. KÖTET 3. SZÁM

KIADJA: BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS STATISZTIKAI HIVATALA

Ára 5 pengő

Stat. 0.997/87

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: Dr ILLYEFALVI I. LAJOS

BUDA ÉS PEST KÖZIGAZGATÁSÁNAK TÖRTÉNETE AZ 1849–1865. ÉVI ABSZOLUTIZMUS ÉS PROVIZÓRIUM ALATT

ÍRTA

Dr WILDNER ÖDÖN

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS HÁZINYOMDÁJA

309353

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
1937 2168

Budapest székesfőváros házinyomdája 1937 — 5063 — Felelős nyomdavezető: Kurfürst István vezérigazgató.

TARTALOMJEGYZÉK.

I. Rész

Az 1849—1860. évi abszolutizmus kora.

Oldal

I. Köztörténeti krónika 7

II. Közállapotok 16

1. Haynau uralma Pesten és Budán 1849. júliustól 1850. júniusig 16

2. Az abszolút uralom további történetéhez 29

a) Kikényszerített loyalitás; a nemzeti érzület elnyomása; Pest és Buda hatóságainak politikai fölhasználása 29

b) Díszpolgári kinevezések az abszolutizmus alatt 35

c) Az uralkodó Őfelsége és a két magyar főváros 40

III. Közjogi szervezet. 44

1. Birodalmi szervezet. 44

a) Az 1849. március 4-i császári alkotmánylevél 44

b) Az 1851. december 31-i (»Silvesteri«) pátensek 47

2. Különleges szervezeti kísérletek Magyarországra nézve. 49

a) A Haynau-féle provizórium 49

b) A Geringer-féle provizórium 51

c) Az 1853. évi szervezési mű: az ú. n. »definitivum« 65

3. Pest és Buda főbb szervezeti és személyi változásai 1849—1860. 67

a) A Haynau-korszakban 67

b) A Geringer-féle városi elrendezés végrehajtása Pesten és Budán 73

c) Változások Albrecht főherceg kormányzósága alatt 74

d) A fővárosok hatáskörének változásai egyes igazgatási ágakban 75

e) Újabb mozzanatok a hivatali ügyvitel fejlődésében 78

IV. Pénzügyi viszonyok. 81

1. Állami egyenes és fogyasztási adók, bélyegilletékek, községi pótadók ... 81

2. A két város pénzügyi viszonyai. 84

a) A községi pénztárak kezelési eredményei, részben költségvetése 1849-től 1860-ig 84

b) Kölcsönügyek 88

Források 93

KÖNYVTÁR

I. RÉSZ

AZ 1849—1860. ÉVI ABSZOLUTIZMUS KORA

(A BACH-KORSZAK; HAYNAU-GERINGER URALMA; ALBRECHT FŐHERCEG KORMÁNYZÓ, STB.)

I. Köztörténeti krónika.

1849.

Július.

11—15. A nemzeti kormánytól és honvédcsapatoktól odahagyott Budát és Pestet osztrák és orosz csapatok szállják meg. Ostromállapot. (1854. május 1-ig.)

18—19. B. Haynau és Panyutin orosz tábornok bevonulása.

19—24. Haynau elrettentő kiáltványai és hadisarcai.

24. Haynau a déli táborba vonul; ideiglenes helyettese báró Kempen János altábornagy. Az abszolutisztikus uralom mindkét városban berendezkedik. Szentiványi Vince császári ker. főbiztos. (1850. februárig.) Pesten Koller Ferencet, mint főbírót bízzák meg a tanács ideiglenes vezetésével. (November 19-én főpolgármesterré nevezik ki.) Budán Walheim Jánost nevezik ki polgármesternek. (Az marad 1854-ig.)

29. Báró Geringer Károly, Magyarország császári polgári főbiztosa a fővárosba érkezik. (Marad 1851. szeptemberig.)

Augusztus.

8. Pesten a feloszlatott közgyűlés némi pótlására »pénzügyi bizottmányt« neveznek ki.

11. Kossuth és kormánya lemond. Görgey diktátor.

13. Görgey serege Világosnál leteszi a fegyvert az oroszok előtt.

15. Báró Bach Sándor véglegesen átveszi a birodalmi belügyminiszteri tárcát. (Marad 1859. augusztus 22-ig.) Gróf Thun Leó birodalmi közoktatási miniszter (»Organisations-Entwurf für die Gymnasien.« 1850. Germanizáció.)

18. I. Ferenc József születésnapjának, az olasz békekötésnek és a »magyar lázadás« leverésének megünneplése. Német díszelőadás »Gotterhalte«-val a Nemzeti Színházban.

Szeptember.

1. Haynau idézőlevele a forradalom összes résztvevőihez 90 napon belül való jelentkezéssel. »Purificationális eljárás« indul a császári haditörvényszékek előtt.

Október.

6. (A bécsi forradalom kitörésének és gróf Latour meggyilkolásának évfordulója.) Az »aradi 13« és gróf Batthyány Lajos miniszterelnök vértanuhalála.

További kivégeztetések Pesten: 10-én Csányi László és báró Jeszenák János; 20-án herceg Woronieczky Mieczislav, Giron Péter, Abancourt Károly; 24-én báró Perényi Zsigmond, Csernyus Manó, Szacsvay Imre vértenuhalála.

13. A pesti »összes tanácsülés« díszpolgárrá választja gróf Radetzky tábornagyot. (Buda 17-én.)

24. Haynau kiadja ideiglenes közigazgatási szervezetét és végrehajtási utasítását.

29. Báró Kempen János altábornagyot, Pest-Buda kerületi parancsnokát a birodalmi csendőrség (»Országbiztonsági őrség«) megszervezőjévé és főparacsnokává nevezik ki Bécsbe. (Ebben a minőségben 1859. augusztusig szolgál.) Nálunk báró Macchio Florián altábornagy váltja fel. (1850. decemberig.)

30. A lapok közlik, hogy az uralkodó a halálos ítéletek végrehajtását megszüntetni rendeli. A véglegesen elítélteket várfogságokba szállítják.

November.

1. A március 4-iki birodalmi alkotmány kihirdetése.

8. Első kormányintézkedés Ó-Budának Buda városába kebelezése iránt.

15. »Kaiserliches Reichsgesetz- und Verordnungsblatt« Magyarország számára is. (Emellett kormánylap: Szilágyi Ferenc »Magyar Hirlap«-ja.)

19. Koller Ferencet Pest város főpolgármesterévé nevezik ki. (Ez marad 1850. február 8-ig.)

20. A Lánchidat átadják a közforgalomnak.

December.

Pest város b. Haynau-t, b. Jellachich-ot, herceg Paskievics-et és herceg Windischgrätz-et díszpolgáraivá választja.

1850.

Alapvető császári rendelkezések: közös vámterület; új adórendszer, fogyasztási adók, bélyegilletékek, monopóliumok (dohány-, só-, szesz stb.) Hám János, hercegprímást, esztergomi érseket lemondásra kényszerítik. (Utódja: Scitovszky János.)

Február.

8. Koller Ferenc udv. tan. főpolgármestert a Pest-Budai kerület polgári cs. kir. miniszteri főbiztosává nevezik ki. (Szentiványi helyébe.) Főpolgármesteri helyettes Ságody Sándor alpolgármester. Koller marad 1850. nov.-ig. Lovag osteneggi Prottmann József, a budapesti cs. kir. kapitányság egyesítése és rendezése tárgyában Grázból kiküldött cs. kir. biztos, a fővárosba érkezik. (1851. március — 1861-ig a budapesti cs. kir. rendőri igazgatóság vezetője; 1858-tól valóságos udvari tanácsos.)

9. Megjelenik a »Pesti Napló« (Szenvey, Császár, Récsi).

Március.

4. Buda díszpolgárává választja b. Haynau-t, gróf Grünné-t, és herceg Schwartzenberg-et.

5. Pest város díszpolgáraivá választja herceg Schwartzenberg-et, herceg Liechtensteint és gróf Grünnét. Haynau számos politika vádlott előtt kihirdetteti halálos ítéletét, de egyúttal önhatalmúlag teljes kegyelmet ad nekik. (109 képviselő és kormánybiztos.)

26. Terczy Szilárd volt tanácsnok és főkapitány Pest város kinevezett főpolgármestere. (1851. márciusáig.)

Június.

8. A Wiener Zeitung közli Haynau fölmentetését a magyar és erdélyországi katonai főparancsnokságtól; (helyettese b. Appl táborszernagy.)

Szeptember.

12. Az uralkodó Albrecht főherceget a III. hadsereg (X—XIII. hadtest) parancsnokává és Magyarország, Erdély és a Bánát katonai és polgári kormányzójává nevezi ki.

13. »Szervezési Főrendelet«. Pest-Budai kerületi főispánná Augusz Antalt nevezi ki.

30. Befejeződik a június 10-én elkezdődött népösszeírás Pesten és Budán.

Október.

14. Albrecht főherceg kormányzó ünnepélyes bevonulása Pestre és Budára. 15-én megjelenik a Nemzeti Színházban.

December.

3. B. Macchio utódja a kerületi parancsnokságban Heyntzel altábornagy.

1851.

Március.

Távozik Terczy Szilárd pesti főpolgármester; helyébe jön Friedrich György, mint kinevezett »hatósági elnök.« (Marad szeptember végéig.)

Augusztus.

18. Báró Geringer instrukciója »a községi közigazgatásnak ideiglenes szabályozására, a magyar koronaországok szab. kir. városaiban és rendezett tanáccsal bíró egyéb községeiben.« Tisztviselői nyugdíjtörvény.

20. Kossuth, Andrássy Gyula gróf és még 34 társuk »in effigie« kivégeztetnek. A pesti kinevezett »községtanács« (»választmány«?) szervezése.

Szeptember.

B. Geringer távozik; utódja báró Augusz Antal helytartósági alelnök.

Október.

6. Pest főpolgármesterévé ideiglenesen Appiano József nagykereskedőt és községtanácsost nevezik ki. (Marad 1852. december 2-ig.)

December.

3. I. Ferenc József visszavonja az 1849. évi márciusi alkotmányt; a birodalmi minisztériumok számára zsinórmértékül új »Alapelvek«-et ad ki az oszthatatlan, egységes osztrák császárság szervezetéről, kormányzatáról, a helyi hatóságokról, stb.

1852.

Június 5-től augusztus 14-ig I. Ferenc József magyarországi látogatása; Budán is több izben s több napig időz. Július 9-én résztvesz Hentzinek, a budai Szent György-téren általa állított emlékszobra leleplezésén.

September—November.

Birodalmi sajtótörvény s egyesületi törvény végrehajtása Magyarországon.

December.

2. Appiano helyébe Krászonyi József cs. kir. helytartótanácsost nevezik ki Pest főpolgármesterévé. (Marad 1856. februárig.)

1853.

A Szilágyi Ferenc, majd Nádaskay Lajos szerkesztésével megjelenő »Budapesti Hirlap«-ot (volt »Magyar Hirlap«) magyar hivatalos közlönnyé teszik. (Az marad 1860. novemberig.) — A zsidók birtokszerzési lehetőségét megszüntetik.

Január.

19. Organisatorius rendeletek az 1849. márciusi alkotmány visszavonása következtében.

Február.

18. Libényi János szabósegéd merénylete Bécsben I. Ferenc József ellen; gróf O'Donnel szárnysegéd és Ettenreich polgár megmentik az uralkodót.

19. Pest és Buda hűségnyilatkozatai ebből az alkalomból.

Március.

3. Noszlopy, Jubál, Andrássffy, Sárközy kivégeztetése Pesten a császár elfogására irányuló összeesküvésben való részvételük miatt.

5. Pest város gróf O'Donnell-t és Ettenreich-et díszpolgáraivá választja: Buda március 8-án.

Április.

30. Pest város b. Bach Sándort és b. Geringert díszpolgáraivá választja.

Május.

25. Az Új-épületben fogva levő gróf Teleky Blankát 10, Leövey Klárát 5 évi várfogságra ítélik felségsértés miatt.

18. I. Ferenc József eljegyzi Erzsébet bajor királyi hercegnőt.

Szeptember.

8. Az 1849. augusztusában elásott szent koronát megtalálják Orsova mellett; 15-én kiállítják Budán, majd 18-án a bécsi Burgba viszik, de másnap újra Budára hozzák s az uralkodó a kormányzó főherceg őrizete alá helyezteti.

December.

29. Buda díszpolgáraivá választja báró Bachot és báró Geringert.

1854.

Február.

16. Pest város díszpolgáraivá választja gróf Almásy Móricot és báró Augusz Antalt.

Április.

6. A belügyi igazgatás, törvénykezés és pénzügy »végleges« megszervezése.

9. Az uralkodó elrendeli, hogy május 1-től az ostromállapot és haditörvényszék beszüntettessék az ikerfővárosokban.

24. Az uralkodópár mennyegzője Posenhofenben. Kegyelmi tények.

Július.

Budán Walheim polgármestert Plettka Lipót volt trencséni császári kir. főszolgabíró váltja föl. (Marad 1856-ig.)

November.

Deák Ferenc állandó lakását Pestre teszi át.

1855.

Március.

2. I. Miklós cár halála, utóda II. Sándor.

Augusztus.

18. Concordatum kötése IX. Pius pápával. A pesti József-Ipartanodát József-Műegyetemmé fejlesztve Budára teszik át.

November.

19. Vörösmarty Mihály nemzeti temetése.

December.

21. Pest város díszpolgáraivá választja báró Hess táborszernagyot, báró Kempen rendőrfőparancsnokot, gróf Leiningen altábornagyot, kormányzóhelyettest és báró Hauer kormányzósági polgári osztályfőnököt.

1856.

Február.

12. Az urbéri főtörvényszék elnökévé kinevezett Krászonyi József pesti főpolgármester helyébe dr. Conrad Gusztáv volt cs. kir. főtörvényszéki tanácsost nevezik ki. (Marad 1860. júliusig.) Budán Plettka helyett Kalina Ferencet nevezik ki polgármesternek. (Marad 1859-ig.)

Augusztus.

70 további politikai elítélt megkegyelmezése.

31. Az esztergomi Bazilika fölszentelése az uralkodó jelenlétében: Liszt miséje.

November.

16. Albrecht főherceget, mint Magyarország főkormányzóját, kiszélesített hatalomkörrel ruházzák föl. (Marad 1860. áprilisig.)

December.

A hivatalnokokat fölmentik annak igazolásától, hogy nem tartottak a forradalommal. — Az izraeliták visszakapják a Haynau-féle hadisarc (»büntető alap«) egy millióját iskolaalap céljaira. — Karácsonykor első gázvilágítás Pest utcáin.

1857.

A konzervativok 129 aláírással az 1847-es alkotmány visszaállítását kérik. Farsangi »Jogász Dalidó« magyar ruhákkal és magyar táncokkal.

Március.

28. Pest város díszpolgárává választja dr. Weiser Ferenc bécsi reáliskolai igazgatót.

Május.

4. Az uralkodópár hosszabb látogatásra hazánkba érkezik; ünnepélyes fogadtatásuk Pesten és Budán.

9. Általános amnesztia. Benne részesülnek sokak közt gróf Andrássy Gyula, Balogh János volt képviselő, Stáncsics Mihály stb.

22. I. Ferenc József látogatása és szemléje a pesti városházán.

Október.

Közzéteszik a pesti népösszeírás eredményét. Báró Bach miniszter névtelen öndícsítő irata: »Rückblick auf die jüngste Entwicklungsperiode Ungarns«-Tollvívője Benj. Meyer, gúnynéven »Blut-Béni.« A 100 krajcáros új osztrák forint lép a 60 krajcáros conventios forint helyére.

1858.

Megalakul a Pesti Gabonacsarnok, mint a tőzsde elődje. — Új községtanácsosok kinevezése Pesten.

Augusztus.

22. Rudolf trónörökös születése.

December.

30. Báró Augusz csász. kir. magyar helytartósági alelnököt nyugdíjazzák; utódja Cseh Eduárd.

1859.

Széchényi »Blick«-je, válaszul Bach-Blutbéni »Rückblick-jére, megjelenik Londonban. — Budán Kalina helyett Paulovits László tanácsnokot nevezik ki polgármesternek. (Marad 1861-ig, majd újból 1861-től 1867-ig.)

Április.

28. I. Ferenc József elrendeli a mozgósítást a szárd királyság ellen. Pest két önkéntes zászlóaljat és pénzáldozatot szavaz meg.

Június.

4. A magentai, 24-én a solferinoi vereség.

Július.

7. A villa franca-i béke-prelimináré.

Augusztus.

22. B. Bach Sándor és b. Kempen János fölmentése; gróf Gouchovszky az új birodalmi belügyminiszter, az új községi törvénytervezetét országos bizalmi bizottságoknak adja ki megvitatás végett.

Október.

Pesten és országszerte Kazinczy-centennáriumok egész az év végéig, nemzeti tüntetésül.

November.

18. Az uralkodó által a csepeli Lórév-en, az 1848-ban Görgey rendeletére kivégzett gróf Zichy Eugén Ödön emlékére emelt »hűségkápolna« fölszentelése Albrecht és József főhercegek s a grófi család 10 tagja jelenlétében.

1860.

Schmerling Antal birodalmi miniszterelnök; báró Vay Miklós magyarországi főkancellár, Majláth György tárnokmester, gróf Apponyi György országbíró.

Március.

15. A nemzeti tüntetésben résztvevő Forinyák Géza joghallgatót a Kerepesti-úti temető előtt rendőri sortűz sebesíti meg.

Április.

4. A sebeibe belehalt Forinyák Géza pesti temetése nemzeti gyászpompával megy végbe.

8. Gróf Széchényi István öngyilkossága Döblingben. Hónapokig országszerte nemzeti gyászünnepélyek.

23. Albrecht főherceg kormányzó fölmentése és távozása Magyarországból. Utódja: Benedek Lajos táborszernagy, v. vezérkari főnök (1860. okt. 20.) Az öt katonai kerületre való fölosztás megszüntetése.

Július.

11. Benedek kormányzó szemlelátogatása a pesti városházán.

17. Conrád pesti főpolgármestert a bécsi legfőbb törvényszék ülnökévé nevezik ki. Helyettes főpolgármesterek: Ságody Sándor, majd Kerékjártó Alajos.

Augusztus.

14. A pesti községtanács Staffenberger István indítványára kimondja, hogy tárgyalási és jegyzőkönyvi nyelve magyar; a német szöveg csak fordítás-jellegű. A reáliskolai tanítás nyelve is magyar legyen.

Október.

20. Császári alkotmány-diploma.

December.

A főtárnokmester megbízásából Rottenbiller Lipót főpolgármester Pesten. Ráth Péter volt törvényhatósági bizottsági tag Budán, a még élő 48-as közgyűlési választott tagokkal tárgyalásokat folytatnak a törvényhatósági és tanácsi szerkezetnek az 1848-as alapon való felélesztése és visszaállítása iránt. (Pest volt képviselőiből még 174 volt életben.)

II. Közállapotok.

1. Haynau uralma Pesten és Budán 1849. júliustól 1850. júniusig.

Tudvalévő, hogy báró Haynau Gyula táborszernagyot 1849. május 30-án, báró Welden utódjaként az összes magyar- és erdélyországi osztrák császári csapatok főparancsnokává nevezték ki és ezekben a hadi és ostromállapotban lévő koronaországokban a kormány-hatalom kezelésével is megbízták. Polgári, politikai és igazgatási ügyekre nézve báró Geringer Károlyt, mint teljhatalmú császári királyi biztost, adták melléje.

Előző tanulmányomban (»Pest és Buda közigazgatásának története az 1848/49.-i szabadságharc alatt« 1937.) már beszámoltam a nemzeti kormánytól és a honvédseregtől 1849. július elején magára hagyott Pest és Buda közelebbi sorsáról, az osztrák és orosz csapatok bevonulásáról, a városok ostromállapotba helyezéséről, autónomiájuk megszüntetéséről stb. Nemsokára megérkezett és a pesti Egyetem-utcai grófi Károlyi-palotába szállt meg maga Haynau és kibocsátotta a következő megfélemlítő kiáltványait:

1. Buda és Pest lakosaihoz 1849. július 19-én.

»Több győzelem után, melyet az igazságos ügyért vezetett cs. kir. fegyverek az árulókéin arattak, ismét körötökben vagyunk, Ausztria öreg zászlói ismét tornyaitokon lobognak!

Érzelmeink azonban irántatok mások, mint aminők akkor voltak, midőn rövid idővel ezelőtt elhagytunk benneteket.[1])

Akkor irántunk tanusított magatoktartása arra bírhatott bennünket, hogy — előbbi eltévelyedéstek ellenére — bizalmunkat ajándékozzuk nektek és lehetetlennek tartottuk, hogy Ti valaha ismét hűtlen ellenségesen lépjetek fel ellenünk.

Ti azonban, kevesek kivételével, keserű csalódást okoztatok nekünk, minélfogva békés érzületetek bizonygatásának nem hihetünk föltétlenül.

[1]) T. i. 1849. április 23-án; Budát illetőleg május 21-én.

Ti, nyelvre és szokásokra nézve legnagyobbrészt németek, ismét résztvettetek abban a törekvésben, hogy átkos szájhősök nyomában egy magyar köztársaság csalóka épületén dolgozzatok.

A nemes Henczi és bátor bajtársai vérének egy része a ti fejetekre szállt; segítettetek a fanatikus düh lángjait szítani, mely őt császárhűségében elemésztette.

Ti a jóérzésűeket üldöztétek, többjüket, valamint a császárnak fegyvertelenül kegyetekbe esett katonáit lemészároltátok.

Nekem módomban volna őket a Ti romlástokkal, városaitok romlásával megbosszulni, ám de én követem Császárom és Uram nagylelkűségét; de halljátok intő szózatát egy öreg harcosnak, aki bebizonyította, mint tartotta meg szavát.

Halál vár arra, — rendi és nemi különbség nélkül, a legrövidebb idő alatt, még pedig büntette színhelyén — mindarra:

aki szóval, tettel, vagy forradalmi jelvények viselésével a forradalmárok ügyét támogatni merészeli;

aki merészkedik valamelyik katonámat, vagy szövetséges derék katonáink bármelyikét szóval vagy tettleg sérteni;

aki a korona ellenségeivel áruló összeköttetésbe bocsájtkozik, vagy aki gonoszul elhintett hireszteléssekkel a forradalom szikráit felszítani megkísérli;

aki arra vetemednék, — ami azelőtt sajnosan előfordult, — hogy fegyvereket eltitkoljon és azokat a hirdetményben megjelölt határidő alatt be nem szállította.

Ellenben a jóérzésű, derék gondolkozásmódjukat nyiltan bizonyító polgároknak, a nyugodt földművelőnek és tulajdonuknak védelmemet igérem és jóságos Császárunk és Urunk könnyíteni fog azon a súlyos terhen, melyet a végzetterhes idő vállaikra hárított.

Kelt, a pesti főhadiszálláson, 1849. július 19.-én.

Haynau s. k.,
táborszernagy.«

2. Hirdetmény 1849. július 19-én.

»A Pesten és Óbudán létező *két zsidó község* több rendbeli, valóban gyalázatos és törvényellenes viselkedésüket általábanvéve is, különösen azonban a forradalmárok ügyének többszörös támogatása által törvényes császáruk és királyuk ellen oly nyilvánvalóan megmutatták, hogy ennek következtében indíttatva érzem magam, hogy az ő jól megérdemelt megbüntetésük, valamint más községek intése végett egy, ruházati és más felszerelési kellékekre vonatkozó requisitióval, éspedig Pestre és Óbudára nézve egyenlő mértékben sujtsam őket.

A büntető requisitió a következőkből áll: 40 ezer darab gyalogsági köpeny, 8 ezer darab lovassági köpeny, 40 ezer darab gyalogsági nadrág, 16 ezer darab kék lovassági nadrág, 8 ezer darab sötétzöld lovassági nadrág, 12 ezer darab lovassági felsőnadrág, 60 ezer pár cipő, 20 ezer pár csizma, 15 ezer pár félcsizma, 60 ezer darab ing, 60 ezer darab gatya, 20 ezer darab nyakravaló, 60 ezer darab nyakflór, valamennyi kész állapotban. Továbbá 16 ezer rőf szürke melirt posztó, 30 ezer rőf fehér posztó, 800 mázsa talpbőr, 400 mázsa felbőr, 300 mázsa betétbőr.

Mindezek egyenlő részletekben, az első részlet mától egy hónapra, azután pedig 14—14 naponként az Óbudán újra felállítandó ruházati bizottsághoz olykép szállítandók be, hogy 6 hónap alatt az egész mennyiség le legyen szállítva. Ha valamely határidőben késedelem állana be, minden az illető községre minden nap után 500 pengő forint bírság szabandó ki és fizetendő be a hadműveleti főpénztárba.

Ha e birságok ellenére sem tartanák be a részletszállításokat, a legközelebbi határidőkor ismét 500 forint napi bírság szabandó ki, ez a teljes szállításig olykép folytatandó, hogy minden napért kétszeres, háromszoros stb. kontribució fizetendő.

A két zsidó község, továbbá 4 nap alatt minden kártalanítás nélkül szállítani köteles az egészségügyi zászlóaljnak 100 lovat, 32 pár szerszámot, 196 kumetet és 55 nyerget.

Ez köztudomásul kihirdettetik.

Kelt a pesti főhadiszálláson, 1849. július 19-én.

Haynau s. k.,«[1])

Július hó 20-án Haynau újabb hirdetményt bocsájtott ki, hasonló szigorú hangnemben, a fegyverek beszolgáltatásáról, a nemzeti jelvények és címek használatának szigorú tilalmáról s a nyilvános helyek esti 9 órai zárórájáról.

[1]) A kontribuciós hirdetmények ellen a zsidó hitközségek kegyelmi kérvényt intéztek az uralkodóhoz, kérvén fölmentésüket. »Hisz csak 18.000-en vannak, sok közöttük a szegény; kénytelenek lesznek inkább kivándorolni.« Legfelsőbb elhatározásra Szentiványi császári biztos 1849. szeptember hó 29-én 1745. szám alatt értesíti a pesti tanácsot, hogy »a pesti zsidók hadisarcának terménybeni kiállítására nézve tapasztalt nehézségek elhárítása végett *a készpénzben lehető megváltás* megengedetvén: a cikkek mely mennyiségben leendők megváltása iránt forduljanak a városi katonai parancsnoksághoz.« Ez a parancsnokság — október hó 24-én a tanácsban 11.462. szám alatt felolvasott rendelete szerint — »a bűnadózás váltságát« 529.913 pengő forint 54 krajcárban szabta meg. A befizetés biztosítására 20 zsidó család jelentendő be kezesül. A kitűzött határidőt többször meghosszabbították, a behajtást szüneteltették. 1850 március 12-én Haynau közölte, hogy azok a családok, amelyek bebizonyítottan ártatlanok, azaz sem közvetlenül, sem közvetve nem vettek részt a forradalomban, a bírságtól teljesen fölmentendők. Az egész ország zsidóságára kivetett bírság 1850. elején 2,300.000 forintot tett ki. Évek mulva — 1855. decemberében — az uralkodó elrendelte, hogy a zsidó büntetőalapot (1,000.000 forintot) adják vissza az izraelita hitközségeknek iskolaalapjukra.

Július 24-én Haynau a déli táborba vonult, ideiglenes helyettese Budán báró Kempen kerületi paracsnok. Távozása előtt ezt a kiáltványt adta ki mementónak:

3. Buda és Pest lakosaihoz 1849. július 23.

»Alig érkeztem falaitok közé és már is elhagyom a hadsereg nagyobb részével, hogy a győzedelmes cs. k. fegyvereket tovább vezessem előre, a fellázadt ellenség üldözésére és megsemmisítésére.

De nem távozom anélkül, hogy a Ti magatoktartása tekintetében határozottan táplált várakozásokat ki ne mondjam, amelyek nem teljesítése Reátok a legszomorúbb következményeket hárítaná.

Elvárom, hogy a legbuzgóbban és vállvetve fogtok törekedni a testvérvárosokban a nyugalom és törvényes rend fenntartására.

Továbbá elvárom, hogy e havi 19-én és 20-án kiadott kiáltványaim pontjait olyképpen be fogjátok tartani, mintha erre szüntelenül késztetnének.

Végül elvárom, hogy visszamaradó tisztjeim és katonáim, valamint azon vitéz hadseregnek tagjai, amely velünk a rend visszaállításának szent céljára szövetkezett, egyetlen hajszálukban se szenvedjenek sérelmet.

Ha ezen intelmeimet esetleg be nem tartanátok, ha csak egy részetek is arcátlanságból áthágni merészelné, akkor a Ti sorsotok a *megsemmisítés.* Akkor Titeket mindnyájatokat egyért és egyet mindenkiért felelőssé tennék és életetek és vagyontok gaz tettek megtorlásául áldozatul esnének.

Ti pestiek, a Ti szép városotok, amely az igazságos büntetésnek most még csak részben viseli nyomait, csakhamar csupán törmelékhalmaz lenne, mint árulástok emléke, mint megtorlásának emléke.

Higyétek meg, hogy megtartom szavam, akár gazság büntetéséről, akár érdemek jutalmazásáról van szó.

Brescia hitszegő lakosai, akik, mint Ti, ismételten megtévesztettek a lázadás főnökeitől és újból árulás bűnébe estek, *szolgáljanak Nektek például, hogy ismerek-e a lázadókkal szemben elnézést.* Tekintsétek a megtorlást, amely ott történt, és óvakodjatok, nehogy intelmeim szemtelen megvetésével kényszerítsetek, hogy hasonló büntetést szabjak ki Reátok.

Pest, 1849. július 24-én.

Haynau s. k.«

A világosi és következő fegyverletételek után elkezdődött a visszatorlás és terror munkája.

Szeptember elején Haynau rendeletére berendezték az ugynevezett katonai igazoló (»purificationális«) bizottságokat, melyek előtt, a szeptember 1-i idézőlevél szerint a volt csász. kir. tiszteknek, katonai és polgári hivatalnokoknak, a parlament tanácskozásaiban 1848 október 8. óta résztvett képviselőknek, főrendeknek, az úgynevezett Honvédelmi Bizottmány

tagjainak, a kormánybiztosoknak, a forradalmi törvényszék tagjainak 90 nap alatt jelentkezniök kellett. De ha történetesen maguk nem jelentkeztek, a politikai és katonai hatalom a számos denunciáns segítségével is gondoskodott kinyomozásukról és letartóztatásukról.[1])

Már 1849. augusztus 26-án az uralkodó — népei iránt való szent kötelességeire hivatkozva — elutasítólag válaszolt Paskievics levelére, melyben az a szabadságharc részesei számára kegyelmes elbánást kért.

Haynau gondoskodott azután, hogy az ekként szabad folyására engedett visszatorlás erélyesen megkezdődjék. A köztörténeti írók (Szilágyi Sándor, Szeremlei Sándor, Beksics Gusztáv, Berzeviczy Albert stb.) részletesen megemlékeznek az elítéltekről és Vörös volt alispán adataira hivatkozva megírják, hogy az országban halálos ítéletet hoztak kereken 500 esetben, ebből végrehajtottak 114-et, egyébként — többnyire 15—20 évi várfogságra — elítéltek 1765 egyént ; a kisebb büntetéseknek sora még nagyobb volt.

Mi csak a fővárosban és többnyire fővárosi emberek ellen hozott nevezetesebb ítéletek időrendi megemlítésére szorítkozunk. A gyászos emlékezés az Újépület komor kolosszusához fűződik. Az Új-épületnek 1849. július 10-től az év végéig 910, 1850 elejétől 1854. július elejéig pedig 621 politikai foglya volt.[2]) Pesten 218, Budán 10 halálos ítéletet hoztak, amelyből azonban csak kisebb részt hajtottak végre.

1849 aug. 14-én *Hübner* András, *Havelka* Ferenc, *Vogha* Mihály, *Góncs* Pál, *Kutzky* Mihály, *Uitz* Géza iparosokat ítélték halálra s ki is végezték. Mráz-Déri Mihály plébános adatai szerint ; ugyancsak az ő adatai szerint szeptember 7-én *Streith* Miklós róm. kath. plébánost, a függetlenségi nyilatkozatnak a boglári templomban való felolvasásáért, halálra ítélték ; állítólag az Új épület fatéri udvara szemétdombján lőtték agyon.

Elítélték továbbá :

1849. szeptember 15-én *Schritt* Adolf prágai születésű budai színészt, a forradalomnak felizgató tartalmú színdarab írásával és nyilvános előadásával elkövetett előmozdításáért 3 évi sáncmunkára ;

---

[1]) Haynau 1849. december 5-én enyhíti a purifikacionális eljárást a volt m. kir. polgári tisztviselőkre nézve. Nekik csak január 6-a (Windischgraetz uralmának kezdete) óta tanusított politikai magatartásukat kell igazolniok. Ellenben a 1850. március 27-i rendelet szerint az igazolási eljárás alá tartoznak : a tanszemélyzet, hivatalszolgák, állami gépészek, postások. Az ügyvédek még 1852-ben is csak kiadott igazolvány alapján működhettek (Thaisz, Ráth Károly, Andorffy stb.).

[2]) Hosszabb-rövidebb ideig fogva vannak a még január 6-án Windischgraetz által elfogott gr. Batthyány Lajoson kívül : Lonovics József egri érsek, b. Bémer László nagyváradi, Jekelfalussy Vince szepesi, Rudnyánszky József besztercebányai püspökök, több székesfehérvári és egy egri kanonok, gr. Károlyi György, gr. Ráday Gedeon, Rottenbiller Lipót, Balassa József egyetemi orvostanár, — aki Batthyányt öngyilkossági kísérlete után október 5-én sebészi segélyben részesitette —, Hunfalvy Pál stb. A Pesten, Budán, majd Pozsonyban őrzött Kossuth-családról l. *Berzeviczy* i. m. I. köt. 133 és köv. — A kath. egyházi férfiakról l. *Hermann :* A magyar kath. papság az osztrák katonai diktatura és abszolutizmus idejében.

szeptember 19.-én *Szilágyi* István gombkötő mestert,[1]) akit még április 11-én a császári előőrsökhöz tartott lázító beszédéért fogtak el, 4 havi várfogságra és 10.000 pengő forint kártérítésre;

szeptember 20-án *Perlaky* László budai piarista tanárt, mert az ifjúságot lázító és a császári szerveket szidalmazó dolgozatokra ingerelte, a fegyveres felkelés előmozdításáért 8 évi várfogságra;

szeptember 26-án *Sámuel* Alajos prépostot és pest-belvárosi plébánost azért, hogy május 27-én, a Függetlenségi Nyilatkozat megünneplésére istentiszteletet tartott, 10 heti foglárfogságra;

ugyanakkor és ugyanazért *Schwáb* Lőw főrabbit 6 heti foglárfogságra;

október 27-én gróf *Károlyi* István volt pesti adminisztrátort, mert lovascsapata ezredeseként résztvett a fegyveres fölkelésben, méltóságai elvesztéséért, 2 évi fogságra és 150.000 forint pénzbüntetésre.

Október 6-ával, — amely egyéves fordulója volt a bécsi forradalomban meggyilkolt gróf *Latour-Baillet* osztrák hadügyminiszter meggyilkoltatásának, — az aradi 13 vértanú gyásznapjával kezdődött a fővárosbani s az igazán vezérszerepet játszott hazafiakon a véres hóhérmunka. Ezen a napon történt gróf *Batthyányi* Lajos volt első miniszterelnökünknek agyonlövetése az Újépületben; jószágait elkobozták. Ugyanezen a napon végezték ki ugyanott *Fekete* Ferenc guerilla vezért.

Október 10-én ugyanott kivégezték *Csányi* László kormánybiztost és volt minisztert, valamint báró *Jeszenák* Jánost kormánybiztost.

Október 14-én reggel állítólag 10 ismeretlenül maradt embert végeztek ki.

Október 21-én kivégezték herceg *Woronieczky* Mieczislav 25 éves lengyel ezredest, *Giron* Péter Károly rajnai születésű pesti illatszerészt, a német légió fejét, s *Abancourt* Károly galiciai származású törzstisztet, *Dembinszky* hadsegédét;

Október 24-én báró *Perényi* Zsigmond főrendiházi másodelnököt, *Szacsvay* Imre képviselőt, aki a függetlenségi nyilatkozatot a debreceni nagytemplomban felolvasta és keökösi *Csernyus* Manó pénzügyminiszteri tanácsost, Duschek segédjét.[2])

A megborzadt hazai és külföldi közhangulat hatása alatt I. Ferenc József október hó 26-án elrendelte a politikai bűntettek miatt kimondott további halálos ítéletek felfüggesztését.

Az egyéb elítélések azonban továbbfolytak. Október 18-án egy évi várfogságra ítélték montedegói *Albert* Ferencet, a gellérthegyi csillagvizsgáló helyettes vezetőjét, aki a budai várerődítéseket intézte. Aradon

[1]) Jeles emberbarát és sok évig bizottsági tag, akinek arcképét a főváros megfesttette és őrzi.

[2]) Az abszolutizmus helytartósági alelnökének: gr. *De Lamotte*-nak sógora volt. Haynau állítólag Csernátony (Cseh) Lajossal tévesztette össze.

november 16-án elítélték a következő fővárosiakat: *Kiss* Károly budai nyugalmazott csász. kir. kapitányt, »aki a főlkelő seregben a politikai és nemzetőrségi ügyek vezetője, végre ezredes, az összes katonai nevelőintézetek főnöke volt, csekélyebb forradalmi tevékenysége és veszélytelensége miatt« 10 évi várfogságra, tiszti rangjának elvesztésére és vagyona elkobzására; ugyancsak 10 évi várfogságot kapott balajti *Szász* János volt nemzetőr-parancsnok. Gróf *Wartensleben* Ágost pesti quietált császári királyi hadnagyot, a felkelő seregben ezredest és *Bayer* József pesti quietált hadnagyot és felkelő táborkari ezredest lázadás miatt, puskapor- és golyó általi halálra, rangvesztésre és vagyonelkobzásra ítélték, azonban a halálos ítéletet kegyelemből 18 évi várfogságra enyhítették;

november 24-én ugyancsak halálra ítélték *Czillich* Eduárd budai Wasa-ezredbeli csász. kir. századost, »aki Budavár bevételénél már felkelő ezredes és hadosztályparancsnok volt;« de az ítéletet szintén 18 évi várfogságra enyhítették. Ugyanez volt a sorsa Budavár bevétele másik hősének, *Máriássy* János honvédezredesnek, a vörös sipkások parancsnokának.[1])

December 14-én halálra ítélték *Toszlern* Emil, budai 28 éves, volt csász. kir. testőrhadnagyot, aki »mint honvédszázados Komáromnál és Vácnál harcolt«; büntetését 12 évi várfogságra enyhítették. Ugyancsak decemberben 3 havi foglárfogságra és 150.000 forintnyi pénzbüntetésre ítélték el gróf *Károlyi* György képviselőt. 1850. január 16-án puskapor és golyó általi halálra ítélték *Stankovits* Konstantin pesti görög keleti vallású 26 éves volt csász. kir. huszárhadnagyot és főlkelő századost, de 16 évi, vasban töltendő várfogsággal kegyelmet kapott.

Mint budai nevezetességet megemlítem, hogy 1850. január 8-án Aradról szabadonbocsátják Buda város jeles főjegyzőjét, *Andorffy* Károlyt, aki utóbb neves ügyvéd és bizottsági tag volt.

1849. november hó 1-én Haynau rendeletet adott ki, amelyben a politikai vétségekért kimondott, de egy éven aluli börtönre szóló büntetéseket elengedi. Ide sorozza azokat, akik bűne volt a Kossuth-bankók rejtegetése, hadieszközök kisebbszerű szállítása, forradalmi jelek és jelvények használata, a császári uralom kisebbfokú gyalázása, felizgató beszédek tartása, kincstári értékek titkos vásárlása, rémhírek terjesztése, sajtóvétség stb. Ilyen ügyekben, a további vizsgálatok megszüntetése mellett, a letartóztatottak szabadon bocsájtandók.

A forradalom kezdő véres tényének, a *Lamberg-gyilkosságnak* egyik résztvevőjét 1850. január 23-án akasztották fel Pesten. Ez *Kolosy* György erdélyi születésű, 24 éves róm. kat. vallású volt pesti egyetemi bölcsészhallgató, később a honvédsereg tisztje. Ő az ítélet szerint »a tényállás törvényes fölvételénél bevallotta, hogy mindjárt akkor, amidőn meghallotta

[1]) Utóbb, mint josefstadti fogoly amnesztiát kapott. A kiegyezés után kassai honvéd kerületi parancsnok s altábornagy, majd báró és főrend lett.

az Őfelsége által békekövetül ide küldött gróf Lamberg Ferenc csász. kir. altábornagy megérkeztét, 1848. szeptember 28-án két éles töltésű pisztollyal és széles karddal fölfegyverkezve a hajóhídra sietett és a grófra, mihely megpillantotta, mindkét pisztolyt gyilkos szándékkal elsütötte, de a gróf megölését még nem végezte el, mert az egybegyült tömeg hangosan követelte, hogy a grófot a képviselőháznak szolgáltassák ki. Erre egy vérszomjas csapattól követve, szerencsétlen áldozatát a János-kápolnáig visszahurcolta,[1]) ott azután kardjával a gróf fejére és homlokára hatalmas vágást mért ; ettől a nemes gróf földre bukott, mire minden oldalról számtalan vágással és szúrással felkoncolták ; Kolosyt pedig, mint ünnepelt gyilkost, a horda tetszésüvöltése közben magasra tartott véres kardjával ünnepi menetben végighurcolták a város utcáin. Kolosyt a folyó hó 18-án tartott haditörvényszéki tárgyalás bűnösnek találta a gyilkosság bűntettében, s a 30. hadicikkely értelmében kötél általi halálra ítélte. Ezt az ítéletet báró Haynau táborszernagy úr csász. kir. hadsereg parancsnoka, jóváhagyta : az azonnal kihirdettetett és a mai napon végrehajtatott.«[2])

1851. szeptember 26-án 36 bitófát állítottak föl az Újépület mögött, melyekre akasztották föl »in effigie« a forradalom azon vezetőszerepet játszott részvevőit, akik az elfogatást emigrációval, vagy rejtőzködéssel elkerülték. A névsor a következő : Almássy Pál, gróf Andrássy Gyula, Balogh János, gróf Batthyány Kázmér, Beöthy Ödön, Csenátoni-Cseh Lajos, Gorove István, Guyon Richárd, Hajnik Pál, Házmann Ferenc (Buda volt főjegyzője és képviselője), Horváth Mihály, Irányi Dániel, báró Jósika Miklós, Kmetty György, Korniss Károly, *Kossuth Lajos*, Ludwig János, Madarász László, báró Majthényi József, Mérey Mór, Mészáros Lázár, Oroszhegyi Józsa, Perczel Miklós, Perczel Mór, Puky Miklós, Rákóczy János, Sárossy Gyula, Somogyi Antal, báró Splényi Lajos, báró Stein Miksa, Szemere Bertalan, Szontagh Samu, Táncsics Mihály, gróf Teleki László, Vetter Antal, Vukovics Sebő. Utolsónak, a munka betetőzéséül, Kossuth névtábláját akasztották föl.

A visszatorlás és terror eszközei között a kivégeztetéseken, várfogságokon és bebörtönözéseken kívül tömegesen szerepelt a *kényszerbesorozás*. Haynau 1849. március 1-én rendelete szerint a császári hadseregbe kell besorozni minden honvédet és nemzetőrt, aki fel volt fegyverezve, a táborba vonult és nem teljesen szolgálatképtelen. Ezen a réven — a köztörténet-

[1]) Lamberg a budai várbeli Fortuna-fogadóból kocsizott át a hídon Pest felé, amikor feltartóztatták.

[2]) A kivégzés epilógusaként 1850. március 9-én 3821. szám alatt a pesti tanács jegyzőkönyvében olvashatjuk a letétnök jelentését, mely szerint a kivégzett Kolosy Györgynek Terczy volt főkapitány által kezeihez juttatott következő ingóságait, a pecsétet feltörve, bemutatja : arany cilinderóra, arany óralánc, 2 pecsételő-aranygyűrű, 4 darab csász. kir. arany, 25 darab ezüst 2 forintos. A Lamberg-gyilkosságra s Kolosyra nézve találtam a szék. főv. levéltárban még néhány aktát, de hézagosságuk miatt nem közöltem. Megvan Kolosy és gyanusított társai grázi rendőrségi személyleírása is.

írók szerint — 40—50.000 embert soroztak be, azzal, hogy a rendes hadkiegészítés céljából is szükség van reájuk ; de utóbb egy részüket elbocsájtották, mert nem tudták ellátni. Szabadságolták — a március 14-i rendelet szerint — azokat a nemzetőröket, akik nem lettek honvédek, vagy guerillaharcosok ; de ha Windischgrätz bevonulása után (1849. január 5.) fegyvert fogtak, be kellett őket is sorozni. Enyhítették a besorozást még azzal, hogy a 38 éven felülieket elengedték, s hogy az egyetlen fiú helyettest állíthatott, vagy 500 forint váltságot fizethetett.

Az őrizetbevétel ugyan enyhébb eszköze volt a megfélemlítésnek, de annál sűrűbben szerepelt. Így például 1850. januárjában legszorosabb felügyelet alá veszik *Tipula* Péter egyetemi tanárt, mert »a könnyen hívő nép elámítására, s a kedélyek fölzaklatására célzó álhireket terjesztett« Kossuth hamaros visszajövetele, s egy állítólag Bem parancsnoksága alatt szervezett tetemes magyar sereg bevonulása iránt.

A személyek ellen folyamatba tett eszközökön kívül bőségesen találkozunk az *anyagi visszatorlással* is. Az ítéletekben hatalmas vagyonokat koboztak el ; például a gróf Batthyán Lajosét és Kázmérét. A városhatóságok is egyre-másra kapják az utasításokat, hogy azoknak vagyonát, kik a pártütésben vagy résztvettek, vagy azt elősegítették, s a forradalmi kormánynyal, vagy épen annak oltalma alatt eltávoztak, zár alá vegyék. Ilyen zárlatot rendeltek el például, már 1849. július 18-án Kossuth Lajos ellen (lásd Pest város 6530 és 7795 számú iratait), a gróf Károlyiak, Hunfalvy Pál, a városiak közül Rottenbiller Lipót volt főpolgármester, Graefl József volt főbíró, Lángh Ignác volt főkapitány, Horváth Károly volt főjegyző, Kerékjártó Elek volt törvényszéki főjegyző[1]), Ledniczky Mihály (csizmadia), Gyurkovics Máté (ügyvéd), Tóth Gáspár (magyar szabó), képviselőtestületi tagok ellen, akik nemzeti érzésüknek több ízben adták tanujelét.

A kormányzat teljes dühhel fordult a lefolyt *hazafias idők gyüjtései* ellen. Így például a március 15-e emlékére, mint »vétkes törekvésre« begyült 2532 forint 5 krajcárt elkobozta és a pesti dologház céljára jelölte ki. A gyüjtők és ívtartók — Szentiványi csász. biztos 1849. október 12.-i 2175 számú rendelete szerint — kinyomozandók és följelentendők. Ugyancsak Szentiványi augusztus 7-én 169 szám alatt kelt rendelete szerint, a május 27-i közgyűlés határozatából tartott pesti népünnepély és Kossuth Lajos bevonulásának költsége, mint »bal és vétkes célokra elpazarolt költségek, a város pénztárát nem terhelhetik ; felelősek mindazok, akik indítványozták, megszavazták és kiutalták.« A tanács 7228 számú határozata

[1]) Kerékjártó részére a pesti tanács 1850 január 18-án hiteles bizonyítványt adott ki arról, hogy ő »feloldatik azon vétség terhe alól, mintha ő a város körpecséteiből a »szabad királyi« szavakat kitörölte volna«. A »szabad királyi« cím elhagyását a pesti, július 1-én tartott első közgyűlés 10.252. szám alatt tényleg kimondotta. (Lásd i. munkám 79. és 80. oldalait.)

el is rendeli ezek kinyomozását és azt, hogy ellenük esetleg nyomban foganatosított vagyonlefoglalással járjanak el.

Általában minden lehető és lehetetlen alkalmat megragadnak az intéző hatóságok, hogy a forradalmat és *szabadságharcot* utólag is *diszkreditálják* és *megbélyegezzék*. Változatos nomenklaturájuk közt leggyakoribbak ezek a kitételek: »gonosz gaztett; hitszegő árulás; szájhős prokátorok szédelgése; a nép bizalmával vétkesen visszaélő ármányos bujtogatás; a pajtásság, jellemgyöngeség, félelem, önérdek, alávaló szövetkezése; gyalázatos üzelmek stb., stb.

A diszkreditálás legalkalmasabb eszközeként Kossuthot és *vezértársait közönséges gyilkosoknak kellene bélyegezni*. Erre vonatkozólag érdekes Szentiványi csász. biztosnak kétrendbeli leirata Pest id. főpolgármesteréhez. Az egyik 1849. december 22-én 4557. sz. a. kelt és így szól:

»Néhai gróf Lamberg megöletésében részvét miatt fogságba helyezett bölcsészeti tanuló *Kolosy* György folyó évi február és március hónapok közében *Balogh* János volt képviselővel a komáromi várban együtt lévén, ez utóbbi, mint akkori honvédőrnagy, a Fekete Sas-hoz címzett vendéglőben, bizonyos alkalommali étkezésnél, amidőn épen Kolosy tette került szóba, valamint az is, hogy fejére a császáriak részéről 500 arany kitétetett volna, a most nevezett vallomása szerint ugyanezt biztatá: ne tartson mitől is, mert ő a gyilkosságnak tulajdonkép nem is oka; Lambergnek múlhatlanul megöletnie kelletett, minthogy ő — tudniillik Balogh — Kossuthtól határozott és pedig írásbeli meghagyást nyert gróf Lambergnek okvetlen elfogatására, micélból a budai »Fortuna« nevű vendégfogadóban kellőleg rendelkezett is, ugyanez alkalommal Balogh a megöletés egész tényezése részleteit is körülményesen előadván.

Fentnevezett Kolosy György ebbeli vallomása igen valószínűnek mutatkozik, ha a tényt követő körülményekkel összefüggésbe hozatik. Így bizonyos vallomásból kiviláglik, miként Balogh János a budai várban a népességet fölingerelni tapasztaltatott, úgy bizonyos az is, hogy alig terjedett el Budán a gróf megérkezte felőli hír, s a »Fortuna« vendégfogadó, melyben Lambert szállásolt, csakhamar egy század nemzetőrségtől meglepetett s gondosan megmotoztatott. Már *ezen körülmények elégségeseknek mutatkoznak arra, hogy úgy Balogh, mint az agitátor maga Kossuth, közönséges gyilkosokként tüntessenek elő, főleg ha a többször nevezett Kolosy vallomása tervszerűleg alaposnak bebizonyíttathatnék.*

Minthogy tehát a Kolosy és Balogh között közbenjött föntebb beszélgetésnél a 71. honvédzászlóaljtól számosabb tisztek, ugymint a volt követ, Palóczy fia, mint az említett zászlóaljnak kapitánya, továbbá Enzser (Ensel?) ügyvéd fia, nemkülönben bizonyos Szalay, Franck, Horváth kapitány ki utóbb Komáromban térparancsnokká lőn, Kolosy vallomása szerint szinte jelenvalónak mondatnak, a nevezettek tanuskodásának érdeke kétségkívüli.

Meghagyom ennélfogva tisztelt Uraságodnak, hogy a nevezett honvédtisztek tartózkodása felől biztos tudomást szerezvén, őket, amennyiben feltalálhatók lennének, úgy az előbocsájtott beszélgetés folyama, mint előttük tudvalehető körülmények felől törvényesen hit-alatti vallomásra kötelezvén, ebbeli eljárata eredményéről a netalán kivehető vallomások felmutatása mellett hova hamarább jelentést tegyen.«

A tanács 1850. január hó 3.-án 101. szám alatt hozott határozata szerint a kegyes rendeletet a bent érintett egyének felkerestetése és vallomásaik kivétele végett a kapitányi hivatalnak adta ki, hogy az eredményről szóló jelentést annakidején mutassa be. Ezt a jelentést azonban már nem találtam.

A csász. biztos másik, 1850. február 6.-án 1566. sz. a. kelt leirata így hangzik:

»A legyőzött forradalom vezetői és főleg a menekültek, úgylátszik, feladatul tüzzék ki külföldi hírlapokban a császári királyi kormányt a lázadók irányábani igazság kiszolgáltatásában barbári szigorral vádolni, ellenben létezett saját kormányukat az e részbeni emberiség érzetéről dícséretekkel halmozgatni. A magas kormányzat irányában eredhető balhiedelmek eltávolítására, másrészről a tényekben nyilatkozó valónak köztudomásra juttatása tekintetéből nem lehet nem kívánatos, a rombolók merész hazugságait tényekkel megcáfolni és ama számtalan véráldozatokat, melyek a forradalmi szörnyű bárdja alatt elhullottak, szám és névszerinti megnevezéssel a nyilvánosságnak átadni;

e célból a kormány részéről az érintett hazug híreknek a külföldi lapokban hivatalos adatok általi megcáfolása elhatároztatván, Tisztelt Uraságodnak ezennel meghagyom, hogy a területében elhullottak számát, amennyire csak eszközölhető, biztos eredményű nyomozás útján kitudván, erről teendő jelentésében az elhullott áldozatok egyszerű névjegyzékén kívül minden esetre vonatkozólag a tények rövid történetét, a kivégzés nemét és módját, az eljárás vagy gyilkolás körüli szigorúságot, a közelebbi körülmények történeti hűségű előadását is tüntesse fel, s az e részben kívántató minél nagyobb hitelüség elérhetése végett Tisztelt Uraságod a kérdéses tényeket a községi elöljárók és lelkészek, avagy lehető különösebb esetekben hitelt érdemlő egyének által följegyzetteket összegyüjtvén, hozzám majdan sietve felterjesztendi.« A tanács február 7.-én 2515 szám alatt kimondotta, hogy »az e részbeni tudomáson levők a ker. főispánhoz följelentendők.« A továbbiak nyomát azonban az iratokban nem találtam, de márciusban a kormány a lapokban hosszú jegyzéket tétetett közzé a forradalmi kormány kivégzéseiről. Ezeket Vörös Antal volt alispán, a rémuralom tetteinek buzgó számontartója, revideálta és azt találta, hogy a listában számos közönséges gyilkosság, a halálos ítélettől való utólagos fölmentés is volt. (Berzeviczy i. m. I. 156.)

Legjobb volna a forradalom minden emlékét kiírtani a Voltaire-féle »Ecrasez l'infame» jelszava szerint. Jegyzőkönyvekben, hivatalos iratokban is mentől kevesebb emléke maradjon. Erre nézve érdekes Szentiványi 1850. január 31-én 1753. szám alatt kiadott következő rendelete:

»A győzelmes cs. kir. hadsereg fegyvere által megsemmisített szerencsétlen forradalmat a nép bizalmával vétkesen visszaélő ármányos bujtogatók idézték elő, — így történhetett csak, hogy az annyi századokon át törvényes fejedelmének rendíthetetlen hűségű nemzetünkben találkozhatának egyesek, kik az állítgatás minden nemét fölhasználó pártütők által elszédítve, megfeledkeztek kegyes uralkodójuk irányában a magyarnak oly igen természetszerű kötelességét képező hűségről; azonban ütvén a kiábrándulás órája, a korábbi jólét elvei után sóvárgó népben újra feléledt békés szelleme, fejedelmünkbe vetett, századok hosszú során át boldogító szent hite; — s nehogy a késő ivadéknak egykoron alkalma nyujtassék szégyenülve mintegy olvasni atyáinak vétkes botlását, szükségesnek tartom tisztelt uraságodat ezennel oda utasítani: hogy a hatóság jegyzőkönyveiből mindazon botrányos lapokat, melyek a dicsőségesen uralkodó ház irányábani ocsmány kifakadásokat, avagy a tartozott hűségről vétkes megfeledkezést nagyobb terjedelemben tartalmaznának, kivétetvén, olylag intézkedjék: hogy ezáltal a lapok úgy a sorszámok egymásutániságában legkisebb ür se okoztassék; amely lapokon pedig csak egyes olyatén kitételek fordulnának elő, melyek nem a hűség annyi példáját történetünk napjaiig tanusító nép, hanem csak a bitor uralom eszközeinek sajátául felrovhatók, a szükséges értelem csonkítása nélkül gondosan töröltesse ki, — mindezen eljárásról végre lehető hamarább jelentését a megnevezendő egyes községek jegyzőkönyveiből kiveendő s az illető lapok sorszámát is világosan tartalmazandó ívekkel, illetőleg ily irányú forradalmi rendeletekkel, vagy egyéb iratokkal együtt mutassa fel.«

A tanács február 5-én 2346 szám alatti határozatával utasította Schiffer Ferenc kiadót, hogy a rendeletben érintett jegyzőkönyvi tételeket szemelje ki és jegyzékbe foglalva a főpolgármesternek mutassa be.

Koller miniszteri biztos április 19-én 4006 szám alatt megsürgeti az előbbi rendelet végrehajtását. A tanács április 22-én 7823 szám alatt utasítja a kiadót, hogy a jegyzőkönyveket a tanácsterembe hozassa le, ahol az illető részek ki fognak szemeltetni. Ugyancsak utasítja a tanács Szén levéltárost, hogy az ilyen természetű iratokat is szedje össze és mutassa be.

Nyolcvanhét év multával, átnézvén az iratokat, azt találtam, hogy a fentebbi rendeleteknek, — legalább a jegyzőkönyveket illetőleg — nem sok foganatja volt. Kiszakítások, törlések nem látszanak és sok, bizonyára

inkriminált lap ma is bent van ; így például a legfontosabbak egyike : az április 14-i függetlenségi nyilatkozat és Kossuth üdvözlése akkor, amikor az ellenség már »ante portas« volt.[1])

A köztörténetírók bőven kiterjeszkednek a kulturális, gazdasági és jótékony *társadalmi szervezetek* békóba verésébe és megfélemlítésére is. Különösen a kaszinók voltak gyanus helyek, hisz ezeket már 1837—38 óta a titkos társaságok fészkeiként sanda szemmel nézte a birodalmi kormányzat. Ezért bezárták őket s csak lassanként vették rosta alá, hogy egyeseket, mint nem gyanusokat, újra engedélyezzenek. A zene- és táncmulatságok, amelyek a jelentések szerint »könnyen szolgálhatnak forradalmi megbeszélések és különösen ilyen célú pénzgyüjtések alkalmául,« szintén a legszigorúbb ellenőrzés alatt állanak. (Lásd például Augusz 1851. december 22-i rendeletét, Pest városához. Tanácsi 21.772/1851. szám.)

Az üldözéseknek és a fővárosi úri társadalom guzsba kötésének következményei nemsokára mutatkoztak a családok falura vonulásában, s a fővárostól tartós távolmaradásában. Erről báró Kempen csendőrfőparancsnok is panaszkodik, mert ez »a kormányzat rossz gazdasági hatását akarja demonstrálni.«

Kormányzati rendszerré vált a mindenfelé való szimatolás, a magánügyekbe avatkozás, az öltözet, haj- bajusz- és szakál-viselet, a magánlakásokban forradalmi vezérférfiak arcképének kifüggesztései tilalma (a levelek ellenőrzése felbontás útján stb.) Ez különösen a rendőri és zsandári szervezet kiépítése után érte el tetőpontját. 1850 telén egy negyedév alatt 6—800.000 ezerre számítják azokat az eseteket, amelyekben az országban ilyen ügyekbe hatóságilag beavatkoztak.

Szégyenteljes titkos segédszervek, — sajnos, magyarok is — játszottak a rendőrség kezére : a fizetett vagy máskép jutalmazott denunciások, confidensek, »akik bosszúvágyból, haszonlesésből vagy kenyérkeresetből« űzték szennyes mesterséget. Üzelmeikről bő adatokat közölt a bécsi titkos »Haus-, Hof- und Staatsarchiv« kutatásra megnyilt irataiból Berzeviczy Albert és Tábori Kornél.[2])

A szabadságharc leveretését követő szomorú napokon szemlélődve, önkéntelenül két költő szavai jutnak az ember eszébe : Tompa Mihály, »A gólyához« intézett megrázó allegórikus szavai, amelyekért a költő szintén súlyos üldözést szenvedett, de amelyeket írásban országszerte terjesztettek, és Gyulai Pál »Romhányi«-jának véres szatirájú sorai :

---

[1]) Budát Szentiványi szintén 1850 január 31-én 1753. szám alatt utasította hasonló eljárásra. Minthogy azonban Buda jegyzőkönyvei amúgy is igen szűkszavúak voltak, itt reparációkra kevésbé volt szükség.

[2]) »Titkos rendőrség és kamarilla. Akták, adatok a bécsi titkos udvari és rendőrségi leváltárból.« Budapest, Athenaeum 1921.

»És Magyarország újra csendes,
Nem kelti zaj, nem nyomja had.
A fecske újra bátran repdes,
S megszáll, ahonnan elriadt.
A holtakat mind eltemették,
Az élő hallgat biztosan;
Kit elfogtak, börtönbe tették:
Egyszóval rend és béke van. —
Csak a szív sajg és fel-feltámad,
A le nem győzött bosszú s bánat...
De népek, úgymint egyesek,
Megszoknak és felejtenek...
Igy gondolá Bécs bölcsessége.« [1])

2. Az abszolút uralom további történetéhez.

a) *Kikényszerített loyalitás; a nemzeti érzület elnyomása; — Pest és Buda hatóságainak politikai fölhasználása.*

Az abszolutisztikus osztrák birodalmi centralizáció útjának egyengetői hazánkban nemcsak elrettentő és megtorló cselekményekkel, hanem egyéb eszközökkel is gondoskodtak arról, hogy az elnyomott magyar állameszme, nemzeti érzés és polgári önérzet valahogy életjelt ne adjon magáról. Sőt a kényuralom vezetői hatalmukat minduntalan éreztették, az ellenhatást szinte provokáló tüntetésekkel is.

[1]) *Szilágyi* Sándor, akinek rajzai a szabadságharc elnyomása idejéről csodálatosképen megjelenhettek Heckenastnál, a következő szomorú festményt adja a meghalt, nemsokára leigázott két főváros akkori állapotairól: »Az élet, a zaj és az öröm kihalt falai közül, mert a győzők magasan hordott fejükkel, a katonák büszke, tarka csoportjai s az alázatosan sompolygó, a magukat mutogatni is alig merő és inkább csak lopva tovább surranó legyőzöttek sem elevenítették fel az utcákat. Általános és megdöbbentő szélcsend volt még akkor, milyen a nagy vihart követni szokta. A vihar még nem tombolta ki magát és aggódva és remegve várta mindenki, hogy mikor fog bekövetkezni az, minek kimaradásában senki sem hisz, minek megjelenésétől mindenki fél, — a megtorlás órája.

Bekövetkezett az is az októberi napokban.
Csak az, ki itt élt, az tudja, mik voltak e napok.

Minden reggel remegve kelt fel az, kiben szív volt, s ment ki az utcára, hallani a rettenetes híreket, vagy olvasni a plakátokat, melyek vagy újabb megszorításokat, vagy újabb ítéleket tartalmaztak. — Aztán, ha szólott is, nagyon ismert, s nagyon bizalmas emberéhez, sietett dolga után; a jövő bizonytalansága, a jelen borzalmai, egyaránt kínoztak mindenkit. Pest arca olyan volt, mintha kicserélték volna. Víg, mulatni szerető népe eltűnt, s ha volt zaj, vendéglőkben, kávéházakban, utcán, az idegen és ismeretlen egyének hetykélkedése volt. A magyar elem, mely még havak előtt, már tekintélyes, csaknem túlnyomó erőre vergődött, már eltűnt — *Pest német város volt.* Leírhatatlanul szomorúan telt el az 1849—1850-iki tél. Ezen a télen nem vigadott és nem táncolt senki Magyarországon. Az önkényuralom nem szerette a tüntető gyászt és épp azért kéz alatt igyekezett rendeztetni táncmulatságot, azonban a kísérlet teljesen megbukott. Melyik magyar nő vagy ifjú táncolt volna a sírdombokon, s a kivégzéseket jelentő dobpergések közepette!«

Kikényszerítettek loyalitási nyilatkozatokat s olybá tüntették fel azokat, mintha a magyarság önkéntes odaadásból, jobb belátásból szegődött volna a fekete-sárga zászlóhoz és annak fennen-lobogtatóihoz. Bizonyára akadtak elég számosan, akik a szabadság mámorából felocsudtak ; vagyonuknak a Kossuth-bankók megsemmisítése folytán történt összeomlása miatt elkeseredtek; akadtak, akik polgári foglalkozásuk közt elsősorban s minden áron csendre vágytak ; végül akadtak olyanok is, akik a birodalmi centralizmusnak régi meggyőződéses hivei és szolgái maradtak. De semmiesetre sem lehet ezeket többségnek tekinteni, s meghunyászkodásukat általános behódolásnak tekinteni.

A hatalom nemzetellenes tüntetései az első időben természetesen *Haynau* személyének szóltak. Ő 1849. július végét és egész augusztusát a délvidéki végső harcokban töltötte, ahol az orosz és osztrák túlerővel operálva, elért bizonyos katonai sikereket. Amikor augusztus 31-én visszatért Pestre, a pályaudvaron Koller vezetése alatt nagy küldöttség üdvözölte ; a városi lovas huszárok fáklyás menete kísérte lakására. Este fényes kivilágítás, német díszelőadás a Nemzeti Színházban, ahol az ünnepelt fővezér is megjelent stb. Buda »jóérzelmű« lakosai október 7-én rendeztek ünnepséget a magyarországi »felkelés szerencsés befejezése alkalmából.« A tanács 30 mázsa húst és 50 vödör bort osztott ki a népnek. Ez összeesett az aradi gyász és Batthyány vértanuhalála másnapjával. (Igaz, hogy az aradi rémtettet a fővárosok közönsége csak 10-én tudta meg a lapokból.)

A hivatalos meghívó szerint október 9-én a budavári főtemplomban a »gyászos emlékű forradalom szerencsés legyőzésével a fegyverek erejét vezérlő Mindenhatóhoz hálaadó istentisztelete fog bemutattatni.« A budai tanács 9829. szám alatt kijelenti, hogy »a maga részéről nem fogja elmulasztani az egyházi szertartáson testületileg megjelenni.«

November 15-én 300 pesti polgár díszalbumot ajánlott fel Haynaunak. Az albumnak émelygősen, sőt vérlázítóan szolgai címe ez volt: »Weihetöne des Dankes und der Freude. Seiner Exzellenz dem hochverehrungswürdigen Helden, Sieger und Befreier vom ungarischen Insurgentenjoche, Haynau, dargebracht von den gutgesinnten Bürgern der Stadt Pest.« (Az album létrejöttének utóbb kiderített igazi történetét l. a 60-as évekről szóló II. részben.)

Az év végére esik Haynau díszpolgárrá való kinevezése, amiről utóbb lesz szó.

A loyalitási nyilatkozatok egy része olyan alakot öltött, mellyel a magyar szívekhez is közelebb akartak férkőzni. Ilyen volt például a *Haynau-alapítvány* terve. A fővezér 9000 forintnyi, állítólag ajándék átengedésével december elején gyüjtést kezdeményezett, amelynek élén Koller főpolgármester állott, aki Pest városától 1200 forint adományt eszközölt ki. Egy Haynau-alapot akartak létrehozni, melyből felerészben az osztrák hadsereg,

felerészben pedig a »magyar fölkelő seregek« sérült katonái voltak segélyben részesítendők. December 10-én erre a célra a Nemzeti Színházban operadíszelőadást rendeztek. Buda 121/1850. számú határozatával 600 forint kölcsönt vesz fel, hogy az alaphoz hozzájárulhasson. A Nemzeti Casino nagy sietséggel 12.000 forintot, gróf Károlyi György 5000 forintot adományoztak. 1850. július 1-én a hivatalos közlés szerint a gyüjtés állaga volt 144.915 forint 56 és ¾ krajcár készpénz, 82.202 forint 48 krajcár értékű kötvény, ezenkívül 4 orosz imperiál, 1 napoleon-d'or, 6 darab 20 frankos arany, 179 dukát.

Jellachich népszerűségének emelésére is rendeztek egy gyüjtést »a közös birodalom iránti halhatatlan érdemei megörökítése céljából, alapul a határőrvidéki sérült katonák segélyezésére.« Jellachich kezdeményezte, a saját horvát és német hazafias költeményei hozadékából befolyandó összeggel. Pest város felsőbb helyen kérte, hogy az alaphoz hozzájárulhasson. Szentiványi biztos örömmel engedélyezte 600 forint kiutalását. (Pesti 12.243/1849. tan. szám.)

Radetzky, Itália leverője, ünneplésének fokozására szolgált a nevéről elnevezett hadigőzös céljaira folytatott gyüjtés, mely Pesten Ürményi Ferenc, Koller Ferenc és Terczy Szilárd vezetésével indult meg.

(Úgy Jellachichnek, mint Radetzkynek kijárt a díszpolgárság, amiről más helyütt emlékezünk meg.)

Haynau, de a kormányhatalom élén következő utódai is tüntetően pártfogolták a nagy »kultúrtényező« hazug mezében tetszelgő *német színészeket*. Haynau eleinte arra akarta kényszeríteni a magyar nemzet áldozatkészségéből létesült Nemzeti Színházat, hogy hetenkint néhányszor hajlékot adjon a nagy tűz után rendes színházhoz még nem jutott német színésztársulatnak. Néhány német előadás, sőt díszelőadás csakugyan helyet foglalt a nemzeti múzsacsarnokban. Utóbb ideiglenes német színház keletkezett, de a német színészet főhatósági pártolása az árva magyaré rovására tovább folyt. A magyar színháznak legfeljebb bosszantó vexálások jutottak osztályrészéül, úgy tagjai igazoltatása, mint előadásai kemény cenzurázása révén.

Az augusztus 20-iki hagyományos *Szent István-körmenetet* 1849-ben »Buda utcáinak és köztereinek feldult állapota miatt« egyáltalában nem tartották meg. Azután már megtartották, de a meg nem nyilvánulható nemzeti közhangulatot a díszmagyarba öltözött néhány városatya jelenléte aligha pótolta.

A Magyar Tudományos Akadémia működésének betiltása is erős provokáció volt. Szintén az is, hogy évek multán, 1858-ban, amikor végre kormányzóságilag megerősítették a módosított alapszabályokat, abból a passzusból, hogy az Akadémia »főfeladata a tudományok *magyar* nyelven való működése«, a döntő jelentőségű »magyar« szót kitörülték. A döblingi

iratokból tudjuk, mennyire elkeserítette ez az Akadémia alapítóját, gróf Széchényi Istvánt is.

A pesti egyetemen a kötelező tárgyak közül kihagyták a magyar közjogot és jogtörténetet, bár a szigorlati tantárgyak közt szerepelt az osztrák mellett, a magyar magánjog is.

Összbirodalmi és katonai szempontból persze érthető, hogy az uralkodó tüntető kegyelettel adózott a hazáért és az osztrák államesméért elvérzett hívei emlékének. Így 1852. áprilisában nagy buzgalommal föl-állították a budai Szent György-téren a Joh. Bauer és Sprenger által alkotott Hentzi-emlékművet, Budavár hősi osztrák védelmezője és elesett társai emlékére. Az ünnepélyes leleplezés az uralkodó, a hadsereg és a hatóságok képviselői jelenlétében július 9-én ment végbe. (Ez a szobor, mint Buda főterére plántált hatalmi jelvény, tudvalevőleg az áldatlan tüntetések hosszú sorának volt oka, még a kiegyezés után is, míg az 1918-as forradalom el-pusztította.) Buda a leleplezési ünnep örömére 100 akó bort mért ki a katonáknak.

1856-ban a császár edelstadti *Allnoch* Alajos, a Lánchíd felrobbantási kísérleténél elpusztult ezredes özvegyének és gyermekeinek az osztrák birodalmi bárói méltóságot adományozta. 1859. november 18-án még egy kegyeleti adót rovott le, a Görgey által 1848-ban a csepelszigeti Lóréven kivégzett gróf *Zichy* Eugén Ödön emlékkápolnája átadásával.

Bizonyára nem a nemzeti öröm fokozására történtek egyes aulikusok magas kitüntetései is. (Havas, báró Babarczy, Walheim, Koller, Terczy stb.)

Mi volt Pest és Buda hatósági szerveinek szerepe a politikai és rendőri abszolutizmusban? Mi lehetett volna egyéb, mint a felsőbb parancsoknak való néma engedelmeskedés, a közvetítés és végrehajtás csatorna-szerepe.

A két város 1849. július közepén teljesen elvesztette autonómiáját, régi hazafias vezetőit; a polgárság kiejtette kezéből az önrendelkezés és öngondoskodás gyeplőjét. A két főváros legtöbbször meghallgatása, de mindig *alkotmányos* meghallgatása nélkül történtek, — sokszor a nemzettől és fővárostól teljesen idegen kezekből — a felsőbb intézkedések, legfeljebb egyes, a jóérzelműek kategóriájába sorozott polgárok, a feltétlenül »igent-mondók« közrevonásával és helyeslésével. Ha mindamellett a város kebelében olykor emelkedtek, bármily bátortalan ellentmondó hangok, ezeket a hivatalos »orrok« segítségével mihamar elnémították.[1])

[1]) Így pl. 1951. február 13-án a pesti tanácsülésben Ságody elnök bejelenti, hogy Heyntzel tábornok, csász. kir. ker. parancsnok neheztelését fejezte ki a községtanácsban a felsőbb hatóságok ellen kikelő beszédek miatt. Így különösen február 4-én Aigner tanácsnok Liechtenstein és Schwartzenberg hercegek elszállásolási parancsainak való ellenszegülést hangoztatott, mert ha Bécs város hatósága Őfelsége nyiltparancsát bírta félretenni, Pest város e tábornokok rendeletét annál inkább ellenezheti. »Nem titok az sem, hogy Aigner javaslata felhangú éljenzéssel fogadtatott a községi tanács által.« Ilyen, a felsőbb hatóságok tekintélyét sértő beszédektől a jövőre szigorúan tartózkodjanak.

Előző munkám 225. és következő lapjain följegyeztem, hogy Pest városánál 1849. július 24-ével kezdődött meg az új osztrák rezsim, a város fölé kirendelt Szentiványi Vince csász. kir. biztos július 23-i »kegyes« rendeletére. A tanács elnökségét Szentiványi ideiglenesen Koller Ferenc főbíróra bízta. (Ő 1848. előtt tanácsnok és Pest város követe volt.) Kívüle a tanács tagjaivá rendelték Ságody Sándor alpolgármestert, Szekrényessy Endre, Alkér Antal, Aigner Miklós, Kasselik János, Feszl Auguszt, Schiffner Gyula, Miksó Pál, Gamperl Alajos és Szvoboda Ferenc tanácsnokokat, tehát az első osztrák uralom Havas kinevezte tanácsnokait. Szentiványi az összes tisztviselőket *felmenthetetlenül* kötelezte rendeletei pontos követésére, a rendes hivataloskodásra, de megannyiukra nézve hangsúlyozta *ideiglenességüket.*

Budán július 18-án alakult meg az új tanács. Walheim János polgármester lemondását felsőbb helyen nem fogadták el. Kívüle tanácstagoknak kinevezték: Türnböck János alpolgármestert, Schreiber Ferenc főbírót, Schmidt Ferenc főkapitányt és Bajcsy, Brandweiner, Cullmann (új), Paulovits, Temesváry, Mankovits (új), Nerodalik és Máry tanácsnokokat.

A jegyzőkönyvek tanusága szerint a következő időkben alkotó munka kevés folyhatott. Ellenben annál sűrűbb dolgot adott a két város közigazgatásának: a hivatalnokok igazoltatása, a lappangó volt honvédek kinyomozása, a vagyonzárlatok, a kóborló zsidók, a drótostótok, angliai utazók mezében gyanusított agitátorok, rémhírterjesztők üldözése, a külföldi könyvküldeményekben, zsákokban, szivaros ládákban stb. szimatolt forradalmi, demokrata és kommunista iratcsempészések leleplezése,[1]) egyletek bezárása, ártatlan gyűlések ellenőrzése és — »last not least« — az

A községtanács erre 6947. sz. határozatával felelt: »A községtanács tettleg is mindenkor bizonyitá a felsőbb hatóságok rendeletei iránti tiszteletét és készséggel hozott áldozatokkal tényleg tanusítá, hogy loyalitásra nézve e Birodalom semminemű hatósága által nem engedné magát felülmulatni. Kétszeres megilletődéssel veszi ezen felsőbb helyen ellene emelt alaptalan vádat és nem tulajdonithatja másnak ezen alacsony és hamis feladást, mint egy alattomos ember fondorkodásának, aki a felsőbb és e városi hatóság közti egyetértés és bizalom kötelékeit eltépni törekedik. Kijelenti egyúttal a Községtanács, hogy valamint ő a felsőbb hatóság rendeletei ellenében kellő és tartozó tisztelettel mindenkor viseltetett, másrészről az ily hamis vádban előadott sértő kifejezéseket a felsőbb hatóságok ellenében egyes tagjai által, sohasem tűrte és tűrni nem fogja, úgy nyilvánítja ezennel, hogy valamint összesen, úgy egyes tagjai is mindenkor készek ezen csak egy, a becsület minden szikráját nélkülöző ember ajkairól eredhetett hamis feladás ellenében magát igazolni és az említett ügy körül tartott beszédekről bármely felsőbb hatóság által kiküldött bizottság előtt számot adni.« Ezt a határozatot egyhangúlag jegyzőkönyvbe iktatták s azt a tanács minden egyes tagja (18) személyesen aláírta. Hogy a *zárt* tanácsülésből ilyen ügyek hogyan és ki által szivárogtak ki, ma már meg nem állapithatjuk, de a denunciánst mindenesetre a »konfidensek« közt szereplő s úgy a város, mint a rendőri és katonai hatóságok körül benfentesen sürgölődő egyének közt kell keresni.

[1]) Különösen a híres Campe hamburgi kiadót gyanusitották ezzel, de rajnamelléki, kölni, svájci cégeket is.

anyaggyüjtés a hirhedt »hangulatjelentések« (»Stimmungsberichte«) számára. Ezeket a helytartóság a közös birodalmi belügyminiszter, Bach számára összegezte, a hatóságok s különösen az 1850. elején lovag Prottmann József vezetése alatt berendezett csász. kir rendőrigazgatóság adataiból. Viszont Pest városánál Alkér, Budánál Nerodalik volt megbízva azzal, hogy a rendőrség kezére járjon. De adatforrás volt a sok titkos bizalmi közeg, konfidens is.

Szentiványi már 1849. december 17-én rendkívül hízelgő sorok kíséretében kér a teljesen megbízhatónak ismert Koller Ferenc főpolgármestertől adatokat a kormány figyelmét érdeklő következő körülményekről, amelyek első látszatra többnyire politikamentes adatoknak látszanak: 1. Közszellem, ellenében a leélt különböző időszakoknak. 2. Vallásosság, erkölcsiség. 3. Tulajdon iránti fogalmakat jellemző körülmények. 4. Ipari, kereskedelmi viszonyok, divatozó keresetmód; változott irány a pénz, ércnemek forgalma, a pangás vagy gyarapodás felől. 5. Általános termés, szükségletek fedezése, (anélkül azonban, hogy a sokszor éppen nem célszerű és csak oknélküli elrettenést okozó »összesítés« használtatnék). 6. Adóbehajtás, (fizetési készség, a vonakodó lakosság különböző osztályaira való különös tekintetek.) 7. Egészségi állapot. 8. Orvosolható bármiféle szükség. 9. Törvénykezés igénybevétele. 10. Közlekedés javítása. Végül Szentiványi szivére köti Kollernek, mint köztiszteletben álló becsületes embernek és érdektelen elüljárónak, hogy táblázatos kimutatással adjon véleményt arról, hogy az egyes tisztviselők közül kit lehet jutalmazni, kit kell büntetni. (Pesti tanács december 21-én kelt 14.571. számú jegyzőkönyvi bejegyzése.)

1851. január elejétől a császári királyi katonai kerületi parancsnokságok felvették a rendszeres heti közhangulati jelentéseket; a rendőrigazgatóság útján kellett beszolgáltatni az uralkodó közvéleményről, politikai pártokról és a megjegyzett (gyanus) politikai személyekről szóló adatokat. De már február 22-étől csak két hetenkint kellett a rendőrségnek jelentést tenni. 1854-től Bach megelégedett negyedévi jelentésekkel. Bizonyára látta, hogy a jelentések — hol a föltétlen csend hangsúlyozásával, hol alaptalan és aprólékos gyanuk nyugtalan közlésével — nagyon egyhangúakká laposodnak. Sokszor a főhatóságokat félrevezették és köznevetség tárgyává tették, s rendszerint nem igen voltak használhatók. [1])

[1]) E körül egész tréfás legendakörök keletkeztek. L. *Berzeviczy* i. m. I. 174. o., *Beksics:* I. Ferenc József és kora tanulmányát (Milleniumi történet.), *Szilágyi Sándor* rajzait 139. o., s *Tábori* i. m. munkáját. — Gróf Forgách, a pesti kerületi csendőrség parancsnoka egyik jelentését bátran így végzi: ... »szó van száz meg ezer elégedetlenről, aki *passzív* ellentállásra szorítkozik. Ezeket mind megnevezni nem lehet: túlsokan vannak.« Forgáchnak ezt a jelentését felsőbb helyen nagyon zokonvették.

b) *Díszpolgári kinevezések az abszolutizmus alatt.*

»Budapest polgári koszorúja« című tanulmányomban[1]) kifejtettem a díszpolgárrá választás patriárkális, szép szokásának régebbi gyakorlását, s azt, hogy ettől merőben különbözött az abszolutizmus alatti sorozatos díszpolgári kinevezés. »Kinevezés« a szó szoros értelmében, mert lehetetlen, hogy spontán lelkesedésből fakadt volna, hanem bizonyára kulissza mögötti felsőbb intimációból, s hogyha ebből nem, akkor — ami még roszszabb — egyes meghunyászkodó és kegyvadászó főtisztviselők nemzetietlen túlbuzgóságából, magyarán: bizantinizmusából eredt. A kényszerdíszpolgároknak »érdemeik csak hazánk elnyomatása körül, tehát az osztrák összbirodalom szemszögéből nézve lehettek«. Különlegesen a két főváros körül sem voltak érdemeik. Ezt katonás egyenességgel bevallja a bécsi kamarilla díszpolgárrá kinevezett egyik főtámasza: gróf *Grünne* Károly, az uralkodó főhadsegédje, amikor 1850-ben Pest városához intézett levelében azt írja: eddig nem volt alkalma a város körül érdemeket szerezni, tehát a kitüntetésben legfeljebb azt a föltevést látja, hogy benne a pesti polgárság a köteles hűséget és föltétlen ragaszkodást ismeri el, melylyel ő az uralkodó és háza iránt viseltetik.

Igen érdekesek egy másik díszpolgárnak, a hirhedt *Jellachich*-nak következő, 1850. február 28-án Pest városához intézett sorai:

»A kor legutóbbi eseményei, amelyek hatalmasabbak, mint mi, emberek vagyunk, oly körülmények közt vezettek Pest falai közé, melyek szükségkép mélyen megszomorítottak. Minthogy azonban *most már egyértelműek vagyunk abban, hogy Ausztriában, nagy közös házunkban, otthonosan és lakályosan berendezkedjünk ; testvérileg* és egyesült erőkkel akarunk erre a *szép célra* törekedni és kezeinket egyesíteni; ennélfogva legnagyobb tisztességemnek tekintem, hogy Pest városa a díszpolgárság adományozása által derék és loyális polgárai sorába akar fölvenni«.

A díszpolgári kinevezések sorozata különben a következő:

A) *Pesten.*

1. *Gróf Radetzky József Vencel tábornagy.* Az 1849. október hó 13-án tartott összes tanácsülés 10.831. szám alatt következő határozatot hozta: »Azon hódoló tisztelettől és méltánylattól, mellyel *az egész közös haza* minden osztálya tábornagy Radetzky József, a babérkoszorúzott vitéz — kinek győzelmes kora jöbblétünket alkotá, *ki az újabb dicső korszak* teremtője,— halhatatlan érdemei iránt viseltetik, e hatóság is elragadtatván, mély hódolatának és elismerésének csekély tehetségéhez képest némi bebizonyítása állandó jeléül Őt díszpolgárai sorába iktatni határozta; adván Ő nagy-

[1]) Különlenyomat a Városi Szemle 1935. évfolyamából.

méltóságának ezáltal mindazon jogokat és szabadalmakat, mellyel az e minőséggel felruházottak városunk területén bírnak, s Őfelsége kegyeiből birandanak. Megjegyezvén egyúttal, milly csekélyt nyujthat a dicsőitett férfi érdemei nagyságához mérve, mert eme határozat által inkább a polgári rendet, mellyet Hozzá fölemel, mintsem őt kitünteti. Az erről szólló díszpolgári okmáuy a Nagytiszteletű férfihez illletőleg (illőleg) kiállítatván, küldöttség útján lészen alázattal átnyujtandó«.

Radetzky október hó 25-én, Szentiványi Vince cs. kir. biztoshoz intézett következő levele útján mondott köszönetet:

»Méltóságos Úr!

Engedje Méltóságod legforróbb köszönetem kifejezését, azon becses iratért, mellyet Méltóságod szab. kir. Pest városa nevében hozzám intézni kegyeskedett.

A szemkötő lehullott, mellyet fanatizmus, vagy terrorizmus különben mindig hű alattvalók szemeire illesztett; az örvény előttünk áll, mely milliók szerencséjét magába volt temetendő; de Isten megóvott bennünket az elenyészéstől és romlástól. Mint ezen gondolkozásmód zálogát vevém én az Ön iratát, minél fogva örömmel és köszönettel számítom magam Pest polgárai sorába.

Szíveskedjék Ön Pest polgárságánál ez érzelmem tolmácsa lenni, nekem pedig megengedni, hogy megkülönböztetett tiszteletemről biztosíthassam.

Verona, Oct. 25. 49.

Radetzky.«

Pest tanácsa, 12.001/1849. sz. határozata szerint, e levelet örök emlékezetű, egész terjedelmében jegyzőkönyvébe vette, s a város »egyik legdrágább kincse gyanánt« a levéltárban őriztetni rendelte.

Radetzky díszoklevelét csak 1853. tavaszán vitte Veronába külön küldöttség Bécsből, amely ott egyuttal Bachét és Geringerét átadta.

2—5. *Báró Haynau Gyula szertábornagy és hadifőparancsnok; báró Jellachich József szertábornagy és Dalmát-Horvát és Szlavonország bánja; varsói herceg és eriváni gróf Paskievics János, a csász. orosz seregek főparancsnoka; herceg Windischgrätz Alfréd cs. kir. tábornagy díszpolgársága.*

Pest város 1849. december 31-én tartott tanácsülésében elnöklő cs. kir. tanácsos és főpolgármester, (Koller) a következő indítványt tette: »Azon jótetemények emlékezete, mellyeket a most hanyatló év leforgása alatt Ausztria és Oroszország egyesült seregei, magas hadvezérei nyujtának, kötelességünkké teszi *a szivünkbe törülhetetlenül vésett hála és tiszteletnek* szembetünő, maradandó jelét emelni, s ennélfogva indítványozom, miszerint a bátor, diadalkoszorúzott, *báró Haynau Gyula* cs. kir. szertábornagy

és hadifőparancsnok Őexcellenciáját, *ki e honi a forradalom igájából fölszabadítá, azon nemes emberbarátot, ki a szigort és kegyeletet ritka tapintattal és szerencsés arányban egyesíti,* — úgyszinte

báró Jellachich József cs. kir. szertábornagy és Dalmát-, Horvát- és Szlavonország bánja Őexcellenciáját, *nemes hazatársát,* akinek elszánt bátorságának és a felséges cs. kir. uralkodóházhozi rendületlen hűségének és ragaszkodásának az *összes birodalom* jobbadán megmentését köszöni, —

továbbá arról meggyőződve, hogy a vészteljes magyar honi forradalom olly gyors és olly végképeni lesujtatásának egyik főtényezője az orosz császár Őfelsége legvitézebb vezére vala : ezért Őmagasságát a varsói herceg és eriváni gróf *Paskievics János (Iván)* a császári orosz seregek bátor, babérkoszorúzott, s a világ két részeiben mindig győztes főparancsnokát, *két nagy birodalom magasztos egyetértésének örökitéséül,*[1]) — végül pedig herceg *Windischgraetz Alfréd* cs. kir tábornagyot, kinek csüggedetlen bátorsága a forradalom hydráját, a birodalom székesfővárosában legyőzte, s ezáltal ura császárja thrónját a vész közepette oltalmazta :

dicsőitett hadvezéreket, szab. kir. Pest városa díszpolgárainak kinevezi s evégből mélt. cs. kir. Pest kerületi főispán Szentiványi Vincze úr közbenjárása kikérendő lenne, hogy az említettek eme nyujtott csekély adományt elfogadni kegyeskedjenek.

Báró Haynau Gyula úrhoz egy küldöttség őt megkérendő járuljon, miszerint ezen hála jelének elfogadásával a várost szerencséltesse.«

A tanács 15.119. f. határozata szerint, ezt az indítványt közörömmel és egyhangú közakarattal elfogadta.

6—8. *Herceg Schwartzenberg Félix osztrák miniszterelnök, herceg Liechtenstein Ferenc lovassági tábornok és gróf Grünne Károly Lajos tábornok. díszpolgársága.*

1850. március 4-én, a birodalmi alkotmány kiadásának évfordulóján hatóságilag istentiszteletet tartottak a belvárosi plébániatemplomban. Mise előtt a *tanács* ülést tartott, amelyen Ságody helyettes polgármester a következő indítványt terjesztette elő : »Hogy mielőtt ama, minden népnek valóságos egyenjogositására és minden egyes polgárnak törvény előtti egyenlőségre alapított, úgy a monarchia minden részeinek egy nagy álladalmi testté lett egyesülés eszméjének Őfelsége Urunk királyunk népét boldogitani törekvő szive sugallásából, a kegyelmesen adományozott *üdvhozó alkotmánylevélben* testté valósitása évnapján hálaimát az Örökkévalóságnak adózni indulnánk, kötelességünk eme alkalmat megragadni és ezen napnak méltó ünneplését arra felhasználni, hogy azon magasállású státusférfiúnak,

[1]) A birodalmi belügyminiszter 1851. január 28-án rosszalását fejezte ki Pest városának, hogy Paskievics herceg diszpolgári kinevezéséhez nem kért *előzetes* engedélyt. Pedig a varsói diszoklevelet átadó küldöttség vezetője az udvarhoz közelálló gr. Zichy Ferenc v. csász. főbiztos volt.

kit Őfelsége kegyelme ama nagy feladatnak, a népek egyetértésével való megoldására a birodalmi minisztérium élére meghivott, a szembetünő erélyessége által ismert *herceg Schwarzenberg Bódog* miniszterelnök és cs. kir. altábornagy Őmagasságát,[1]) ki a vész legnyomasztóbb napjaiban a kormány gyeplőjét elhatározott és szilárd férfias akarattal kezében tartá és mostanáig fáradhatatlanul a vezércsillagul kitüzött nagy cél elérését eszközölni ügyekszik, ugyszintén

herceg *Liechtenstein Ferenc* cs. kir altábornagy Őmagasságának, ki mint csapatparancsnok katonai mély tudománya és rettenthetetlen bátorsága által a forradalom hydráit legyőzni sikeresen segíté és kegyeletteljes bánásmódja által, valamint az ország, úgy különösen a város minden rendű és rangú lakóit lekötelezé,[2]) — nem különben

gróf *Grünne Károly* vezérőrnagy és Őfelsége legkegyelmesebb urunk-, királyunkhoz oldalasitott szárnysegéd Őméltóságának, ki rendületlen hűséggel ragaszkodván a felséges császár és királyi uralkodóházhoz, a birodalom jólétének előmozdításában tettleges részt vesz —

hála és tisztelet jeléül díszpolgároknak leendő kineveztetésüket óhajtjuk, miért is a tanács Szentiványi Vincze főispán úr Őméltóságának közbenjárását kikéri, hogy a nevezettek nyujtott csekély adományokat elfogadni kegyeskedjenek«.

A tanács 4832. számú határozata szerint az indítványt »*közörömmel teljes kebellel és egyhangú közakarattal*« elfogadta és a megnevezetteket díszpolgároknak kinevezte. Liechtenstein herceghez a helyettes polgármester vezérlete alatt külön küldöttséget menesztettek.

9—12. *Gróf O'Donnell Miksa, Ettenreich József, dr. báró Bach Sándor és báró Geringer Károly díszpolgársága.*

1853. március 5-én díszpolgárrá kinevezték O'Donnell Miksa grófot, az uralkodó szárnysegédét és Ettenreich József bécsi mészárosmestert, azért, hogy az uralkodót február hó 18-án Libényi József gyilkos merényletétől megmentették.

Ugyanebben az évben április 30-án lettek díszpolgárok: dr. báró *Bach* Sándor és báró *Geringer* Károly. A Bach ügyében 6954. szám alatt kelt határozat indokolása kiemeli *az osztrák birodalmi belügyminiszter* érdemei közt »a közigazgatás *tökéletes* fokra emelését s Pest városa iránt ismételten tanusított kegyét.« A díszoklevelet neki és Geringernek Eötvös József cs. kir. jogügyi igazgató vezetése alatt külön küldöttség adta át Bécsben. Geringert, a Magyarországi polgári ideiglenes kormányzat volt fejét akkortájt nevezték ki, — mint császári miniszteri osztályfőnököt — a birodalmi kereskedelmi miniszter helyettesévé.

---

[1]) 1800—1852.

[2]) Liechtenstein utóbb a magyarországi hadikormányzó helyettese.

13—14. Gróf Almássy Móric és báró Augusz Antal díszpolgársága.

1854. február hó 16-án lett díszpolgár gróf *Almássy* Móric, a csász. kir. országos pénzügyigazgatóság elnöke és november 29-én báró *Augusz* Antal magyar helytartósági alelnök, volt Pest-vármegyei főispán.

15—18. Báró Hess Henrik, báró Kempen János, gróf Leiningen-Westerburg Keresztély és báró Hauer István díszpolgársága.

1855. évben december hó 21-én, Erzsébet császárné szerencsés szülése alkalmából díszpolgárok lettek: báró *Hess* Henrik táborszernagy, a harmadik és negyedik hadtest főnöke, 50 éves szolgálati jubileuma alkalmából is; báró fichtenstammi *Kempen* János altábornagy, a bécsi cs. kir. legfelsőbb rendőrhatóság feje, aki 1849-ben Haynau helyettese volt, s utóbb a zsandárságot szervezte; gróf *Leiningen-Westerburg* Keresztély altábornagy, Albrecht főherceg adlátusa és magyarországi kormányzóhelyettes, s báró *Hauer* István, a magyar tartományi kormányzat polgári osztályának főnöke.

19. Dr. Weiser Ferenc díszpolgársága.

Még ebbe a korszakba esik, de nem a »kényszer-díszpolgárok«[1]) kategóriájába, az 1857. március 28-án megválasztott dr. Weiser Ferenc bécsi reáliskolai igazgató, aki az első pesti, ma báró Eötvös-reáliskola szervezése körül szerzett érdemeket.

B) *Budán.*

1. Gróf *Radetzky* József. Buda 1849. október hó 17-én az »összes polgárság »jelenlétében« tartott tanácsülésében 5060. szám alatt választotta meg az ősz tábornagyot díszpolgárrá. A határozat indokolásából érdemes ezt a részt kijegyezni: »*valamint az összes birodalom*, úgy ezen törvényhatóság polgárait hálamondásra gerjesztik azon férfiak nevei, kik e hazát végveszély örvényeibe döntő lázadás legyőzésében[2]) a fenséges uralkodóház iránti hű ragaszkodásuk s a békét nyert hon ismétli fölvirágoztatását célzó óhajtásuk bizonyításául rettenthetetlen bátorsággal, vitézséggel s ernyedetlen kitartással közremunkáltak; — ezen jeles férfiak élén büszkélkedve emliti ezen törvényhatóság gróf Radetzkyt, kinek világismerte bátorságát, vitézségét, bölcs tapintatát s tántoríthatatlan hűségét a lázadás legyőzésében győzelmi babér koszoruzván, e hont egy *biztos és dicső jövő* reggelére virrasztá«.

A lapok kiemelik, hogy Buda az ősz tábornagyot »hosszabb éveken át körében tisztelni szerencsés volt«. (t. i. 1821-től 1828-ig.)

2. Báró *Haynau* Gyula, 3. herceg *Schwartzenberg* Félix, 4. gróf *Grünne* Károly, mindhárman 1850. március 4-én; 5. gróf *O'Donnell* Miksa, 6. *Etten-*

[1]) Schmall Alajos kifejezése. Az ő összeállításában nem szerepelnek: Almássy és Weiser pesti és gr. Radetzky budai díszpolgárok. L. Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez 1899. I. k. 261—262. old.

[2]) Az itáliai eseményeket értik.

reich József, mindketten 1853. március 8-án, 7. báró *Bach* Sándor, 8. báró *Geringer* Károly, mindketten 1853. december 29-én.

Meg kell még jegyezni, hogy egyes esetekben Pest város a polgári koszorú más német is alkalmazta. Így például 1858. nov. 18-án báró *Podmaniczky* Lászlónak érdemes polgársága 50 éves jubileuma alkalmából díszes emléklapot adott át, amelyet a községtanács tagjai s ezenkívül számos polgár írt alá.

c) *Az Uralkodó Őfelsége és a két magyar főváros.*

A dermedt feszültség, amely miként az egész hazánkat, a két magyar fővárost is a forradalmat leverő rémuralom alatt eltöltötte, ennek enyhülésével engedni kezdett. Különösen, amidőn a fiatal uralkodó — anélkül, hogy ez hatalma és tekintélye, valamint összbirodalmi eszméi rovására ment volna, — jobban hajolni kezdett a kegyelem s a béke sugalmazó szavára. Pest és Buda vezetősége loyalitásának nyilatkozataival igyekezett ezen az úton uralkodója elébe menni. Történelemhamisítás lenne azt mondani, hogy ezt eleinte az összes polgárság spontán érzésének kifejezéseképen cselekedte volna, de utóbb ez is mindinkább valóra vált, persze anélkül, hogy a lelkekből a nemzeti és alkotmányos restitució hő vágya kihalt volna. Ez utóbbinak bizonyossága az e korszak lezártával, 1860 küszöbén bekövetkezett fellángolás, melyet többé tartósan elfojtani lehetetlen volt.

Eleinte a loyalitási nyilatkozatok a hivatalos kötelesség jegyében és összbirodalmi eseményekhez fűződve folytak le.

Koller főpolgármester indítványára 1849. december 1-én, I. Ferenc József trónralépése első évfordulójának előestéjén, a tanács 13.762. szám alatt elhatározta, hogy az uralkodó életnagyságú arcképét Marastoni Jakabbal a tanácsterem részére megfesteti. A kép el is készült, Marastoninak a 900 forint honoráriumot 1850. június 5-én 13.094. szám alatt ki is fizették, de a festmény további sorsáról és mai hollétéről nem tudtam tudomást szerezni, bár a mesterről szóló monografiában föl van művei közt sorolva, de szintén ismeretlen lakhellyel.

Jó vért szült, hogy az uralkodó 1851-ben Pest város előző évi kérésére elengedte Kajdán Miklós volt városi képviselő és Schröder Jakab polgár börtönbüntetésének felét.[1])

Újabb loyalitási nyilatkozatra használta föl a két város vezetősége Albrecht főherceg, kormányzónak 1851. október 14-én délután történt megérkeztét. Már előzőleg október 10-én üdvözölte őt Bécsben a köz-

[1]) A 22.63/71850. számú fölterjesztés azt mondja, »akik tükörül szolgáló példás multjuk ellenére a lezajlott forradalom által mégis eltántorítva, önhibájukon kívül börtönben sínylődnek.«

ségtanácsok küldöttsége. A főherceg, bár elsősorban rideg osztrák katona, s már akkor beteges ember volt, feleségével, Hildegarde főhercegnővel, — akivel 1853. végétől a budai helyreállított királyi várlakban lakott, — megpróbálta, hogy az érintkezést fölvegye Pest-Buda társadalmával, s különösen arisztokráciájával.[1]) Bizonyos, hogy ez a főhercegasszonynak, kivált az emberbaráti intézmények meleg felkarolása révén, jobban sikerült. Mindenesetre szép vonás, hogy a főhercegi pár több ízben az ő ünnepeltetésüket azzal az üzenettel hárította el, hogy ennek költségeit a városok inkább fordítsák a nyomor és szegénység enyhítésére, mert ez sokkal nagyobb örömöt okoz nekik. Jótékonyságukra különben maradandó tanujel az Albrecht-Hildegarde kisiparosi segítőalapítvány kezdeményezése.

1852. június 5. és augusztus 14. közé esik I. Ferenc József első magyarországi körútja, persze elsősorban katonai jelleggel. A pesti községtanács már május 12-én kimondta, hogy »Pest városa magát azon kitüntető szerencséltetésre, mellyel Őfelsége idejövetelével tetőztetik, érdemesíteni akarván Ő császári királyi Apostoli Fensége lehető legfényesebben határoztatik elfogadtatni.« Appiáno József elnöklete alatt nagy fogadóbizottságot küldöttek ki, s az ünnep rendezésére a tehetősebb polgároktól 24.000 forint kölcsönt, majd a Ferences atyáktól még 540 forint kölcsönt vettek föl. (7963/1852. és 29.934/1852. számú határozatok.) Lovas és gyalog küldöttség, zászló és virágdísz, ünnepi zene, kivilágítás, fáklyás menet, fogadta és búcsuztatta az uralkodót. Időzésére báró Podmaniczky Frigyes, a raboskodás és besoroztatás után kegyelmet nyert szabadságharcos-huszár, naplótöredékeiben (3. kötet, 31. oldal) ezt írja: »Őfelsége június 5-én érkezett első ízben Pestre; fogadása s az ezalkalommal lefolyt ünnepélyek fényesek és jól sikerültek voltak; sokan azonban, — amint hallom — melegebb fogadtatásra számítottak: a fölmelegedésnek is vannak bizonyos föltételei, amelyek azokután, amik történtek, gyorsan nem valósulhatnak meg.« Az uralkodó és nemzet közeledését sajnosan megszakító intermezzók voltak a Mack-, a Noszlopy-féle összeesküvések és az 1853. febr. 18-i bécsi Libényi János-féle merénylet. Bár ez utóbbinak magyarországi talaját kikutatni nem sikerült, Pest-Budát is nyomban lovasőrjáratok, házkutatások és a Kossuth képeinek lakásokban leleplezett őrzése, Kossuth-szakáll és Kossuth-kalapok viselése miatt történt elfogatások nyugtalanították (Lásd Degré Alajos emlékiratait). Működött a bécsi rendőrség által elrendelt hirhedt »Logendienst«, azaz a magánlevelek titkos bontogatása postán,

[1]) 1852. április 12-én volt az első fogadás a főhercegi párnál. Az estélyen Patikárus Ferkó is játszott. Jelen volt a főúri körökből 38 delnő és ugyanannyi férfi. (Podmaniczky naplói 3. kötet, 29. oldal.) Jellemző még a hivatalos lap 1857. évi farsangi tudósítása a Pesti Nőegylet nemzeti színházi álarcos báljáról: Megjelentek a bálon őfenségeik Albrecht főherceg és Hildegarde főhercegasszony is, »kik jóideig az udvari páholyból szemlélték a hullámzó mulatókat s a főherceg Őfensége ez időközben a terembe lemenni s körülsétálni méltóztatott.«.

a gyanusok tömeges elkobzása. Pest és Buda azonban sietett hűségnyilatkozataival, az uralkodó szerencsés megmeneküléséért hálátadó ünnepélyes Te »Deum«-mal, stb.

1853. szept. 18-án a Magyar szent korona szerencsés megtalálása, a bécsi Burgban bemutatása és másnap Budára visszaküldése alkalmából az uralkodó Albrecht főherceg-kormányzónak ezt írta: »Előttem oly kedves Magyarországomnak bizalmam és császári jóakaratom bizonyságát kívánván adni, rendelem, hogy a szent korona és a koronázási jelvények legott ismét az országba visszavitessenek és ott Kedvességed gondviselése alatt őriztessenek.«

Az 1854. ápr. 9-én kelt legfelső elhatározások május 1-ével *megszüntetik* Magyarországon, a szerb vajdaságban, a temesi bánságban *a katonai ostromállapotot*, s a fegyver- és lőszerneműek készítésének, birtoklásának és forgalombahozásának korlátozásait, persze sűrű kivételekkel.

Újabb, most már benső közeledés korszakát nyitotta meg az uralkodó és Erzsébet bajor hercegnő 1853. augusztus 18-i eljegyzése, majd 1854 április 24-i házasságkötése.

A felséges asszonynak a magyarság életére gyakorolt gondviselésszerű befolyása csak néhány évvel később nyilvánul meg, de a nemzeti géniusz már ekkor reménnyel tekintett erre az egyesülésre.

A két főváros megünnepelte ezeket az eseményeket, valamint a felséges asszony 1855. január 31-i első szerencsés szülését (Zsófia főhercegnő) Te Deummal, hódoló küldöttséggel. A zajosabb ünneplést a felséges pár elhárította azzal az üzenettel, hogy a költséget inkább a szegényekre fordítsák. A községtanács erre elhatározta, hogy az új szegényház fölépítésére újabb 5000 forintot szavaz meg s az intézetnek, amely kegyes engedelemmel az »Elisabethinum« nevét nyerte, évi 1000 ft segélyt ad, az emlékezetes napon pedig az »áponc«-okat megvendégeli.

1856. nyarán híre terjedt Pesten is, hogy a felséges asszony újra szüln, fog. A pesti községtanács erre június 20-án 15.917. szám alatt kimondotta, hogy ha trónörökös születnék, 6 alapítványi helyet létesít 2000 forinttali az újonnan felépült Elisabethinumban, az illető legújabb sarj nevére, s a születése napján a szegények, árvák és közjótékonysági ápoltak extrakosztjára 200 forintot ad. Július 12-én 21 ágyúlövés dördült el a budai vár fokán, jelezve, hogy főhercegnő (Gizella) született, amit a várbeli főegyházban és a pesti plébánia-főtemplomban Te Deummal ünnepeltek meg. Mély nyomot hagyott a lelkekben, hogy Őfelsége ebből az alkalomból kiterjedt amnesztiát adott felségsértés, közcsendháborítás, stb. miatt elítélteknek és megszüntetett több vagyonelkobzást, pl. a kivégzett Csernyus Manóét, gróf De Lamotte volt helytartósági alelnök sógoráét. Ekkor kapott kegyelmet a fővárosiak közül Thaisz Elek volt tanácsnok, Horváth Károly,

Pest volt főjegyzője, a honvédtisztek közül Asbóth Lajos, Nagyajtai Cserey Ignác, Korponay János, stb.

Augusztus 31-én Őfelsége jelen volt az esztergomi monumentális főszékesegyház fölszentelésén Albrecht és több más főherceggel. Az ünnepség áhitatát emelte Liszt Ferenc gyönyörű miséje (ú. n. »Esztergomi mise«.) Az uralkodó szeptember 24-én, 4 évi távollét után a »Sas« nevű yachton újra Budára érkezett, ahol a várpalotában a katonai és polgári hatóságokat és az arisztokrácia bemutatkozását fogadta.

1857. május 4-én az uralkodó már felséges párjával kereste föl az országot és Pest-Budát. Ennek örömére Pest városa a Nagyhíd-utcában, az »Angol-királynő« és a német színház közt hármas diadalkaput állíttatott föl; a középső kapun Pest város címere, a hármas kapu ormán azonban Ausztria kétfejű sasa díszítette, mint a Vasárnapi Újság egykorú képeiből tudjuk. A házakon sok piros-fehér-zöld színű lobogó lengett. Buda két tornyos diadalívet állított föl. A bevonulást díszbandérium kísérte. Este díszelőadás volt a Nemzeti Színházban, amelyen az uralkodó magyar huszárezredesi ruhában jelent meg. Az országos körutat, melynek folyamán Nagykőrös, Kecskemétet, Szegedet stb. látogatták meg, félbeszakította az elsőszülött főhercegnőnek, Zsófiának betegsége és május 29-én a Várban bekövetkezett halála. (A magyarországi körútról a jelen volt Bismarck Ottó feleségéhez színes leveleket és Hackländer, egykor nagyon népszerű ujságíró és humorista a német folyóiratokban érdekes tudósításokat írt.)

Közben azonban május 22-én Pest város ritka fejedelmi kitüntetésben részesült. Mint a községtanács jegyzőkönyvének 15.530. sz. tétele mondja: »A legfelsőbb kedvezés és kegy (»Huld und Gnade«) oly emlékjele, minővel még legrégibb őseink sem dicsekedhettek, vált osztályrészévé a mai napon ennek a városközségnek: Őfelsége — a közszeretetben mélyen tisztelt, legfenségesebb főherceg, az ország kormányzója kiséretében — kegyeskedett a városházát legfelsőbb jelenlétével szerencséltetni. A városház kapujánál a polgármestertől, a számosan egybegyült közönség ujjongása közben, legmélyebb tisztelettel fogadtatott. A ház lépcsőit virág és díszes szőnyeg ékesítette. Őfelsége bevonult az ünnepien díszített tanácsterembe, ahol az össztestületi tanács és a községtanács szűnni nem akaró éljenzéssel fogadta. Miután kegyes szavakat intézett az egybegyűltekhez, sorra meglátogatta az ügyosztályokat, az »alvilági« fogházat s egy órai pontos vizsgálat után harsány éljenzés közt távozott. Ez a fejedelmi tény illő kegyelettel, végtelen értéke szerint följegyeztetik s a feljegyzés a legkésőbb unokák részére a levéltárban őriztetik.«

Az uralkodó különben május 7-én az épülő újpesti kikötőt is megszemlélte.

A fejedelmi pár ittlétét két nevezetes mozzanat tette még emlékezetessé. Legfelsőbb sürgetésre megrendelték József nádor emlékszobrát Hall-

wig János, müncheni mesternél; s az uralkodó párról elnevezték a Ferenc József- és Erzsébet-teret. (Érdekes, hogy akkoriban a város Albrecht főhercegről akart utcát elnevezni, s ő figyelmeztette a várost arra, hogy előbb az uralkodó párról nevezzenek el méltó közterületet.)

1858. augusztus 22-én ünnepelte a két főváros Rudolf trónörökös születését.

1859 április 28-án Őfelsége hadiparancsa elrendelte, hogy itáliai serege gróf Gyulay vezérlete alatt kezdje meg a bevonulást a Szárd-királyságba. (Az egykori itáliai fővezér, gróf Radetzky már nem élt; 1858-ban halt meg 92 éves korában.) Május 2-án megtörtént a hadüzenet. Erre rendkívüli közgyűlést tartott Pest városa, elhatározta két önkéntes zászlóalj leküldését és az uralkodóhoz, Albrecht főherceg útján hódoló hűségfeliratot intézett, melyet az egész községtanács, a tanács, az összes lelkészek és kerületi vezérférfiak írtak alá.[1])

Május 15-én Pest városa, hűsége újabb tanujeléül a 400.000 frt nemzeti kölcsön«-kötvényének 1850 június 1-től 1860 május végéig járó 20.000 frt ezüst kamatját fölajánlotta a hadi célra; megkettőztette a Pesten sorozott és pesti illetőségű, a hadszintereken keresetképtelenekké vált önkéntesek állami ellátási illetékét.

Ez volt Pest város utolsó lojalitási tüntetése a Bach-korszak alatt. Az olasz háború szerencsétlen és gyors befejezése lezárta ezeket az időket, amelyek után biztatóbb remények, — bár még koraiak — ébredhettek.

III. Közjogi szervezet.

1. Birodalmi szervezet.

a) *Az 1849. március 4-i császári alkotmánylevél.*

I. Ferenc József tudvalevőleg 1848. december 2-án lépett trónra. Ekkor már Magyarország a szeptemberi szakítás után nyiltan küzdötte szabadságharcát az elnyomó és beolvasztó bécsi politikával szemben. Az

[1]) Ennek szövege, mint a hivatalos jegyzőkönyvből kitűnik, a következő volt:
»Eure Majestät!
Allergnaedigster Herr!
Die Bürger von Pest haben den erhabenen Ruf vernommen, womit Eure Majestät die Völker Ihres weiten Reiches in dieser Zeit der Gefahr um den Kaiserthron versammelt haben. Angestammte Treue für den Monarchen und die freudige Bereitwilligkeit dieser Treue mit Gut und Blut zu besiegeln, war zu allen Zeiten der Stolz des echten Ungars. *Der Gemeinderath von Pest, festhaltend an diesen geheiligten Traditionen, spricht in diesem feierlichen Augenblicke, in welchem alle Kräfte des Reiches sich anspannen müssen zum Schutze des Gesamtvaterlandes, die feierliche Versicherung aus, dass die Bürger dieser Stadt — so schmerzlich sie die Störung der Segnungen des Friedens empfinden — sich in dieser ernsten Zeit fester aneinander schliessen in dem Einem, Alle durchdringenden Bewusstsein, dass auf der Wahlstat der Ehre und des Reiches, auf welche auch die Söhne dieser Stadt für Österreichs heilige Rechte kämpfen, die Bürgschaften erstritten werden für einen dauerhaften Frieden, für die Wohlfarth Aller!*
Gott schütze Euer Majestät und hefte den Sieg an Österreichs Fahnen«

ausztriai tartományok birodalmi gyűlése Kremsierben egyre tárgyalt még az új osztrák alkotmány részleteiről, amidőn az ifjú császár, minisztériuma vezérférfiai (Schwartzenberg, Stadion, Bach) ellenjegyzése mellett, Olmützben 1849. március 4-én manifesztumot adott ki, amellyel az alkotmányozó gyűlést feloszlatta és sajátmaga állapította meg a »Birodalmi Alkotmány« alapelveit. A manifesztum bevezető szaviból kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy a császár az alkotmányoctroi-t elsősorban a magyarországi események miatt tartotta szükségesnek. Íme:

»Polgárháború pusztítja királyságunkat, Magyarországot . . .« (következik az állapotok vázlata).

»Ily elszomorítók a hatások, — nem a szabadságéi, hanem a vele űzött visszaélésé. Ezzel a visszaéléssel szembeszállni, a forradalmat lezárni: kötelességünk és akaratunk . . .

Az összbirodalom (»Gesamtmonarchie«) újjászületésében, alkotórészeinek szorosabb összeköttetésében ismeri föl a nép egészséges érzéke első feltételét a megzavart rend és eltűnt jólét visszatérésének, valamint egy áldásos és dicsőséges jövőnek legbiztosabb zálogát.

Oly alkotmány, amely nemcsak a Kremsierben képviselt országokat, hanem az egész birodalmat, egyetemes kötelékben átölelje, az, amit Ausztria népei jogos türelmetlenséggel várnak tőlünk. Így az alkotmányozás műve túlnőtte e gyűlés határait«.

(Ebből az indokból elrendeli a Kremsieri gyűlés azonnali feloszlatását, majd így folytatja):

Az Egésznek egységét — részei önállóságával és szabad fejlődésével, — egy erős, a jogot és rendet védő s az egyetemes birodalomra kiterjedő hatalmat az egyes, a községek, Koronánk országai s a különböző nemzetségek szabadságával összhangba hozni, — *egy erőteljes közigazgatás megalapozása*, amely époly távol van a nyomasztó centralizációtól, mint a szétforgácsoló széteséstől; az ország nemes erőinek elegendő teret nyujt és a békét úgy kifelé, mint befelé megóvni tudja; takarékos s az állampolgárok terhét lehetőleg megkönnyíti — s a nyilvánosság által biztosított *államháztartás megteremtése*; — *a földbirtok tehermentesítésének tökéletes keresztülvitele* méltányos kárpótlás és az állam közvetítése mellett; — *a valódi szabadság törvény által való biztosítása* — ezek az alapelvek, amelyektől a jelen alkotmánylevél adományozásával magunkat vezéreltettük . . .«

A továbbkövetkező alapelvek közül csak a tárgyunkat érdeklőket soroljuk fel:

1. §. Ausztria császárság a következő koronaországokból (»Kronland«)[1]) áll: Felső- és Alsóausztriai főhercegség, Salzburg, Stiria hercegség,

[1]) A »Kronland«-kifejezést, amely dolgozatomban is minduntalan fölmerül, a magyarban szabatosan visszaadni bajos. Jelenthet »koronaország«-ot, de jelenthet »koronatartomány«-t is. A következő és másutt is előforduló hivatalos felsorolás egy kalap alá vesz nagy királyságokat és egyszerű kis tartományokat is. Régebbi történet-

Illyr királyság (Karinthia, Krajna hercegség, Görz és Gradiska hercegített grófság, Isztria őrgrófság, Trieszt város és területe), Tirol és Vorarlberg hercegitett grófság, Csehország királyság, Morvaország őrgrófság, Felső- és Alsósziléziai hercegség, Galicia és Lodoméria királyság, Auschwitz és Zator hercegséggel és Krakkó nagyhercegséggel, Bukovina hercegség, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia királyságok a Horvát tengerparttal, Fiume városával és kerületével, *Magyarország királyság* Erdély nagyhercegséggel, a Szász-földdel, az újra bekebelezett, Kraszna, Közép-Szolnok- és Zarándmegyékkel és Kővár kerületével és Zilah városával, a katonai határőrvidék, a Lombard-Velencei királyság.

2. §. Ezek a koronaországok alkotják a szabad, önálló, oszthatatlan és felbonthatatlan alkotmányos Osztrák Örökletes Monarchiát. Fővárosa Bécs.

4. §. Az egyes koronaországoknak biztosíttatik önállóságuk azon korlátok közt, amelyeket ez a birodalmi alkotmány megszab.

5. §. Minden néptörzs egyenrendűségű és mindenik néptörzsnek sérthetetlen joga van nemzetisége és nyelve megőrzésére és ápolására.

(A 7. §. egységes vám- és kereskedelmi területet mond ki közbenső vámok nélkül. A 12. §. szerint a császárt mint Ausztria császárját koronázzák meg. 23. §.: egyetlen birodalmi állampolgárság van. A 25. §. szerint szabad költözködés van a részországok között. 28. §.: bennök egyenlő a hivatalképesség. A 30. §. az ingatlanszerzés és iparűzés egyenlőségét mondja ki).

Ami tárgyunkat közelebbről érdeklik, »*A községről*« című IV.fejezet következő részei:

33. §. A községek számára alapjogokul biztosíttatnak a következők: *a)* képviselői választása; *b)* új tagok fölvétele a községi kötelékbe; *c)* ügyei önálló igazgatása; *d)* háztartása eredményeinek nyilvánosságra hozatala és — szabály szerint — *e)* képviselői tárgyalásainak nyilvánossága.

A községek alapjainak közelebbi meghatározását s különösen a község kötelékébe való fölvétel föltételeit a Községi Törvények tartalmazzák.

A 35. §. szerint a birodalmi törvények határain belül *országos ügyek* (»Landesangelegenheiten«) többek közt *a községi ügyeket* illető közelebbi rendelkezések.

A további részekből idézzük még a következő §-okat.

---

irásunk és publicisztikánk, leginkább függetlenségi néző- és pártszempontból, a legtöbbször a »koronatartomány« kitételt s azt a szándékot imputálta az osztrák birodalmi terminológiának Magyarországot illetőleg, hogy azzal hangsúlyozni akarta hazánk lefokozását. Újabban a tárgyilagosság követelménye annak megállapítása, hogy az akkori császár sem akarhatta, — birodalmi koncepciója szerint sem — birodalma egyik leghatalmasabb alkotórészét, Magyarország királyságát, koronaországból koronatartománnyá lefokozni, hanem a félreértés, a német »Land«-szó többértelműségéből s abból ered, hogy — a centralisztikus eszme szerint — egymás mellett sorolja föl a legfontosabb, fontos és igazán kevéssé fontos »alkotórészek«-et.

Végrehajtó hatalom.

88. §. A birodalom és az egyes Koronaországok közigazgatását a birodalmi miniszterek vezetik.

92. §. Az egyes Koronaországok részére a Császár *helytartókat* nevez ki, akik mint a végrehajtóhatalom szervei, őrködnek a birodalmi és országos törvények kezelése fölött és jogosultak s kötelesek a belső ügyek vezetéséről hivatali területükön (hivataluk ügyágaiban) gondoskodni.

A 100. §-szal a bírói hatalomról szóló rész következik. Legfontosabb elvi szempontból a 102. §., amely kimondja a bíráskodás és közigazgatás szétválasztását és önállósítását. A 106. §. a legfelsőbb birodalmi törvényszékről szól, amelyhez a politikai ügyek is tartoznak.

A császár, illetve minisztérium az alkotmánylevéllel egyidejűleg szabályozta pátenssel a földtehermentesítést, a birodalmi törvénylap (Algemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich) 10 nyelven, (köztük »in magyarischer Sprache« is) megjelenését; a sajtótörvényt és sajtóeljárást, az ideiglenes egyesületi és ideiglenes birodalmi községi törvényt.[1])

b) *Az 1851. december 31-iki (»Silvesteri«) pátensek.*

I. Ferenc József hamar rájött, hogy 1849. március 4-iki birodalmi oktroyált alkotmánya nem válik be, s nem megy át az életbe. Több elvi részén is változtatást kell tenni a szerzett tapasztalatok szerint. Ezért az 1851. évi december 31-én, tehát nem egészen 3 év mulva, kiadott s ú. n. Silvesteri pátensekkel hatályon kívül helyezte a márciusi alkotmányt, kivéve azokat a részeit, amelyek a törvényelőtti egyenlőséget, a jobbágyfölszabadítást, földtehermentesítést, a szabad vallásgyakorlatot és az egyházi autonómiát illetik.

A márciusi alkotmány helyett a következő »*Alapelvek*«-et közli az »organikus törvényhozás« tekintetében:

1. Az osztrák császársággal a régi történeti, vagy új nevezetek alatt egyesített országok az osztrák császári örökletes monarchiának elválaszthatatlan alkotórészeit képezik.

2. »A »koronaország« nevet a hivatalos nyelvben csak általános megnevezésképp kell használni; valamely ország külön megnevezésének azonban mindig az azt megillető sajátlagos címnevezetet kell kifejezni. (v. ö. Augusz 1852. évi január 19-én Pest és Buda városok tanácsaihoz intézett rendeletével.)

---

[1]) R. G. u. R. blatt 1849. március 17-iki 170. száma.

3. A koronaországok terjedelmét a közigazgatási tekintetekkel indokolt módosítások fenntartásával kell meghatározni.[1])

4. Minden koronaországban *országfejedelmi kerületi hivatalokat* (»landesfürstliche Bezirksämter«) kell felállítani a szokásos országos nevezettel. Ezek fölé:

5. A szokásos nevezettel *közigazgatási hatóságok* (megyék stb.) állíttatnak. Ezek fölött állanak:

6. A *Helytartóság* és *Országos Főnök* (Landeschef«).

7. Helyi községek (Ortsgemeinden) a tényleg fenállott és fennálló községek, amelyek azonban egyesíthetők is.

8. A helyi községek szervezésénél tekintetbe kell venni a falusi és városi községek közti különbséget, s kivált az utóbbiaknál, a királyi és országfejedelmi városok előbbeni minőségét és különleges állását.

10. A falusi és városi községek elöljáróinak megerősítése és a körülményekhez képest, kinevezése is a kormánynak legyen fenntartva. Föl kell őket esketni az uralkodó iránti hűségre, engedelmességre és egyéb kötelességeik lelkiismeretes teljesítésére. — Ahol a körülmények javalják, a községi tisztviselők magasabb kategóriái is legyenek a kormány megerősítésének alávetve.

11. Az elöljárók és községi választmányok választása, a meghatározandó választási rendszabások és törvényes kikötések mellett engedélyeztetik.

12. A községi elöljárók és választmányok címeit az előbb fennállott országos helyi szokásoknak megfelelőleg kell meghatározni.

13. A községek hatásköre általában az ő községi ügyeikre korlátozódjék, de a községek és elöljáróik azon kötelezettsége mellett, hogy az országfejedelmi fölöttes hatóságoknak minden közügyben az általános és különös rendelkezések szerint való igénybevételben, közremunkálást teljesítsenek.

A községek aktusai és határozmányai még a fontosabb saját községi ügyekben is, — miket a községrendezési szabályzatok (Gemeindeordnungen) határoznak meg, — legyenek az országfejedelmi hatóságok vizsgálatának és jóváhagyásának fenntartva.

14. A községi tárgyalások nyilvánossága — különösen ünnepélyes aktusok kivételével — beszüntetendő, anélkül, hogy be kellene szüntetni az érdekelt községi tagoknak (Gemeindemitglieder) egyes tárgyukba való betekintését.

15. A községek szabály szerint a kerületi hivataloknak vannak alárendelve és csak kivételesen — különös sajátlagosságuk szerint, — közvetlenül a közhatóságoknak és helytartóságnak.

---

[1]) A történelmi jogi adottságokkal ellenkező centralisztikus elv; ma úgy mondanók: »racionalizáló elv«.

16. Ez alapelvekhez képest minden országban a sajátságuknak megfelelő Rendszabások (Ordnungen) dolgozandók ki a falusi és városi községekre nézve.

Ezeknél a munkálatoknál abból a tekintetből kell kiindulni, hogy túlnyomó érdekeknek túlnyomó befolyás is legyen engedve és úgy a községi elöljárók és választmányok aktív és passzív választásainál, mint a községi ügyekben is a döntő túlsúly biztosíttassék a föld és egyéb ingatlantulajdonnak, a községi kötelékbe bevont kiterjedése és adóértéke szerint; az iparüzemeknek pedig az összes ingatlantulajdonhoz való aránya — a városokban a háztulajdonhoz való aránya — szerint; azután, a lehetőség szerint a szellemi és anyagi korporációknak.

19. A bíráskodás általában választassék el a közigazgatási hatóságoktól az elsőfokú kollegiális bíróságoknál, s a 2. és 3. fokú instanciáknál; az elsőfokú egyesbíróságoknál pedig a lombard-velencei királyságban és ott, ahol elengedhetetlennek ismertetik fel. Egyébként az elsőfokú egyesbíróságok egyesítése a közigazgatással a kerületi hivatalban veendő föl; de a kerületi hivatalba a körülményekhez képest saját bírósági vagy politikai hivatalnok osztható be.

A bíróságok 3 foka: 1. Egyes vagy kollegiális bíróság. 2. Országos főtörvényszék (Oberlandesgericht). 3. Legfelső törvényszék (Oberster Gerichtshof.)

29. Az esküdtszék intézménye mellőzendő.

33. Az osztrák polgári törvénykönyv és büntető törvények előkészítés után a birodalomban mindenütt bevezetendők.

36. A köröknél és a helytartóságnál is, meghatározott ügyekre nézve a birtokos és örökletes nemességből, a kis földbirtok és az ipar képviselőiből tanácskozási választmányok alakítandók.[1])

2. Különleges szervezeti kísérletek Magyarországra nézve.

a) *A Haynau-féle provizórium.*

Haynau a szabadságharc leveretése után hozzálátott Magyarországnak katonai-polgári ideiglenes megszervezéséhez. Miután tervezetét az uralkodó jóváhagyta, 1849. október 24-én kiadta szervező rendeletét s a kapcsolatos végrehajtási utasítást.[2])

Az indokoló előterjesztés szerint Magyarország alkotmányát a forradalom eltávolította (»beseitigt«).[3]) Most a kivételes állapot miatt a

[1]) Sohasem történt meg.

[2]) Megjelent a *Sammlung der Manifeste und Proclamationen* 192. és következő oldalain és a Birodalmi Törvénylap 1849. évi folyamában. Fejtegetése Berzeviczy i. m. I. kötet 135. és köv. oldalain.

[3]) Őse a későbbi hirhedt »Verwirkungstheorie«-nek, amely ellen Deák Ferenc annyit küzdött.

katonai és polgári hatalmat és kormányzatot egyesíteni kellett, még pedig a márciusi császári alkotmányhoz kiadott »Alapelvek« alapulvételével.

E szerint a politikai-, katonai közigazgatás legfőbb szervei: 1. *Magyar- és Erdélyországi hadseregparancsnok* a közrend fönntartása, az ostromállapot és hadi jog (jus martiale) kezelése körül legfőbb intézkedő joggal. 2. A polgári ügyekre a birodalmi minisztériumnak közvetlenül alárendelt *császári biztos*. Közegeik: *a)* Katonai ügyekben a *kerületi parancsnokok*, *b)* közigazgatási ügyekben az oldalukra rendelt *miniszteri biztosok*. A katonai további tagozódás a hadsereg rendes tagozódása (hadtest-, hadosztály-, dandár-, ezred- stb. parancsnokságok). A politikai közigazgatás következő szervei azonban a *kerületi főbiztosok*. A polgári kormányzati kerületek élén állanak, mint megyefőnökök, a *kormánybiztosok*, alattuk pedig a járások élén: a *járási biztosok*.

A végrehajtási utasítás egyelőre meghagyta a kerületi (megyei) és járási beosztást.

Az öt katonai és polgári kerület (District) székhelyei voltak: Buda-Pest, Pozsony, Sopron, Kassa és Nagyvárad. Buda-Pesten *Macchio* Flórián táborszernagy volt a kerületi parancsnok, mig a 15 polgári kerületi főbiztosok (főispánok) közül a Buda-Pesti kerület élére *Szentiványi* Vince került.

A szervezet 7. §-a szerint a kerületben fekvő *királyi szabad városok*, tehát Pest és Buda is, közvetlenül a kerületi főbiztosoknak vannak alárendelve. A politikai-gazdasági igazgatást bennük a *polgármester* vezeti, akit a kerületi főbiztos és a katonai kerületi parancsnok javaslatára a hadsereg parancsnoka, egyetértésben a meghatalmazott császári polgári biztossal *nevez* ki. A városi igazgatás az új községi szabályzat bevezetéséig, s amennyiben különös tekintetek miatt nem keletkeztek kivételes rendszabályok, az eddigi törvényes jogszabályok szerint végzendők. Különös fontosságú helyeken a közbiztonság és közrend ügyeit oly szervekre is lehet átruházni, amelyek közvetlenül a császári meghatalmazott polgári biztosnak, vagy a katonai kerületi parancsnoknak vannak alárendelve.

A 9. §. szerint a politikai igazgatásba vágó ügyeket, restauráció megengedése nélkül, a múlhatatlanul szükséges személyzet látja el.

A 12. §. szerint a politikai közigazgatás szervei a vegyes lakosságú területeken minden néptörzset egyenlőképen védeni tartoznak, az 1849. évi március 4-i birodalmi alkotmány értelmében nyelvi és egyéb érdekei tekintetében fennálló jogaikat illetőleg.

A kerületi főbiztosoknak és kormánybiztosoknak személyi legszigorúbb felelősség mellett kötelessége gondoskodni és felügyelni:

a) hogy az egyházban és iskolában minden nyelvi kényszer eltávolíttassék és az országokban szokásos nyelvek egyenjogúsága gyakorlatilag keresztülvitessék;

b) hogy a közhatóságok összes hirdetményei és rendeletei a kerületben szokásos nyelveken tétessenek közzé;

c) hogy minden politikai hatóság ügyei a felekkel az illető területen szokásos nyelveken tárgyaltassanak, tehát úgy az írásos beadványok, valamint a szóbeli kérelmek és panaszok az illető területen szokásos nyelveken vétessenek fel, ugyanígy a feleknek szóló határozatok és rendeletek is az illető nyelven adassanak ki.

A 15. §. szerint minden alkalmazásnál, elsősorban a nagyobb képesség és derekasság tekintessék a pályázóknál, valamint a törvényes kormányhoz való kipróbált hűség; a lehetőségig figyelni kell a nemzetiségek egyenjogúságára, valamint a korábbi közszolgálat tartamára és minőségére.

Oly egyének, akik a fölkelésben kompromittáltaknak, vagy érzületükre nézve megbízhatatlanoknak látszanak, nemcsak a magasabb megyei, kerületi és városi hivatalokból, hanem alsóbb állásaikból (jegyző, községbíró, tanító) — fönntartván esetleges büntető elbánásukat, — tekintet nélkül azonnal eltávolítandók és derekas érzületű, becsületes, a császári kormányhoz hű személyek által pótlandók, akik a hivatali működésükhöz szükséges nyelvismereten kívül a lakosság bizalmát is bírják.

b) *A Geringer-féle provizórium.*

Haynau rendszerének ideje sem volt gyökeret verni. A zord főparancsnok 1850. június 8-án megbukott s vele rendszere is. Utódja b. Appl Keresztély táborszernagy, már csak katonaként, — mint a harmadik hadsereg parancsnoka — szerepelt a továbbfolyt ostromállapot alatt. A birodalom politikai-, polgári igazgatási főképviselője pedig b. Geringer Károly lett, mint ideiglenes helytartó. Ő színtelen bürokrata volt[1]) s pátrónusa, Bach példájára buzgón gyártotta a szervezési tervezeteket.

Az ő előmunkálata alapján szövegezték meg a Haynau-féle provizórikus rendet, ugyanő dolgozta ki az 1850. szeptember 13-án »*A magyar koronaországi politikai hatóságok számára kiadott szolgálati utasítás*«-t.

E szerint az addigi polgári főhatóság: a »polgári biztosság« átalakul *helytartósággá*, a márciusi birodalmi alkotmány 95. §-a folyományául, tehát korántsem a 48 előtti magyar főkormányszék: a »Helytartótanács« felújításául. A miniszteri biztosi állásokat kiküszöbölték.[2]) Pest-megyét kettéosztották. A magyar városok közül csak a nagyobbak, köztük Pest és Buda, kaptak önálló törvényhatósági jelleget. *Ofen-Pesth*, vagy: *Pesth-Ofen* kerületi főispánja *Augusz* Antal lett, az azelőtti »főbiztos«, Szentiványi helyett.

[1]) Jellemzését l. *Berzeviczy* i. m. I. k. 213. oldalán; id. *Szőgyény-Marich* László Emlékiratai II. k. 29. oldalán. Széchenyi döblingi irataiban nevét gúnyosan »Silányi«-ra magyarositja. Az akkori Nemzeti Kaszinóban, ahol gyakran sáros cipőkben jelent meg, a »gyalog-palatinus« volt a gúnyneve.

[2]) Ekkor került rendelkezési állapotba Koller Ferenc fővárosi miniszteri biztos is.

Helytartósági alelnök gróf *de Lamotte* Antal; helytartótanácsos, többek közt, a nemzeti szempontból mindig gyanus Szekrényessy Endre, volt pesti tanácsnok és főkapitány. Lovag Prottmann javaslatára, császári és királyi rendőrigazgatóságot szerveztek, amelynek alárendelték a teljesen megcsonkított hatáskörű városi rendőrséget. Pesten felállítottak kerületi pénzügyigazgatóságot, mely mint a többi, a buda-pesti országos pénzügyigazgatóság alá tartozott.

Legfontosabb szervezési okmány azonban két fővárosunkra, mint egyéb városainkra nézve is, a Geringer által *1851. szeptember 18-án* kibocsátott »Utasítás«, amelyet alaposssága és a miatt, hogy az egész Bach-korszak alatt, tehát még 8 évig nem lépett helyébe más zsinórmérték, egész terjedelmében közlünk, annyival is inkább, mert székesfővárosunknál, — annak ellenére, hogy akkoriban nyomtatásban magyarul és németül is megjelent és a hivatalokban szétosztásra került, — sehol sem jutottam nyomára és csak az Országos Levéltár Geringer-iratai közül halásztam ki.

Utasítás a községi közügynek ideiglenes szabályozására a magyar koronaországok szabad királyi városaiban s rendezett tanáccsal bíró egyéb községeiben.

I. FEJEZET.

A községekről általában.

1. §. A község határa magába foglalja a sajátképi várost és külvárosokat, s általában minden, a község határmesgyéin belül fekvő telkeket.

2. §. A község határában csak a kerületi főispán helybenhagyásával tétethetnek változások.

II. FEJEZET.

A község lakosairól.

4. §. A községben lehetnek: községi tagok és idegenek. Községi tagok: *a)* a községhez tartozók (Gemeinde-Angehörige), *b)* a községi polgárok (Gemeinde-Bürger.)

Községi tagok csupán az ausztriai birodalmi polgárok lehetnek.

5. §. Községhez tartozók jelenleg mindazon személyek, kik e részbeni jogukat az eddig fennállott szokáshoz képest, lakhatási jog (Inkolatsrecht) szerzése által nyerték.

Jövőre a községhez tartozóság szereztethetik: 1. születés, 2. községi kötelékbe felvétel, 3. személyes viszonyok által.

6. §. Házasságtóli, vagy polgári törvények szerint ezekkel egyenlőknek tekintett gyermekek a községhez tartoznak, ha születésükkor atyjuk, vagy ha ez előbb elhúnyt volna, halálakor, gyermektörvénysítésnél pedig a megtörtént törvényesítéskor már községi kötelékbe tartozott.

Örökbefogadás községhez tartózhatásra alapot nem nyujt. Törvénytelen gyermekek községi kötelékbe lépnek, ha anyjok a születéskor községhez tartozó volt.

Lelencek, melyek a községi járás körében találtatnak, mindaddig a községhez tartoznak, mig más községhez illetőségök ki nem puhatoltatik.

7. §. A községi kötelékbe fölvétel történik: 1. nyilvánosan (ausdrücklich), községi végzés által, vagy 2. hallgatólagosan, és pedig: *a)* nőszemélyeknél, községhez tartozó férjekkel érvényesen kötött házasság, *b)* oly idegenek tűrése által, kiknek honából távolléti engedelmük nincs, vagy engedélylevelüknek ideje lejárt, de kik a község összeírási jegyzékébe (Konscriptionsliste) lett bevezettetéstől számítva 4 év óta szakadatlanul a községben tartózkodnak s egyszersmind ausztriai polgárjoggal birnak. Azonban ez elnézés általi hallgatólagos fölvétel a községi kötelékbe csak akkor következik, ha az idegen a fönnebbi időközbe eső második összeírásban is bejegyeztetett, s ez ellen a község részéről új honlevél szerzésére felszólítás, vagy honába kiutasítás által óvás nem tétetett.

Külföldieknek községi kötelékbe fölvétele csak birodalmi polgárságba fogadtatásuk esetére biztosíttatik.

8. §. Minden ausztriai birodalmi polgárnak van joga a községhez tartozók sorába fölvétetését követelni, ha 1. személye és vagyona fölött rendelkezni teljes szabadéka van, 2. érvényes, még ki nem aludt honlevél alapján közvetlenül elébb legalább 10 év óta a község járásában lakott, 3. családjával együtt fedhetlen hírben áll, 4. családja eltartását biztosító vagyon, vagy oly önálló kereset birtokát kimutatja.

Fölvételért a Tanácshoz kell folyamodnia, mi ha tőle megtagadtatnék, kérelmi úton az elüljáró közigazgatási hatóság (vorgesetzte politische Behörde) határozand róla.

9. §. A fölvételkor neje és a fölvételkor atyai hatalma alatt állott gyermekei is községi kötelékbe lépnek.

Éppen így a törvénytelen ágyból gyermekek, mig kiskorúak, anyjok minőségét követik.

10. §. Cs. kir. tisztviselők és cs. kir. haditisztek és tiszti ranggal alkalmazottak, papok és nyilvános tanítók nejeikkel, atyai hatalmuk alatt álló gyermekeikkel községhez tartozók lesznek, ha állásuknál fogva ottani állandó tartozkodásra utasítvák.

11. §. Családi körben élő kiskorú gyermekek a községhez tartozóság változásánál szüleik minőségét követik. Törvénytelen gyermekek anyjokét, a nő férjéét. Egyik, vagy mindkét szülő halála, vagy a házassági kötelék vagy házassági közösség fölbomlása a gyermek és nő illetőségén mit sem változtat.

12. §. A községhez tartozás megszűnik: *a)* az ausztriai birodalmi polgárság elveszítése és *b)* más községhez tartozóság szerzése által.

13. §. Községi polgárok azok, kik jelenleg a községben polgári joggal birnak. Jövőben pedig a községi polgárság a Tanács ajánlata folytán a községi választmány (Gemeinderat) részéről adandó nyilvános engedély (ausdrückliche Verleihung) mellett szereztethetik.

Azonban polgárjog csak oly községhez tartozóknak adományoztathatik, kik a tettleges választójog gyakorlatára kiszabott adóbérnek (cenzus) legalább kétszeresét fizetik, családjukkal együtt fedhetlen hírnek örvendenek, s kiket a tettleges választójog gyakorlatában a kivételi vagy kizáró okok közül egy sem gátol.

14. §. Nőszemélyek önállólag polgárjogot nem nyerhetnek, de községi polgárral összekelés, vagy férjöknek polgárrá léte által minden, a polgárjoggal összekötött hasznokat és terheket átvesznek, amennyiben a községi rend másféle határozatokat nem tartalmaz. E viszony az özvegység alatt is folyton tart, ellenben megszűnik a házasság érvénytelenségének kinyilvánítása, vagy fölbontása által, ha ez utóbbi a férj halála által következik.

15. §. Minden ujdon fölveendő polgár köteles a községi pénztárba az az időszerint fönálló felvételi díjat lefizetni. E díj meghatározása a Községi Választmányt illeti. Ugyanez különös tekintetre méltó okoknál fogva a díjfizetést elengedheti.

16. §. A községi polgár elveszti polgárjogát: *a)* ha ausztriai birodalmi polgár lenni megszűnik, *b)* ha más községhez tartozó lesz, vagy *c)* oly büntetésre ítéltetik, melyhez a büntetőtörvények a polgárjogok gyakorlatának elvesztését kötik; ily törvények

megjelenéséig pedig akkor, ha valamely bűntényben, vagy nyereségvágyból elkövetett, vagy közerkölcsiséget sértő vétségben, vagy más ily kihágásban bűnösnek nyilváníttatik, vagy más törvényszegésért legalább félévi szabadságvesztésre ítéltetik, vagy *d)* csődbe kerül, s ártatlansága tökéletesen ki nem mutattatott.

Mindazáltal a káros következtetések egyedül csak őt érik, következőleg sem házastársát, sem ez időpont előtt nemzett gyermekeit.

17. §. A községi választmánynak joga van ausztriai birodalmi polgárokat, kik magukat a Fölséges Császári Ház, birodalom, ország vagy község iránt érdemesekké tették, lakhelyükre tekintet nélkül tiszteleti polgárjoggal[1]) felruházni, mely által a községi polgárok minden jogaiban részesülésük megállapíttatik anélkül, hogy azok kötelességei rájok rovatnának.

18. §. Valamennyi községi tagok fölött egy anyakönyv fog vezettetni, melyet megtekinteni minden olyannak szabadságában áll.

19. §. Idegenek a községben azok, kik noha nem községi tagok, a községben tartózkodnak.

20. §. Oly személyek, kiknek hovatartozása ki nem mutattathatik, midőn élelmük keresésére tehetetlenek lesznek, a község terhére esnek, ha utoljára is abban tartózkodtak. Ily személyek árvái csak akkor tartoznak a községhez, ha szülőik elhaltakor ugyanott valának.

21. §. A községben mindenkinek igénye van: 1. személyének s a község határvonalai közt található vagyonának rendőri oltalmára, 2. a községi intézeteknek a fennálló szervezetek mértékéhez képesti használatára.

22. §. A községhez tartozóság efölött még jogot ad: *a)* a községi vagyonnak a fönálló szervezetek közti használatára, *b)* elszegényedés esetén közvagyonból gyámolításra, a szegények ápolása körül fönálló szervezetek mértéke szerint, *c)* tevőleges és szenvedőleges választójogbani részvétre, a választási külön Utasítvány 1.—4. §-aiban kijelölt határok között.[2])

23. §. A községi tagok bírnak: *a)* tevőleges és szenvedőleges választójoggal, amennyiben a választási külön Utasítvány 2.—4. §-ai nem ellenzik, *b)* a 22.§-ban *a)* és *b)* alatt kijelölt jogokkal és *c)* igénnyel azon alapítványokbóli ápolásra, melyek különösen polgárok és ezek özvegyei és gyermekei számára rendeltetnek.

24. §. A közterhekben aránylagos részvétre minden községi tag köteles. Ki a községben anélkül, hogy ott laknék, fekvő vagyonnal bír, kézművet vagy más keresetet űz, csak az országfejedelmi adó (landesfürstliche Steuer) vagy más mérték szerint a fekvő birtokra, iparra, vagy üzletre kivetett közterhekben részesülni köteleztetik.

Idegenek, kiknek a községben se fekvő vagyonuk nincsen, se kézművet vagy más keresetet nem űznek, ott tartózkodásuk ideje alatt azon terheket viselik, melyeket általában a községtagok hasonló viszonyok közt viselni tartoznak.

25. §. Községi tagok és idegenek a község által, törvényszerűleg illető hatáskörében hozott rendeleteket megtartani kötelesek.

26. §. Idegeneknek, ha hovátartozásukat még el nem enyészett honlevéllel kimutatják, mig magukat kellőleg viselik és élelemmóddal bírnak, a községben tartózkodást megtagadni nem lehet. Ha az idegen magát e tekintetben némi községi végzés által terheltetve érzi, segélyért az elüljáró községi hatósághoz folyamodhatik.

27. §. A község egész osztályainak, vagy egyes tagjainak magánjogi viszonyai általában, s különösen tulajdoni és használati joga e községi Rend által nem érintetnek. Éppen oly kevéssé szenvednek változást a község kezelése alatt álló alapítványok.

---

[1]) Úgynevezett díszpolgársággal.

[2]) Ezt az Utasítványt, minthogy a szerinte való választásra sohasem került sor, mellőztem.

III. FEJEZET.

A községi képviseletről.

I. Osztály.

28. §. A község közügyeiben a Községi Választmány és a Tanács által képviseltetik. Mindegyik élén a polgármester áll.

A Községi Választmányról.

29. §. Szabad királyi városokban, s a rendezett tanáccsal bíró más városokban a Községi választmány 6000-nél kevesebb lelket számláló népesség mellett 12; 6000-től 12.000-ig terjedő népesség mellett 18; 12.000-től 24.000-ig terjedő népesség mellett 24; 24.000-től 48.000-ig 30; 48.000-től 96.000-ig 36; végül a 96.000-et haladó népesség mellett 42 tagból áll.

30. §. Vajjon a községi választmány választás, vagy az elöljáró közigazgatási hatóság részéről kinevezés által alakíttassék-e: a Helytartó határozza el.

Ha a községi választmány választás útján alakítandó, a választási külön Utasítványhoz kell alkalmazkodni.

31. §. Rendesen minden községi tag a községválasztmányi állást elfogadni, valamint az elvállalt állást egész hivalkodási[1]) időszaka alatt ellátni köteles. El nem fogadásra, vagy korábbi leköszönésre jogosítvák: *a)* katonai egyének, kik valóságos (aktív) szolgálatban nincsenek, *b)* lelkészek és álladalmi tisztviselők, *c)* 60.-ik évüket haladt és folyton betegeskedő személyek.

Ki a választást ily mentő ok nélkül elfogadni, vagy tisztét továbbfolytatni vonakodik, pénzbírságba esik, amely 100 pengőig szabható. Ha az érintett elhárító okok közül egy sem forog fenn, akkor csak különös tekintetre méltó okok menthetnek fel a hivatal elfogadása, vagy folytatása alól.

32. §. A községi választmányba léptekor minden tag az egybegyült választmány előtt tesz fogadást a polgármester kezébe, miszerint hivataloskodása alatt a község javát legjobb szándékkal és lelkiismerettel előmozdítani, s a törvények iránti tiszteletét mindenkor tanusítani akarja.

33. §. A községi választmány tagjának hivatala egyelőre három évre határoztatik.

34. §. A polgármester a Kormány által a községi választmány tagjaiból, vagy különben választóképes más községi tagokból neveztetik ki. Ha a közégi választmánynak valamely tagja polgármesterré neveztetik, emiatt a községi választmányban helyürülés nem támad.

35. §. A polgármester szabályos tiszti esküjét az egybegyült községi választmány színe előtt az elöljáró Közigazgatási Hatóság Főnökének kezébe teszi le s az általa aláírt esküvési tanulevelet annak adja által.

36. §. A községi választmány tagjai hivatalukat ingyen viselik. Közgyűlési ügyeknek a község határán kívüli tárgyalásánál az e végett kiküldött tagok a községi pénztárból illő kárpótlást igényelhetnek, melyet a községi választmány állapít meg.

37. §. A polgármester a község pénztárából állásához és a község vagyonához mért évdíjat húz. E díj a községi választmány javaslatára, — amely e fölött mindjárt megalakulta után a jelenleg hivataloskodó polgármester elnöklete alatt végzést hozni köteles, — a Kormány által határoztatik meg.

Hol eddig szokásban volt, a polgármestert szabad lak is illeti.

---

[1]) Azaz: »hivataloskodási«.

38. §. A községi választmány tagja hivatalát veszti, ha oly körülmény áll be, vagy jő tudomásra, mely választhatóságtól kivette, vagy kirekesztette volna. — Ha a választmányi tag valamely bűntény, vagy nyereségvágyból eredő, vagy közerkölcsiséget sértő vétség, vagy más ilynemű kihágás miatt vizsgálat alá kerül, mig az tart, hivatalát nem gyakorolhatja. E határozatok a polgármester irányában is érvényesek.

39. §. Ha a Kormány valamely fontos oknál fogva a Községi Választmányt föloszlatandónak találja, az elöljáró közigazgatási hatóság az új választmány összeálltáig kellő ideiglenes rendeléseket tesz.

II. Osztály.

A Tanácsról.

40. §. A Tanács, élén a Polgármesterrel, több díjtalan és egy vagy több díjas tanácsnokból, egy vagy több jegyzőből és szükséges segédszemélyzetből áll.

41. §. A díjtalan tanácsnokok a Választmány 3-as kijelölésére, ennek köréből, az elöljáró Közigazgatási Hatóság által neveztetnek. Ezeknek száma a 6000 léleknél kevesebb lakosból álló községnél 2, a 6000-től 12.000-ig terjedő lakosú községeknél 4, a 12.000-től 20.000-ig terjedő lakosúaknál 6, a 24.000-től 48.000-ig terjedő lakosúaknál 8, a 48.000-től 96.000-ig terjedő lakosúaknál 10, a 96.000-nél több lakosúaknál 12.

42. §. A kinevezettek nem lépnek ki a Választmányból, hanem annak tagjai maradnak.

43. §. Díjtalan tanácsnokok szabály szerint szolgálati esküjöket a polgármester kezébe teszik le s az általuk aláírt esküvési tanulevél az illető Közigazgatási Hatósághoz küldetik.

44. §. A polgármester és díjtalan tanácsnokok rendes lakhelyének a községben kell lenni.

45. §. Díjas tanácsnokoknak az e részbeni ügykezelésre képeseknek kell lenniök. Emellett se más szolgálati viszonyban nem lehetnek, se jogászi gyakorlatot nem űzhetnek.

46. §. Díjas tanácsnokok éltök folytára neveztetnek ki. A megürült hely betöltése nyilvános csőd útján történik. A Tanács ezután a Községi Választmány elé hármas jelölést terjeszt, mi mellett azonban a föllépett hivatalkérőkre szorítva nincsen. A kinevezés a Választmánytól a Tanács által kijelöltek közül történik. Minden kinevezés az elöljáró Közigazgatási Hatóság jóváhagyása alá terjesztendő s erőbe csak ennek megadása után lép.

47. §. A többi, éltök folytára alkalmazott községi tisztviselők és szolgák a Választmány által a Tanácstól kijelölt egyénektől neveztetnek. A nem éltök folytára alkalmazott községi tisztviselőket és szolgákat a Tanács nevezi ki.

48. §. Díjas tanácsnokok és éltök folytára alkalmazott más községi tisztviselők és szolgák nyugdíjazása, kegyzsolddal ellátása és ideiglenes nyugalmazása, valamint ezek özvegyeinek és árváinak elbánása tekintetében a közigazgatási hatóságok álladalmi tisztviselőire és szolgáira nézve fennálló szabályok érvényesek. A községi Választmánynak e részben hozott végzései ellen az elöljáró Közigazgatási Hatósághoz föllebezés nyitva áll.

49. §. Díjas tanácsnokok és éltök folytára alkalmazott községi tsiztviselők és szolgák csak azon indokoknál fogva bocsáttathatnak el, vagy függesztethetnek fel tisztségeiktől, melyek szerint elbocsátásnak vagy felfüggesztésnek az igazgató hatóság álladalmi tisztviselőinél is helye van. Elbocsátást csak a községi választmány rendelhet. A hivatalból felfüggesztést a polgármester is elrendelheti, de arról a választmánynak további határozás végett jelentést tesz. Díjas tanácsnok elbocsátása vagy felfüggesztése az elöljáró Közigazgatási Hatóságnak helybenhagyás végett feljelentendő.

50. §. Taksáknak, vagy ajándékoknak évdíj vagy fizetés rovására szedése egyáltalában tiltatik.

51. §. Díjas tanácsnokok és egyéb éltök folytára alkalmazott községi tisztviselők és szolgák szabályos hivatali esküjöket a polgármester kezébe teszik.

52. §. Apák és törvényes vagy törvénytelen leszármazottak, egyes vagy kettős kötelékű fivérek, ipák és vők, mostohaapák és mostohafiak, férjek s a nő fivérei ugyanazon községben egyszerre Polgármester, díjas vagy díjtalan tanácsnokok, vagy másként éltök folytára alkalmazott községi tisztviselők vagy szolgák nem lehetnek.

53. §. A jelen Utasítás után összeülendő első választmány az ujdon kinevezett polgármester elnöklete alatt a Tanácsnak személyzeti és fizetési államát,[1]) az első közigazgatási év összes bevételei és kiadásai fölött készítendő költségvetéssel meghatározza s mindegyikét hatósági jóváhagyás alá terjeszti.

54. §. Azon jogok is, melyek egy harmadikat a községi intézetek igazgatási személyzetének kinevezése körül alapítvány vagy szerzésnél fogva illetnek, változatlanul maradnak.

IV. FEJEZET.

A Községi Választmány hatásköréről.

55. §. A községi választmány tanácskozása és elhatározása alá tartoznak általában minden községi ügyek, melyek nem a rendes gazdaság üzését illetik. Az előbbi §-okban megnevezett tárgyakon kívül különösen hozzáutasítvák ezek:

1. A községi pénztár és valamennyi, községi igazgatás alatt álló pénzalapok és intézetek bevételei és kiadásai előleges kivetésének megvizsgálása és megállapítása. 2. A községi pénztár és valamennyi községi kezelés alatt levő pénzalap és intézet számadásainak megvizsgálása és feloldozása. 3. A polgármester évdíjában s a Tanács szervezeti és fizetési államában teendő változtatások. 4. A községet illető egyházi pártfogóság gyakorlása. 5. A község határának változásai. 6. Megállapítása a rendszernek, melyek szerint — mások jogainak csorbítása nélkül — a község s ennek gondja alatt álló intézetek tulajdona és igazai kezelendők és használandók. 7. Ingatlan jószágok szerzése. 8. A község vagy ennek gondja alatt álló intézetek tulajdonához vagy igazaihoz tartozó tárgynak pénzért vagy ingyen elidegenítése. 9. Szerződvények kötése általában minden oly üzlet fölött, mely nem a rendes gazdaság folytatásához tartozik, különösen pedig 6 éven túl terjedő haszon- és lakbérszerződvények. 10. Haszon- és lakbérszerződvényeknek megújítása, haszon- és lakbéreknek szerződési idő alatti leszállítása és mindennemű kötések feloldása. 11. Perek indítása és megszüntetése oly tárgyakban, melyek nem a rendes gazdaság folytatásához tartoznak és ügyvéd kinevezése. 12. Egyezkedések befejezése. 13. Örökségek, hagyományok és adományok elfogadása, vagy mellőzése. 14. Kölcsönvételek, jótállások, a község vagy a gondja alatt álló intézetek tulajdonának elzálogosítása s hitelmunkálatok kezdése. 15. Kétes vagy behajthatatlanná vált követelések kitörlésének megengedése. 16. Kártérítések elnézése. 17. Minden, előleg fel nem vetett költségek jóváhagyása. 18. Minden új és minden nagyobb javítási építkezés megengedése. 19. Helyi rendszabások kidolgozása. 20. Folyó adóhozi pótlékok megállapítása vagy más, a község szükségeinek fedezésére célzó adózásoknak és szolgáltatásoknak meghatározása. 21. A községet illető alapítványok adományozási jogának a törvény rendelete s az alapszabályok szerint gyakorlása. 22. Kiváló tudományi, történeti, vagy művészeti becsű dolgok megőrzésének gondja. 23. Szegények ápolására szolgáló módok megszerzése, mennyiben erre a fennálló jótékony egyletek és intézetek elegendők nem

[1]) Status.

lennének, s az e tekintetben kivántató intézkedések megállapítása. 24. A helyrendőrség céljaira szükséges pénzsegély megszerzése. 25. Minden tárgy, mely az elöljáró Közigazgatási Hatóságoktól a Községi Választmányhoz különösen utasíttatik.

56. §. A községi választmány végzései következő esetekben az elöljáró Közigazgatási Hatóság jóváhagyása alá terjesztendők:

1. Eladások, ha az eladandó tárgy értéke 24.000 lakoson feletti községben 8000 pengő forintnál följebb rúg. 2. Ugyanilyen községben a 12.000 forintot meghaladó haszon és lakbérszerződések megkötése. 3. Kölcsönvételek, zálognyitások, vagy jótállások, ha a kölcsönveendő összeg, mely miatt a zálognyitás vagy jótállás történik, más már meglevő adóssági tehernek hozzászámításával az évi jövedelem felét meghaladja. 4. Helyi rendszabályok behozása.

57. §. Az 55. §. 5. és 22. pontja alatt kijelölt tárgyak fölötti határozatok a kerületi főispán jóváhagyásától függnek.

58. §. A községi választmány végzései következő esetekben a Helytartó jóváhagyása alá terjesztendők: 1. A polgármester évdíjában, vagy a tanács személyzeti és fizetvényi államában változásoknál. 2. Eladásoknál, amennyiben az eladandó tárgy értéke az 56. §. 1. pontja alatt kitett összeget kétszeresen véve meghaladja. 3. Kölcsönvételeknél, zálognyitásoknál és jótállásoknál, ha a kölcsön vagy az összeg, melyért a zálognyitás vagy jótállás történik, a már meglevő adósságteher hozzászámításával az évi jövedelmet túlhaladja.

59. §. Hitelmunkálatokhoz a Belügyminiszter jóváhagyását kell kikérni.

60. §. Az országfejedelmi egyenes adóra teendő pótlékok, ha egy évben annak 15%-át felülhaladnák, a kerületi főispán jóváhagyásától függnek. Ha ellenben ezen pótlékok az országfejedelmi adóknak 25%-át is túlhágnák, vagy a folyó adó minden nemeire nem egyenlő mérték szerint osztatni, vagy a községi szükségletek fedezésére más adóztatások és szolgáltatások behozatni, vagy a fejedelmi, nem egyenes adóhoz pótlékok kivettetni céloztatnának, — ezekre a Helytartó jóváhagyása kívántatik.

61. §. Az országfejedelmi adókra vetendő pótlékok csak ezekkel együtt szedethetnek be és nemfizetés esetén úgy hajtatnak be, mint amazok.

62. §. A községi választmány saját kebeléből bizottságokat állíthatnak össze oly tárgyak véleményezés és jelentéstételre, amelyek hatáskörébe vágnak. Különösen előleges költségvetések és számadások megbírálására számvizsgálókat neveznek ki, kik hozzá a vizsgálat eredményéről jelentést tenni kötelesek.

63. §. A községi választmánynak kötelessége a község és gondja alatt álló intézetek pénztárait saját kinevezendő biztosai által évenkint többször ellenrovatni és szükség esetén előszámoltatni.

64. §. A községi választmány a községi vállalatok vezérletére és felügyeletére saját kebeléből bizottságokat nevezhet és ezekhez más meghitt férfiakat is fölkérhet, mely bizottságoknál aztán a Polgármester vagy más, általa nevezett egyén elnököl.

65. §. A községi választmány évenkint négyszer gyűl össze rendes ülésre. Jelesül november, január, május és augusztus havaiban. Ezen ülésekben általában a Választmány hatáskörébe tartozó ügyek tárgyalandók, különösen pedig januárban a közpénztár és a községi intézetek mult évi számadásainak megvizsgálása, azután augusztusban a közpénztár és községi intézetek bevételi és kiadási előleges költségeinek a közelebbi igazgatási évre megállapítása.

66. §. Fontos és sürgős ügyekben a községi választmány rendkívüli ülésekre is egybehivathatik.

67. §. Ez egybehivás csak a Polgármestertől, vagy az elöljáró Közigazgatási Hatóságtól eredhet. Minden ülés, mely nem ilyen egybehiváson alapszik, törvénytelen s a hozott végzések érvénytelenek.

68. §. A községi választmány csak akkor határozhat, ha tagjai legalább kétharmadrészben jelen vannak.

69. §. Ha valamely tárgy a választmányi tagok határozni képes számának hiánya miatt ismételt ülésben sem vétethetik tanácskozás alá, úgy a jelenvoltak által tett indítvány a dolog eldöntése végett az elüljáró Közigazgatási Hatóság elé terjesztendő.

70. §. Ha a polgármesternek vagy a választmány más tagjának szolgálati működése teszi a tanácskozás és határozás tárgyát, úgy az érdekeltek ugyan nem szavazhatnak, de ha kívántatik, szükséges felvilágosításokért az ülésben jelen lenni kötelesek.

71. §. Polgármesternek vagy más bármely választmányi tagnak oly tárgyakban, melyek nejét, rokonait, sógorait, vagy azon személyeket illetik, kikkel közös érdeke van, résztvenni nem szabad.

72. §. Az ülések az eddig szokott helyiségben, vagy hol olyan nem volt, az elöljáró Közigazgatási Hatóságtól evégre alkalmasnak talált hajlékban tartandók.

73. §. Ülésekben a polgármester, vagy akadályoztatása esetében az elöljáró Közigazgatási Hatóság megegyeztével kirendelt választmányi tag viszi az elnökletet, s ahol ez meg nem tartatik, minden ülés érvénytelen.

74. §. Ülésekre tanácskozási szavazattal a díjas tanácsbeliek vagy más községi tisztviselők is meghivathatnak.

75. §. A választmány üléseiben az elöljáró Közigazgatási Hatóság Főnöke, vagy az általa felállított biztos mindenkor jelen lehet ; ott az elől ülő jobbján kitüntetett helye van, s bármikor szót emelhet. Azonban szavazásban részt nem vesz.

76. §. A községi választmány végzésének érvényességére általános szavazattöbbség kívántatik. E szavazattöbbség rendesen a választmány szavazó tagjainak számához, következő esetekben pedig azok egyetemleges számához képest számíttatik : *a)* díjas tanácsnokok kinevezésénél, vagy elbocsájtásánál, *b)* a község vagy ennek kezelése alatt álló intézetek tulajdonához tartozó tárgyak elidegenítésénél, *c)* az országfejedelmi adókra kivetendő pótlékok megállapításánál, vagy a község szükségeinek fedezésére teendő adózások és szolgáltatások meghatározásánál, *d)* kölcsönvételeknél, a község vagy ennek gondja alatt álló intézetek tulajdonának elzálogosításánál, kezességvállalásnál, hitelmunkák kezdésénél. Egyenlő szavazatoknál az előlülőé dönt.

77. §. Az ülés tárgyairól jegyzőkönyv vezetendő, mely az ülés napján, s a jelenvoltak nevein kívül a tett indítványokat, ezeknek rövid támogatását, — de csak akkor, ha valamely tag annak beiktatását világosan követelné, vagy ha oly tárgyról van szó, mely különös jóváhagyást kíván, — s végül a hozott végzést a mellette vagy ellene szavazók számának kitételével magában foglalja. Ezen jegyzőkönyv az előlülő s a választmánynak maga nevezte két tagja által, aztán az iktató (jegyző) által aláiratik, 14 napig a választóképes községi tagok betekintésére a községházában nyiltan tartatik, aztán a községi levéltárba eltétetik.

V. FEJEZET.

A Tanács hatásköréről.

78. §. A tanács tanácskozik és határoz minden oly községi ügyek fölött, melyek a községi választmány hatáskörének fönn nem tartvák, az e hatáskörre fönntartott tárgyakat indítványai által a választmányhoz vezeti, ennek törvényesen hozott végzéseit végrehajtja, a község tulajdonára nézve közvetlen közigazgatási hatóság, s a közügyekben ráhárított foglalkozásokat elintézi.

79. §. A tanács főnöke a polgármester, s ideiglenes gátoltatása esetében azon díjtalan tanácsnok lesz helyettese, kit az elöljáró Közigazgatási Hatóság ily esetekre

eleve kitűz. A polgármester a tanács ügyvivéséről a Községnek és a Kormánynak felelős. Ő osztja el a munkákat a községi tisztviselők és szolgák közt s ezek fölött fegyelmi hatalmat gyakorol.

80. §. A polgármester a Községet, mint erkölcsi személyt, kifelé minden polgári jogi, minden közigazgatási ügyekben képviseli.

81. §. Okleveleknek, melyeknél fogva a Községre harmadik személy iránt kötelezettségek háríttatnak, a polgármester s egyik tanácsnok által kell aláiratniok. Ha az oklevél oly ügyet illet, melybe egyezésre a községi választmány jóváhagyása megkívántatik, akkor az oklevélben még a választmánytól kiadott jóváhagyás is a választmány erre kirendelt két tagjának aláírása alatt láthatóvá teendő.

82. §. A polgármester a választmány végzéseit, amennyiben előleges jóváhagyás alá nem esnek, ugyanattól kijelölt módon, vagy a tanács által végrehajtatja.

83. §. De ha a polgármester azt véli, hogy a választmánynak valamely végzése e jelen Utasítvány, vagy a fennálló törvények ellen van, vagy a Községnek lényeges kárt okoz, úgy a végrehajtást fölfüggeszteni, s a tárgyat az elöljáró Közigazgatási Hatósághoz vinni köteleztetik, melynek határozata ellen a folyamodás nyitva áll.

84. §. Rendkívül sürgetős esetekben, midőn a választmánynak jelen törvény szerint megkívántató végzését nagy kár vagy veszély nélkül bevárni nem lehet, a tanács, vagy ha ennek meghallgatása nem lehetséges, a polgármester a célirányos intézkedéseket megtenni köteles, azonban a választmánynak ezt a jóváhagyását haladéktalanul kieszközlendi.

85. §. A tanács gondoskodik a községi tulajdonnak megtartásáról, az vezeti kezelését s a különös igazgatás alatt álló községi intézetekre felügyel.

86. §. A tanács a községnek ingó és ingatlan összes tulajdonát pontos leltár által folytonos nyilvánságban tartja, s gondoskodik, hogy a külön kezelés alatt álló községi intézetek fölött is pontos leltárak vezettessenek.

87. §. A tanács gondoskodik a községi tulajdonnak célirányos kezeléséről, s a kezelése alatti tulajdonnak használata iránt a választmánynak javításokat javasol, s a község minden jövedelmeinek és követelményeinek idején behajtása fölött őrködik.

88. §. A pénztármaradványok a választmány végzése szerint a jövő évi költségek fedezésére s a törzsökérték szaporítására fordítandók. Mindennemű árveréseket és bérléseket — akár a választmánytól, akár a tanácstól saját hatáskörében rendeltettek el — mindig ez tart. Azonban a tanács tagjai az árverésekben és bérlésekben, vagy általában a községi vállalatokban sem maguk, se harmadik által nem részesülnek.

90. §. A község közigazgatási éve az államéval összeesik.

91. §. A tanács a közigazgatási év kezdete előtt három hónappal a községi pénztár és községi intézetek bevételeinek és kiadásainak előleges költségvetését vizsgálás és megállapítás végett a választmány elé terjeszti.

92. §. E viszgálat és megállapítás előtt 14 nappal az előleges költségvetések a választóképesek betekinthetése végett a Tanács épületében nyilván kitétetnek. Írásban nyujtandó emlékeztetések a vizsgálásnál fontolóra veendők.

93. §. A választmány által megállapított költségvetések kinyomatnak s nyilvános tudomásra hozatnak.

94. §. A tanács a község vagyona kezelésénél magát szorosan az előleges költségvetés tételeihez tartani köteles.

95. §. Ha a közigazgatási év folyamában sürgetős kiadások fordulnak elő, melyek a költségvetés illető rovatában fedezve vagy nincsenek, vagy csak tökéletlenül vannak, ilyenekre a választmány jóváhagyása kikérendő. Legsürgetőbb esetekben, midőn ezen jóváhagyás kinyerése nagy kár vagy veszély nélkül nem lehetséges, a 84. §. szerint kell eljárni.

96. §. A tanács a közigazgatási év lefolyta után legalább két hónappal a község pénztárának s a községi intézeteknek bevételben és kiadásban kellőleg okmányolt számadásait a választmánynak vizsgálás és feloldozás végett benyujtja.

97. §. A számadások vizsgálás előtt 14 nappal a választóképesek betekinthetése végett a tanács épületében nyilván kiteendők. A választóképeseknek irásban benyujtandó emlékeztetései a vizsgálásnál fontolóra vétetnek.

98. §. A számadásokon tett nehézségek nem elégséges megfejtése esetében, a választmány a fizetési kötelesek ellen igazgatásilag s a további törvényes eljárás fenntartásával határozatot hoz.

99. §. A tanács a választmány által megvizsgált és feloldozott számadásoknak sommás kivonatát kinyomatja és köztudomásra hozza.

100. §. A tanács a község és a községi intézetek valamennyi pénztárait évenkint több izben ellenrovja, s év végeztével, szükség esetében elébb is, előszámoltatja.

101. §. Pénztáraknál a közös zárlatot egyik tanácsnok viszi.

102. §. Fizetések csupán a tanács irásbeli utalványozására tétethetnek.

103. §. A község minden iratait és okleveleit a tanács őrzi.

104. §. A községtagok anyakönyvét a tanács viszi.

105. §. A községnek közügyekbeni kérelmeit és nehézségeit az illető Hatóság elé egyedül a tanács viheti.

106. §. Amennyiben az alább megnevezett ügyágak egyrészével megbízott cs. kir. külön rendőrhatóságok (városkapitányságok) nem léteznének, a helyrendőrség következő ágazatai a polgármester vezérlete és felelőssége alatt kezelés végett a tanácsra bizatvák:

Tisztaság, egészség, országutak, folyamok, tűzvész, vásár, erkölcsiség, épitkezés és cselédség feletti rendőrködés, koldulás korlátozása, a községhez nem tartozó idegen koldusok elutasítása, gondoskodás, hogy szegény munkatehetlen községtagok a fennálló jótékony egyletek, vagy más szegényintézetek által, vagy ha ezektől nem telnék, a község költségén ápoltassanak, dologkerülő benszülött koldusok pedig munkára szoríttassanak; fölügyelés a község határmesgyéjére, mértékekre és súlyokra; piaci élelmezésről gondoskodás; személyi- és vagyonbiztosságot, vízár, vagy más elemi viszontagságok által fenyegető veszélyek elhárítása iránt teendő rendőri előintézkedések.

107. §. A tanács a helyrendőrség kezelésénél magát a fennálló törvényekhez és rendeletekhez szabja.

108. §. Helyrendőrségi szabályoknak áthágásait, amennyiben nem a büntető törvényszék elébe tartoznak, a tanács 100 pengő forintig terjedhető pénzbírsággal, vagy fizethetlenség esetében, minden napot 5 forinttal véve, börtönnel büntetheti. E bírságpénzek a község pénztárába folynak, s róluk saját jegyzőkönyv fog vezettetni.

109. §. Ily áthágási esetekben a tanács elsőbiróságként ítél.

110. §. Az elöljáró Közigazgatási Hatóság a helyrendőrségnek a tanács általi kezelése fölött őrködik, s annak célirányosabb gyakorlására, visszaélések és túllépések megszüntetésére szükséges intézkedéseket tesz. Föllebezés útján ez határoz a tanácsnak a helyrendőrség kezelése körüli rendelkezései ellen tett panaszok iránt is.

111. §. Oly községekben, hol cs. kir. rendőrhatóság (városkapitányság) létez, a tanács csak azon ágaira lesz szorítva a helyrendőrségnek, melyek amannak hatáskörébe sorozva nincsenek.

112. §. A község érdekében kormányilag kezelt helyrendőrségi intézkedések költségeit a Község tartozik fedezni.

113. §. Az elöljáró Közigazgatósági Hatóság felügyelete s ahhoz folyamodhatás fennhagyása mellett még következő nyilvános foglalkozások is a tanácsra ruháztatnak: *a)* törvények és törvényes rendelkezések kihirdetése; *b)* egyenes adók beszedése és be-

szolgáltatása; *c)* ujoncozás és összeírásnál együttműködés; *d)* előfogatokat, katonaság élelmezését és szállásolását illető ügyek elintézése; *e)* honlevelek (Heimatschein) négy évre kiadása; *f)* visszautasítások intézése; *g)* minden, a községben előfordult oly eseményeknek, melyek az államigazgatásra érdekesek lehetnek, az elöljáró Közigazgatási Hatósághoz feljelentése.

114. §. A tanácsnak kereskedési, gyári és iparügyekbeni hatáskörére nézve egyelőre a kereskedelmi és iparviszonyok szabályozásáról 1851. február hó 6-án kiadott ideiglenes Utasítvány rendeletei érvényesek.

115. §. Általában a tanács minden, a törvény által reáruházott, vagy későbbi rendeletek által hozzáutasított hivatalos eljárást, valamint közszolgálati ügyben fennebbi hatóságoktól érkező minden parancsokat és meghagyásokat a törvény, vagy az illető Hatóság által kijelölt módon pontosan végrehajtani köteles. Különösen ha a hatóságoktól csend, rend és biztonléti közremunkálása igényeltetik, ezt teljesíteni s az e tekintetben kívánt intézkedéseket az egyetemleges Község különbeni felelőssége alatt idejében megtenni köteles.

116. §. A tanács a kerületi főispán útján fogja kapni az ügyviselés rendjét, mely a társas tanácskozás alá tartozó tárgyakat kijelöli. Egyébiránt a közigazgatási hatóság hivatalos ügykezelésére nézve az 1850. évben nyomtatva közzétett Utasítvány a tanácsnak is zsinórmértékül szolgáland.

117. §. A hivatalos tárgyakat előadás végett a Polgármester osztja ki a díjas tanácsnokok között. Egyes esetekben előadásra díjtalan tanácsnokokat is rendelhet. Díjas és díjtalan tanácsnokok egyiránt döntő szavazattal bírnak.

118. §. A tanács üléseiben a polgármester elnököl, a tanácskozást vezeti, s a végzéseket szavazatok többsége szerint mondja ki. Szavazategyenlőségnél a polgármester szava dönt. Elnök nélkül a tanács végzéseket nem hozhat. Ha a polgármester akadályoztatik, az elnökletet más, erre rendelt tanácsnoknak adja át. (79. §.)

119. §. Polgármesternek s a tanács bármely tagjának oly ügyekbe, melyek maguk. vagy nejeik, rokonaik, vagy sógorosaik érdekét illetik, szavazattól tartózkodni kell,

120. §. Az ülésekről egy, a polgármester által kirendelt egyén (jegyző) jegyzőkönyvet vezet.

121. §. Ha a polgármester úgy látná, hogy némely, a tanács által hozott határozat törvényellenes, vagy a községre nézve lényegesen káros, jogosítva van, sőt felelősség alatt köteles azt megállítani s a tárgyat az elöljáró Közigazgatási Hatósághoz igazitani. Sürgető dolgokban a szükséges intézkedéseket tüstént önmaga megtenni tartozik.

VI. FEJEZET.

Az álladalom főfelügyeletéről.

122. §. Az álladalom főfelügyelete a községi ügyek kezelése fölött a Közigazgatási Hatóságok által gyakoroltatik. Pest, Buda Óbudával, Pozsony, Sopron, Kassa, Nagyvárad és Debrecen a kerületi főispánságok, a többi községek pedig közvetlenül a megyei hatóságok alá rendeltetvék.

123. §. Mely végzéseit kell a választmánynak a Közigazgatási Hatóság jóváhagyása alá terjeszteni: az 56-tól 60. §-ok határozzák meg. Az elöljáró Közigazgatási Hatóság a Választmánynak vagy a tanácsnak minden végzését, mely a jelen Utasítványba vagy általában törvényekbe ütközik, vagy a községnek lényeges kárt okoz, megállíthatja, mi ellen azonban folyamodni lehet.

124. §. Afelőli meggyőződés okáról, vajjon a községi ügyek különösen a meghagyott eljárások intézése törvényszerűleg kezeltetik, a gazdálkodás szabályosan vitetik,

s a község kötelességei mindenütt pontosan teljesíttetnek-e, — az elöljáró Közigazgatási Hatóság a szükséges kimutatásokat s minden okmányok, számadások, oklevelek és jegyzőkönyvek megtekintését kívánhatja, s a tanácsnak és hivatalnokainak ügykezelését megvizsgálhatja.

Az elöljáró Közigazgatási Hatósághoz évenkint a megállapított előleges költségvetésnek párja s a községi vagyon állapotának sommás kimutatása beküldendő.

125. §. A Helytartónak a polgármestert, a tanácsnak bármely tagját is ismételt vagy durva kötelességsértés miatt hivatalától felfüggeszteni, vagy elbocsájtani hatalmában áll. Hasonló okokból az elöljáró Közigazgatási Hatóság felfüggesztést rendelhet, miről azonban a Helytartót legott tudósítja.

126. §. Az elöljáró Közigazgatási Hatóság a tanácstól a helyrendőrségnek minden vagy egyes ágait, a különben rábízott nyilvános ügyeket elveheti. Ha ezáltal saját hivatalnak felállítása lenne szükségessé, az emiatt okozott költségeket a Község viseli, mihelyt arra alkalmat maga vagy orgánumainak hibája nyujtott.

127. §. Ha a választmány a községnek törvényszerűleg szükséges kiadásait jóváhagyni vonakodik, úgy ezeknek fedezését az elöljáró Közigazgatási Hatóság a Község jövedelmi forrásaiból hivatalosan eszközli.

Buda, augusztus 18, 1851.

Cs. k. ideiglenes helytartó:

báró Geringer Károly.

Geringer egyidejűleg közzétette a *községi választmány ülésezési ügyrendjét is*, melynek fontosabb határozmányait a következőkben adjuk:

1. §. A községi választmány tagjai minden ülésre a tanácskozásra kerülő tárgyak megjelölésével legalább 3 nappal előbb írásban vagy meghitelt biztos polgár által meghívandók. Ettől eltérések csak sürgető ügyek miatt elrendelt rendkívüli ülés esetében van helye. A tanácskozásra kerülő tárgyak egyidejűleg az elöljáró Közigazgatási Hatóságnak és a cs. k. biztosnak is elibe terjesztendők.

A 2. §. a pontos megjelenést és az ülés végéig való kitartást teszi kötelezővé.

A 3. §. szerint az igazolatlanúl elmaradás az ülés elnökének kimondására 3 forint bírságot fizetnek a központi pénztárba. 4. §. Az illetők, ha távollétük folytán az ülést határozatképtelenség miatt nem lehetett megtartani, egyetemlegesen felelősek az ebből folyó költségekért és károkért. 5. §. Ugyanez áll azokra, akik az ülést, befejezése előtt, kellő igazolás nélkül elhagyták. 6. §. Az igazolatlanul elkésőket 1. ízben az elnök meginti, következő esetben a 3—5-ben említett bírság felével sújtja. 7. §. Az elkéső tag nem nyilváníthatja véleményét már meghozott határozatokról, vagy a belépésekor tárgyalt ügyben.

8. §. Az ülésekben csak községi ügyek, vagy az elöljáró közigazgatási hatóság által oda igazított ügyek kerülhetnek tanácskozásra. Az elnök kötelessége más tárgyra való kitérést megtiltani, s ha ismételt intelmének

nincs foganatja, az ülést bezártnak nyilvánítani. Ugyanez illeti meg a politikai hatóságnak az ülésen résztvevő Főnökét, vagy a tőle rendelt biztost.

9. §. Tárgyalás alá csak a hivatalosan bejelentett jegyzékben szereplő ügyek tárgyalhatók. Ez alól csak halasztást nem tűrő rendkívüli tárgyak a kivételek. Rendkívüli ülésben csak az ülés elrendelésének indokául szolgált tárgyak tárgyalhatók.

10. §. A tárgyakban, amelyekben a Községtanácsnak határoznia kell, a kezdeményezés, indítványozás a Tanácsot illeti. 11. §. Ámde a Községtanács minden tagjának joga van indítványozást és kérdést előterjeszteni oly ügyekben, amelyek a Községi Választmány hatáskörébe emel. Önálló ilyen előterjesztést azonban csak akkor szabad tárgyalás és szavazás alá bocsátani, ha előzőleg az elnöknek úgy bejelentették, hogy a hivatalos jegyzékbe felvehetők voltak; ezenkívül, ha az ülésben legalább 2 tag támogatja. Az előzetes bejelentés alól kivételnek csak a gyűlés által elismert sürgősség esetében van helye 2 községi választmányi tag pártolására.

12. §. Amennyiben a Községi Választmány bizonyos, tanácskozásra kerülő tárgyakra nézve nem küldött ki véleményezés és javaslat végett külön bizottságot, az elnök határozza meg a tárgy feldolgozására és előadására hivatott előadót.

13. §. Az elnök határozza meg a tárgyak tanácskozási sorrendjét. Mindenekelőtt, bár a meghívóban nem soroltattak fel, — azok az ügyek veendők elő, amelyeknél a késedelem veszélyt jelent, vagy melyekben az elöljáró Közigazgatási Hatóság kívánja be a Községi Választmány véleményét, vagy határozatát.

14. §. Az elnök vezeti és rekeszti be a tárgyalást, ő adja és vonja meg a szót és bocsátja szavazásra az indítványokat. Valahányszor kívánja, meg kell őt hallgatni.

15. §. A vitatás csak szóbelileg történhet. Írásbeli előadványokat az elnök kívánatra köteles ugyan a Jegyzőkönyvhöz csatolni, de ezek felolvasását semmi körülmény közt nem engedheti meg.

16. §. Az indítványozónak végszó engedtetik.

17. §. Az elnök tartozik szigorúan ügyelni, hogy előadásában senkit se szakítsanak félbe. Kötelessége utasítani a tárgytól elkalandozókat és dologra és rendre utasítani azokat, akik személyes kitörésekre és példálózásokra vetemülnek. 18. §. Kötelessége komolyan nyugalomra inteni azokat, akik szóváltásba elegyednek. Ha a szabályos tanácskozást állandóan zavarják, az ülést felfüggesztheti, vagy egészen eloszlathajta s a zavart okozókat 10 forintnyi bírsággal sujthatja.

19. §. Ha már senki sem kíván szólni, a szavazáshoz kell fogni. Az elnök, ha úgy véli, hogy a tárgy eléggé meg van vitatva, s ha a gyűlésben a szavazás vágya mutatkozik, joga van megelőző kérdést intézni, vajjon a tárgyalás berekesztessék-e és áttérjenek-e a szavazásra. Eziránt szó-

többség dönt. 20. §. Szavazás előtt az elnök szabadságában áll a neki szükségesnek látszó helyreigazításokat megtenni. A szavazásnál a kérdést határozottan s úgy kell föltenni, hogy arra egyszerűen igennel vagy nemmel lehessen szavazni.

21. §. A szavazás felkelés vagy ülve-maradás által történik. A felkelés az indítványban megegyezésnek tekintetik. Ha a szavazás összeszámlálásának helyes volta iránt kétely támad, a Községi Választmány a névszerinti szavazást határozhatja el.

22. §. Választások szavazólevélkékkel történnek. Ha személyek fölött szavaznak, levélkékkel vagy golyókkal titkos szavazás történik.

23. §. Ha valamely javaslatra vonatkozólag változtatást indítványoznak, az elnök mindenekelőtt azt a kérdést veti föl, ki akar a változtatási indítvány mellett vagy ellen felszólalni. 24. §. Ha senki sem kel föl, a változtatási indítvány elvetettnek tekintendő. Ellenkező esetben megvitatás alá kell ereszteni. 25. §. A választási indítványt mindig az eredeti javaslatot megelőzőleg kell szavazás alá bocsátani. Ha több olyan javaslat történt, a szavazásnak úgy kell végbemenni, hogy az eredeti javaslatot leginkább megszorító előbb kerüljön sorra, mint amely legkevésbbé kívánja változtatni.

26. §. Az elnök kötelessége a gyűlés által hozott határozat kimondása.

c) Az 1853. évi szervezési mű: az ú. n. »definitivum«.

1851. szeptember 12-én I. Ferenc József kinevezte Albrecht főherceget, — az asperni győző, Károly főherceg fiát — Magyarország, Erdély és a Bánát (III.) hadseregének parancsnokává és Magyarország katonai és polgári kormányzójává. Az előbbi minőségben b. Appl Keresztély, az utóbbi minőségben b. Geringer Károly utódja lett, aki a bécsi minisztériumban osztályfőnökké, majd miniszterhelyettessé emelkedett. A főherceg elsősorban katona volt, tehát a legtöbbet a hadsereg ügyeivel, felügyeletével és szemléivel foglalkozott és csak másodsorban foglalkozott polgári ügyekkel. Ez utóbbiakban magát leginkább a helytartóságra bízta és különösen a polgári osztály elnökére, b. Hauer Istvánra. Úgy a helytartóság, mint maga a főherceg is sűrűn sürgette Magyarország végleges megszervezését, amelynek sokat vitatott ügyét a birodalmi minisztérium elnyúló tárgyalásokon igyekezett dülőre juttatni. Végre 1853. január 19-én megjelent a birodalmi hivatalos lapban az uralkodó hozzájárulása alapján egy rendeletsorozat a magyarországi helytartóság, a megyei hatóságok és szolgabírói hivatalok, a bírói hatóságok berendezése és szervezése és a fizetések és napidíj-osztályok beosztása iránt. Ez a »definitivum«-nak nevezett szervezési mű, melynek részleteire nézve Berzeviczy idézett munkája (I. k. 315. s köv. oldalai) nyujt közelebbi felvilágosítást.

Tárgyunkra leginkább csak a *helytartóság* átszervezése tartozik. Ez a legfelsőbb magyar politikai és igazgatási hatóság. A polgári és katonai kormányzó-főherceg, mint helytartó, bármely osztályban elnökölhet. Hatáskörébe tartozik az osztályok által eszközölt kinevezések megerősítése, az összes fontos, különösen politikai jelentésekről és javaslatokról való döntés; kibocsátja az országos rendeleteket; irányítja az egyházi javadalmak, kitüntetések, szabadalmak, legfőbb iparjogok adományozását, a főhivatali kinevezéseket; gondoskodik a hadsereg és rendőrség felügyeletéről.

A helytartóság polgári része területi csoportosítás, s nagyobbára a régebbi 5 országos kerület területével megegyezőleg 5 osztályra oszlik. Mindegyik élén egy helytartósági alelnök áll[1]), aki az illető közigazgatási terület országos elöljárója és kinevezi, vagy kinevezésre előterjeszti a tisztviselőket. Minden osztály a maga területén végrehajthatja a törvényeket és rendeleteket; dönt az alantas hatóságok felterjesztései fölött és irányítja a községi igazgatási, oktatási, ipari és kereskedelmi ügyek felsővezetését. A helytartóság alelnököt megfelelő számú tanácsos, titkár, fogalmazó és irodai személyzet támogatja.

A főbb városok, mint Pest és Buda is, közvetlenül az országos hatóságnak maradtak alárendelve, mig a többiek a megyék és megyefőnökeik alá tartoztak.

Az 1856. november 16-án kelt legfelső elhatározással Albrecht főherceg jogköre valamivel szabatosabb formulázást és kiterjesztést nyert. Eszerint Magyarországon Őfelsége közvetlen helyettese és minden alkalommal országfejedelmi képviselője a főherceg, mint Magyarország főkormányzója és a politikai és katonai főhatalomnak együttes kezelője és egyúttal a magyarországi (III.) hadsereg parancsnoka. Ezentúl a bécsi miniszterek mellőzésével sok ügyben közvetlen előterjesztéseket tehetett Őfelségéhez, de ez — mint Berzeviczy megjegyzi — a magyar közönséget kevéssé érdekelhette, miután ez inkább az ügymenetet, semmint az elintézés mikéntjét módosította.

Érdekes a felhatalmazó császári rendelet néhány passzusa. Így pl.: »Őfensége az összes országigazgatásban azon legfőbb elvekhez fogja magát tartani, melyek a birodalmi államegység feltételei, anélkül azonban, hogy az ország sajátságaira való ezen egységgel összeférő tekintetek ezáltal kizáratnának«. »A hatásköréhez tartozó hivatalok betöltésekor oly egyénekre

[1]) A Budán székelő helytartóság alelnöke előbb gróf De Lamotte Antal, utóbb Augusz Antal volt. Az 1854. évi hivatalos schematizmus szerint a főherceg, mint katonai s polgári kormányzó és hadseregparancsnok oldala mellett, mint adlátus működött nemes Parrot Jakab altábornagy, később gróf Leiningen-Westerburg, majd gróf Haller altábornagy. A Budán és Pesten működött katonai osztályok voltak: a segédlet és elnöki; a működési iroda (Operationsbureau), az igazgatási, a hadbírói (haditörvényszéki), a hadbiztosi, a katonai lelkészi, a hadmérnöki, a tüzérségi, stb. osztályok.

is lehet tekintettel, kik az 1848/49-i zavaorkban résztvettek, ha különben azóta hű alattvalóknak bizonyultak és kellő tulajdonokkal bírnak. Azok ellen, akiknek csekélyebb beszámítású tetteik az újraszervezésnél kegyelemből vagy elnézettek, vagy kizáró alapul nem ismertettek el, s akik azóta buzgón és híven szolgálnak, multukért többé vádat támasztani s mult tetteiket emlékezetbe hozni nem lehet. Mihez képest a további előléptetéseknél az eddigi rendőri értesítés szüksége megszűnik, s ha másnemű panasz ellenük nem fordul elő, a hivatalfőnök bizonyítványa is elegendő.«

Magyarország állami és közigazgatási szervezése s ezzel a községek és városok helyzete lényegében nem változott tovább az egész Bach-korszakban. A Bach utódja gr. Goluchovsky alatt 1859/60-ban tervezett átalakulás már a provisorium (1860—65.) történetére tartozik.

3. Pest és Buda főbb szervezeti és személyi változásai 1849—1860.

a) *A Haynau-korszakban.*

Előadtuk, hogy Haynau mindjárt az ostromállapot kezdetén felfüggesztette a két város autonómiáját, föloszlatta képviselőtestületeit és közgyűléseit és a vezetőségében kicserélt tanács működését különösen politikai-rendőri, törvénykezési stb. ügyekben rendkívül megnyirbálta és a legszorosabb felügyelet alá tette. 1849. októberében pedig életbeléptette szervező rendeletét és végrehajtási utasítását.

Jóllehet ez a hivatalos lapban csak október 24-én jelent meg, *Szentiványi* Vince csász. biztos és pest-budai kerületi főispán már október 7-én 4108. sz. a. a következő érdekes rendeletet intézte Koller Ferenc cs. kir. biztos és Pest id. főpolgármesteréhez:

»A forradalom, mely hiuság és rosszlelkűség vezérlette gyalázatos önzés által idéztetett kezdetben elő, magával ragadta utóbb a hiszékeny jobbakat is. Erőszakos nyüge alatt szép országunkban csak a nyomor és pusztítás nyomait látni mindenfelé.

A császári vitéz seregek győzelme véget vetett ugyan a szerencsétlen és esztelen háborúnak, a fegyveres ellenség megsemmisíttetett s most a nemzet fiain áll, hogy a visszaadott béke s törvényes rend azon őszinte hűség alapján fenntartassék, mely a magyarnak ezredév óta példabeszéddé vált becsületes jelleme szerint királya iránti ragaszkodásában tünteté ki magát.

Ily rendkívüli körülmények közt, midőn a személy- és vagyonbiztosság érdekében a kivételes katonai kormány nyujthatja egyedül a kellő biztosítékot, az ország ideiglenes kormányzatának célszerű módjára nézve mint rendelkezett Ő cs. kir Felsége magas Kormánya, azt t. Uraságod az idezárt példányokból, mely az ország ideiglenes kormányzatának alapvonásait s a tisztikar utasítását foglalja magában, átlátandja s egyszersmind

meggyőződik afelől, hogy ezen intézkedések kellő sikeresítésétől függ leginkább azon egyedüli cél elérése, mely más nem lehet, mint, hogy a béke s törvényes rend tökéletes visszatértével alkalmat nyujtani Urunk Királyunknak hazánkat azon alkotmányos jogok élvezetébe helyezni, melyek a birodalmi egység alapján Ő cs. kir. felsége által biztosítvák.

Ez előre bocsájtottak nyomán a ·/. a példányokat oly meghagyással küldöm át, hogy azokat úgy a kebelbeli hivatalnokok között kellő tudomás és alkalmazás végett haladék nélkül osztassa ki.

Egyébiránt t. Uraságodat oda utasítom, hogy hivatalos használatra magának legott egy *pecsétet* metszessen, mely a *császári sassal* a hivatalos minőségét következő feliratban tüntesse ki: »Cs. kir. Pest sz. k. városa Polgármestere«.

A tanács október 10-én 14.495. sz. a. a következő határozatot hozta: »Az áttett ideiglenes kormányzati rendelet példányai a kebelbeli hivatalnokok közt felosztandók, a Kegyes rendelet pedig kir. kormánybiztos és főpolgármester Koller Ferenc úrnak avégből, hogy a meghagyott elnöki pecsétjét mielőbb metszettesse, kiadatni határoztatik.«

Bár a képviselőtestület s közgyűlése megszűnt, a katonai-polgári kormányzat rögtön belátta, hogy a főváros igazgatása nem nélkülözheti polgárainak bizonyos részvételét a közügyekben. Egyrészt, mert a tanács nem ért rá a saját dolga mellett minden, volt közgyűlési ügyet is intézni, ennek anyagi s erkölcsi felelősségét sem vállalhatta, másrészt a kormány azt hitte, kezesebbé teszi a két várost és áldozatokra hajlandóbbá, ha saját tekintélyes, s amellett a jóérzelmű polgárait látja az igazgatásban a fontos rendeletek előkészítésében közreműködni.

Ezért már 1849. augusztus 8-án Szentiványival *kineveztetett* egy, úgynevezett *pénzügyi vagy gazdasági bizottmányt*, a következő tagokkal, akik nagyrészt már a régi közgyűlésnek tagjai voltak: Aigner Ferenc, Festetics Ágoston, Grosz Ferenc, Medecz József, Staffenberger István (a 48 előtti »szószóló«), Steindl Ferenc, Trifonovits János, Bozda, Naum Ébner Fidél, Appel József, Schlechta Ignác, Unger Antal, Winkler Mihály, Vass György.

1849 október 26-án a tanács 11.474/49. sz. a. a következő, korjellemző határozatot hozta: »A gazdasági bizottság tagjaivá kinevezett polgárok a tanács tudomására legnagyobb részt *nem bírván annyira a magyar nyelvet*, hogy az e nyelven szerkesztett jegyzőkönyveket egyszeri felolvasásra megérteni képesek volnának s miután emiatt a tárgyalási jegyzőkönyveket is vonakodnának aláírni, ezennel tanácsilag meghagyatik, hogy jövőben a bizottsági jegyzőkönyvek a tagok *mindegyike által értett német nyelven szerkesztve* jelenlevők által aláirattassanak«.

Ugyanezt mondja ki a tanács október 18-án 13.317/49. sz. a. a *Szépítő* bizottságra nézve. Való alapja van-e, avagy csak a felettes hatóság kegyének ezzel is keresése? — ma már nem tudjuk eldönteni.

Az új uralom első dolga volt a *fővárosi rendőrséget* kikezdeni, amire — valljuk meg — a dokumentumok szerint ez az intézmény laza eljárásai miatt részben rá is szolgált. Szentiványi 1849. szeptember 29-én 1585. sz. a. rendeletet intéz a polgármesterhez, amelyben értesíti, hogy a szfőv. rendőrségi szerkezetet, amely feladatának »személyzethiány« miatt, különösen a »kártyajátékok« üldözése körül, meg nem felel, a cs. kir. ker. parancsnokkal egyetértőleg átváltoztatja. Az új szerkezet áll a városkapitányon kívül: a bel-, lipót-, teréz-, József- és ferencvárosi alkapitányságokból. Ezek dolga különösen az idegenek, az útleveles beszállások kezelése. Továbbá, hogy az elmult szomorú események következtében felingerelt hangulat lecsillapodjék, s minden, a közcsendet megzavaró merényletek még csírájában elfojtassanak, a cs. kir. fő- és székvárosban, Bécsben fennálló ú. n. »megbízottak« (»Confidenten«) intézete jelen rendkívüli viszonyok elmultáig királyi biztosilag felállíttatik«. Örömét fejezi ki aziránt, hogy a két városban ezen kötelesség teljesítésére több békeszerető, s a fenséges uralkodó házhoz őszintén ragaszkodó polgárok magokat *önként ajánlák*. Megbízottakká a ·/. alatti jegyzékben megnevezett urakat[1]) kinevezi s a nekik szóló utasításokat és a császári királyi városparancsnokságtól aláírt felhatalmazó leveleket kézbesíttetni rendeli, hogy szükség esetén azok fölmutatásával bármely őrhelyen katonai segedelmet kapjon. Végül Pesten az ostromállapot idejére mindkét városra szóló hatáskörrel »útlevélosztály és idegenek hivatala« címmel új hivatalt szervez, melynek vezetője alkapitányi ranggal a császári királyi hadsereg főrendőri biztos felügyelet alatt áll. A tanács ezt október 11-én 10.332. sz. a. veszi tudomásul.

Mindez csak az első lépés a rendőrség államosítására. 1850. elején osteneggi Prottmann József, császári rendőri főbiztos elkezdi az új császári királyi rendőrhatóság szervezését Pest, Buda és Óbuda számára. Ez, mint már Szentiványi 1849. október 31-i leiratában beharangozta, teljesen különválik a tanácstól s tőle független hatóság lesz olyan szabályokkal, amelyek az ostromállapot alatt is megállhassanak.

A katonaságra, de a ház- és ingatlantulajdonos polgárságra is nagyon fontos volt a katonabeszállásolással és a lakáson kívül bútorral, világítással, fűtéssel való ellátással foglalkozó hivatal (két hadnagy, szállásmester stb.) és német hivatalos nyelvű ilyen bizottság megszervezése. Ez a fő hadparancsnokság hadi parancsára 1849. október 18-án történt meg; a bizottságba Ságody Sándor alpolgármester-elnökön kívül kineveztek három tanácsnokot és a következő polgárokat: Staffenberger, Appel, Trifonovics, Neuhofer, Grossinger, Julier, Fuschek, Winkler, Neubauer, Aigner, Ébner.

Budán Haynau idejében hasonló szervezeti intézkedéseket hajtottak végre. A volt bizottsági tagok közül Walheim polgármester és Áldássy Antal, gazdasági igazgató oldalán vezetőszerephez jutottak a következő

[1]) A jegyzék ma már nincs meg a szék. főv. levéltárban.

gyökeres polgárok : Thoma József, Kimnach Lajos, Gebhardt József, Hikisch Vince. Itt új rendszerű alkapitányságokat szerveztek a Tabán-Krisztinaváros, a Viziváros-Országút-Újlak számára, majd november 9-én Óbuda várható bekebelezése előkészítéséül, Ó-Buda számára Greifenegg Vilmos főjegyző ideiglenes vezetése mellett.

Nevezetes esemény volt *Ó-Buda* mezővárosnak, illetve koronauradalomnak bekebelezése Buda fővárosba az erők egyesítésének és a külön jogok és érdekek teljes megóvásának jelszava alatt.[1]) Szentiványi, mint kerületi főispán 1849. december 19-én 4488. sz. a. adta ki bekebelező rendeletét, mely úgy a terület közigazgatásra — kivéve a koronauradalmi jogokat és igazakat — mint az adózásra is vonatkozik. A bekebelezés folytán Buda hivatalnoki személyzete szaporítandó két új tanácsnokkal.[2])

1850 elején már rájött a felügyeleti hatóság, hogy a községi választott képviselőtestületeket, melyeket semmi áron nem akartak még — az új választások lehetetlensége miatt — megalakítani, pótolni kell az addigi pénzügyi-gazdasági bizottmánynál szorosabb szervezet útján. Ezért Szentiványi 1850. február 9-én 1970. sz. a. rendeletet intézett Pest polgármesteréhez, amelyben kifejti, hogy a városi közületben, különösen a gazdasági igazgatásban az ügyek szabályos és általánosan megnyugtató intézését kell biztosítani. Ezért a községi szerkezetre vonatkozólag elrendeli a következőket :

A fontosabb gazdasági ügyek a főpolgármester elnöklete alatt a *tanács és polgárság együttes jelenlétében tartandó ülésekben* tárgyalandók. A politikai ügyek ezen tanácskozások tárgyává nem lehetnek. Az ülések rendesen hetenként, a főpolgármester által meghatározandó napon, de rendkívül sürgős esetekben ezenkívül más napokon is tartandók. A tárgyak meghatározása egyedül a főpolgármesterre tartozik. A jegyzőkönyvek hónaponkint felterjesztendők.

Tanácskozási tagokul a polgárságból kineveztetnek : Appel József, Ébner Fidél, Grosz Ferenc, Julier Ferenc, Makk Gusztáv, Medetz József, Neuhoffer József, Perger Ignác, Staffenberger István, Steindl Ferenc, Trifonovics János, Walthier Antal. A tanácskozásokban résztvesz a három külváros (Teréz-, József- s Ferencváros) bírája is.

Szentiványi rendeletét a következőkkel végzi :

»Ha a mult időkben a községi vagyonnak pontos kezelése a hatóság legszentebb kötelességei közé tartozott, úgy másrészt bizonyos az, hogy az alig mult szomorú időszak szülte érzékeny károsításoknak gondosság

[1]) Szentiványi 1849. augusztus 28-i 514. sz. meghivó rendelete Buda tanácsához ; a tanácskozásra Koller Ferenc, pesti ideiglenes főpolgármestert és Steinbach Ferenc közalapitványi igazgatót is meghivta.

[2]) Ezek lettek Greifenegg Vilmos, volt óbudai főjegyző és Fekete Károly, volt óbudai adópénztári ellenőr.

párosulta erélyességgel a jelen időben ellen kell állani: ugyanezért elvárjuk, hogy amint főpolgármester úr őnagysága ismert tevékenységénél fogva, úgy a föntebbi polgárok, polgártársaik bizalmának megfelelőleg, magukat a közjólét ezen ágára vonatkozólag, ügyességük és tapasztalásukhoz képest feláldozandják.«

Budán egyidejűleg Áldássy Antal, Gebhard József, Hollmann József, Karl József, Kimnach Lajos, Kullman Károly, Pejakovics Kozma, Schwaiger Vencel, Stern Móric és id. Thoma József kaptak ilyen gazdasági tanácsi kinevezést, melyet a tanács »minden alázattal« vett tudomásul.

Az új intézményt elnevezték »vegyes tanácsülés«-nek, (»Gemischte Rathssitzung«) vagy egyszerűen »Községtanács«-nak (»Gemeinderath«), ami feledtetni akarta, hogy alkotmányos választás által létrejött községi képviselőtestület s annak közgyűlése — amit az 1848. évi XXII. t.-c. behozott — nincs, amint nincs már az 1848: XXII. t.-c.

Az 1850. február 23-án kezdődött első pesti ilyen ülések jegyzőkönyvei *németek*, de már május 4-én elkezdődnek a *magyar* nyelvűek. Utóbb is akadnak német szövegűek, vagy legalább német hitelesítő aláírások.

1850. október 20-án a 2 városban *megszüntek a régi városi törvényszékek*, mert ezek hatásköre átment az id. birodalmi törvénykezési reform által keletkezett új elsőfolyamodású bíróságok hatáskörébe. A városi személyzet egy részét, amely a »jóérzésű« kategóriába esett, kinevezték ehhez a cs. kir. bírósághoz.

A két főváros különleges szervezésének kérdése. Ez bizony kérdés maradt a jelen tárgyamra tartozó egész időszakban, bár a 2 főváros többször felemelte szavát, — persze jó halkan, — annak érdekében, hogy sajátos viszonyaihoz jobban simuló »Községi elrendezést« kapjon, az összbirodalmi, jobbára kisvárosi és falusi községi, tehát szűkreszabott Gemeindeordnung helyett, melyet a falu nadrágjának is gúnyoltak titokban. A magyarországi felettes hatóságok látszólag pártolták a tervet, össze is hívtak néhány »tessék-lássék« vegyes tanácskozást.

Így pl. még 1850. szeptember 8-án Terczy polgármester következő felhívást kapta Koller Ferenc cs. kir. tanácsostól, a pestbudai kat. kerület miniszteri biztosától: »Hogy Pest és Buda fővárosok részére egy községi statutum szerkesztését — addig is, míg e részt Törvény útján végleg fog határoztatni, egyelőre realizáljuk és erre a célra saját tervezetet felsőbb jóváhagyásra előterjeszthessük, ezt a tárgyat szükségesnek látom elnökletem alatt bizottsági tárgyalásra bocsátani. Felsőbb meghagyásból megkeresem tehát Nagyságodat, hogy a tanácskozásra a Tanács 2 tagját, valamint a községi választokból 2 bizalmi férfiút s a f. hó 11-én d. u. 5 órakor központi irodámba delegáltassa.« Egyszersmind a tanácskozás alapjául szolgáló *bécsi* »Gemeindeordnung«-ot, melyet — mutatis mutandis — Pozsony városának is javasoltak, néhány példányban az érdekelteknek

való kiosztás végett megküldi. A tanács szeptember 12-én 11.670/1850. sz. a. a saját kebeléből Alkér Antal tanácsnokot és rendőrkapitányt és Feszl Auguszt tanácsnokot, a polgárok bizalmi emberéül pedig Ébner Fidélt és Perger Ignácot küldte ki. Buda küldöttei voltak, ugyanilyen min. biztosi felszólításra, Walheim polgármester, Paldt és Brandweiner tanácsnokok, Thoma és Gebhard polgárok és — Ó-Buda sajátos szempontjai képviseletére — Greifenegg főjegyző.

A tanácskozások lefolyásáról Koller 1850. október 21-én jelentést tett az ideiglenes helytartónak, a két város írásos véleményének mellékelésével. E szerint Pest a városterület állományára, a községi kötelékbe való felvételre, a polgári jog elvesztésére, az aktív és passzív választói jogra, a községtanács és polgármester fizetésére, a tanács összeállítására, — Buda is ezekre, továbbá a községtanács tagjainak számára, a határozatok hozatalára nézve tett észrevételeket, melyeket Koller a saját nézete kifejtésével kisér. Így például a tanácsi hivatalok betöltésére nézve a kormány érdekei szempontjából legmegfelelőbbnek tartaná, ha az ezidőszerinti ideiglenesek először sem vettetnének választás alá, hanem megállapított alkalmasságuk esetén véglegesen neveztetnének ki, mert különben a pártok olyanokat választanának, »kik a magas kormány jóakaratú szándékait csak akadályoznák.« Nyilatkozik a két fővárosnak többször kilátásba helyezett egyesítése érdekében is. Az egyesítést általában ellenzi, mert a két város közt nagy érdekeltérések vannak, s az egyesítés az ősi, gyökerezett szokást sértené. Az ellenzők szerint legfeljebb egy kormányzati kerületbe kellene vonni a két fővárost, élén közös kormánybiztossal. Ezt Koller fölöslegesnek látja, mert a két város úgyis közösen a miniszteri biztos alatt áll és polgármesterei közvetlen vezetése alatt a kerületi főispánnak van alárendelve. Koller különben maga is sürgeti a fővárosi különleges elrendezést.[1])

Ugyanezt teszi — kérőleg — 1851. február 16-án tartott üléséből 2283. sz. a. a pesti tanács, »mert ebből remélhető a község megroncsolt ügyeinek jobb kerékvágásba vezérlése.« Erre a célra nagy buzgalommal előkészítő 8-as »ügyviteli bizottságot« is küldött ki Ságody alpolgármester vezetésével.

De sem ez, sem a bécsi deputációzás nem használt. Maradt a dolog a Geringer-féle 1851. szeptember 18-iki szervezetnél, mely az összes magyar sz. kir. és rendezett tanácsú városokra vonatkozott. Sőt még ennek legtöbb pontja is írott malaszt maradt, annyira féltek megváltoztatásuktól. Így pl. a községtanácsi (választmányi) választásoktól, — különösen az értelmiségi proletariátus kormányellenes agitációjának veszedelme miatt. A díjas és díjtalan tanácsnokok továbbra is kinevezés által tartattak sakkban.

[1]) Az ügyiratokat l. a Geringer-iratok közt, az 1851. szeptemberi magyar városi elrendezés csomójában az Orsz. Levéltárban.

b) *A Geringer-féle városi elrendezés végrehajtása Pesten és Budán.*

1851. szeptember 17-én a pesti községi tanácsülésben a még április végén ideiglenes hatósági elnökül kinevezett Fridrich György helytartótanácsos bejelenti, hogy Ő Felsége, a város többszöri óhajtásának megfelelvén,[1]) Pestnek a községrendezést megadta. Ennek folytán a jelenleg működő községtanácsot, jószándékú igyekezetének méltánylólag elismerése mellett, feloszlatottnak nyilvánítja, s addig, míg az id. helytartó az új községtanácsot kinevezi s ez működését megkezdené, a városi tanácsot a városi ügyeknek az ő vezénylete alatti ellátásával ideiglenesen megbízza. (14.028/1851. jzkvi szám). Szeptember 24-én Friedrich már üdvözli a 29. §. alapján ideiglenesen kinevezett negyvenkét új községtanácsost, mint választmányt s az utasítás 32. §-a alapján »fogadásaikat« (azaz fogadalmukat) kiveszi. A kinevezett negyvenkét tag a következő volt: Aebly József, *Alter* József, Appel József, Appiano József, Becker Lipót, *Borsody* András, Boskovitz J. L., Bozda Naum, Buchler Benedek, dr. Dégen János, *Ébner* Fidél, Eggenberger Ferdinánd, Eötvös József, *Erlesbek* Ferenc, Frőlich Ferenc, Guggenberger Lipót, *Halbauer* József, Hegyesy Péter, *Hild* József, Hollitscher Farkas, *Julier* Mihály, *Jurenák* Pál, Kassovitz J. H., *Koller* Ignác, Makk Gusztáv, Malvieux J. C., Muráty Konstantin, Nagy István, báró Orczy György, báró *Podmaniczky* László, Posch János, Pscherer Miklós, *Rozmanith* Antal, Simontsits Ignác, *Sránvi* János, Steigenberger Mihály, *Wágner* János, *Wahlkampf* Henrik, Wallaszky János, Weis M. Á., *Weiser* Ferenc, *Wippel* Ferenc.[2])

A községtanács Becker Lipót indítványára Őfelségéhez, az ideiglenes helytartó útján, hódoló-köszönő feliratot intéz; ugyancsak köszönetet mond az ideiglenes helytartónak. A 41. §. alapján »tiszteletbeli tanácsnokok«-nak kijelölik Wágner János, Grosz Ferenc, Posch János, Becker Lipót, Bozda Naum, Ébner Fidél, Koller Ignác, Appel József, Makk Gusztáv, Appiano József, Buchler Benedek, Alter József, Wahlkampf Henrik és Guggenberger Lipót tanácsosokat és megerősítés végett az ideiglenes helytartóhoz terjesztik föl. (14.524., 14.525. jegyzőkönyvi számok.) (Az ideiglenes helytartó a nevezetteket a kevesebb szavazatot nyert két utolsó kivételével meg is erősítette.) A fizetéses tanácsnokok és többi hivatalnokok fizetésére nézve javasoló-bizottságot küldtek ki és a »közcsődület« (azaz pályázat) és hármas jelölés vezetésére Nagy István császári királyi megyetörvényszéki másodelnök vezetésével küldöttséget rendeltek ki. Az öt fizetéses tanácsnok részére 1000 frt fizetést és 400 frt lakás pénzt, a főpolgármesternek 2000 frt fizetést és 500 frt. lakáspénzt határoztak.

[1]) Tudjuk, hogy a város sem egészen ezt a szervezést akarta; l. fentebb.

[2]) A dűlt betűkkel szedettek már az 1848-as képviselőtestületnek is tagjai voltak.

Budán az új szervezet szintén 1851. szeptemberében lépett életbe. Itt az ideiglenes helytartó 30 községtanácsost nevezett ki. Ezek voltak: Gruber Ferenc, Loeblin Ignác, Sterbecky Mihály, id. Thoma József, Zahoray Antal, Bruckner Antal, Culmann György Fülöp, Gebhardt József, Kroevich Antal, Gretschl János, Spielmann Péter, Sterbecky Kornél, Davidovits Pál, Neubrandt Antal, Pray Ferenc, Schwaiger Vince, Stankovits József, Áldássy Antal, Szeiffert Antal, Culmann Károly, Czehetner Mihály, Strobl Károly, Endresz Mihály, Werther Frigyes, Silberer Ferenc, Gentzky Ferenc, Goldberger Pál, Kohn Simon, Prohászka András, Waigand Márton.

A csupán tanácskozási joggal az első helyi jelölés alapján kinevezett nyolc fizetéstelen tanácsnok volt: id. Thoma József, Gruber Ferenc, Stankovits József, Culmann György Fülöp, Gebhardt József, Áldássy Antal, Endresz Mihály, Prohászka András.

c) *Változások Albrecht főherceg kormányzósága alatt.*

Minthogy Pesten a községtanácsosok számát kezdettől fogva kevésnek találták, Geringer távozás után több községtanácsi fölterjesztés ment a kormányzóhoz, szaporításukat kérvén. Albrecht főherceg már 1852. áprilisában a községtanácsosok számát 60-ra emelte és kimondotta, hogy határozatképességhez 30-nak jelenléte szükséges. Az újonnan, — a közben lemondott Malvieux, Sányi és mások pótlásául is — kinevezettek voltak: Burghardt Ferenc, Fleischl Dávid, Fröhlich Frigyes, *Grossinger* Lipót, Julier Ferenc, Kömcy György, Mannó István, *Medecz* József, *Ohnhäuser* Károly, *Perger* Ignácz, *Pfahler* Ferenc, báró Prónay Gábor, *Röck* Henrik, *Schücke* Ferenc, *Steindl* Ferenc, gróf *Szápáry* József, *Tahy* József, *Trifonovics* János, *Walthier* Antal.

1858. május 10-én az időközi változásokhoz képest a helytartó-tanács elnöke újabb községtanácsi kinevezéseket közölt. Ezek voltak: Deák János, *Emmerling* Károly, Goldberger Sámuel, Hoffmann Frigyes, Jordán Gáspár, Kochmeister Frigyes, Koppély Fülöp György, *Neubauer* János, Piller Mátyás, *Prückler* Ignác, Rupp György, *Sebastiani* Frigyes, *Strohmayer* Frenc, Spitzer Gerson, *Tschőgl* János, ifjabb Wagner János, *Weiser* Ferdinánd, *Winkler* Mihály.[1])

Az 1858. november hó 22-i községtanácsi jegyzőkönyv fején találjuk az utolsó tagjegyzéket a Back-korszakból. Ebben új nevekként szerepelnek: Gschwindt György, Ráth Károly és *Staffenberger* István.

Az 1851. szeptember hó 24-én megválasztott *12 fizetéstelen tanácsnokok* száma is lefogyván, a községtanács 1858. május 10-én megválasztja, illetve kinevezésre előterjeszti a következő községtanácsosokat: Walthier

[1]) Az izraelita tagok szaporodtak a kereskedelemben előtérbe lépett súlyuk miatt.

Antal, Borsody András, Rosmanith Antal, Steinbach Ferenc, Eggenberger Ferdinánd, Sebastiáni Frigyes, Wieser Ferenc, Burghardt Ferenc, Perger Ignác, Strohmayer Ferenc, Wieser Ferdinánd és Grossinger Lipót.

d) *A fővárosok hatáskörének változásai egyes igazgatási ágakban.*

Már az előzőkből kitűnik, hogy az 1848-i pest-budai tervezet félretételével a fővárosok hatáskörében nagy mértékű szűkítés és korlátozás ment végbe. *A törvénykazési ügyek* teljes szétválasztása az igazgatásiaktól az osztrák birodalomban is átvett Montesquieu-féle alapelv szerint; *a politikai rendőrségnek államosítása*; az állami érdekű *pénzügyek igazgatásának kiépítése; az árva- és gyámügyekben,* az *iskolai oktatás és felügyelet terén* fokozódó állami beavatkozás stb.: mindezek kihatottak a városi szervezetre. Még pedig a változás, — épúgy, mint a törvényhatóság képviseleti, egykori irányító és elsősorban határozó szerve, a közgyűlés jogainak, önrendelkezésének megcsonkítása irányában, — a végrehajtószervezet, a tanács autonómikus jogkörének részben elvételében, részben megcsonkításában és kormányhatalmi megbékózásában nyilvánult. Ami elsősorban a városi törvénykezést illeti, már az 1849. évi november hó 3-i rendelet szerint elkezdődött a magyarországi igazságszolgáltatási hatóságok új szervezetének kiépítése az öt főtörvényszéki kerület keretében, ideiglenes perrendtartással. Provizórikus bíróságokként felállították a cs. kir. járásbíróságokat, melyekhez a volt városi kerületi albíróságok is tartoztak, a cs. kir. törvényszékeket (K. k. Bezirks-, Landesgerichte) ezekfölé a kerületi főtörvényszékeket (K. k. Bezirks- Ober-Landesgerichte), — Fölöttük állott a magyarországi legfelsőbb bíróság, a cs. kir. főtörvényszék, gróf Cziráky József elnöklete alatt. A régi 7 személyes (septemviri) táblát 1850. augusztus 7-én kelt császári pátens a Wiener Oberster Gerichtshof egyik szenátusaként Bécsbe helyezte. A kereskedelmi és váltóügyekre Pesten külön cs. kir. kereskedelmi- és váltótörvényszéket szerveztek.

1850-től a tanács törvénykezési része már beleolvadt a pestmegyei cs. kir. kerületi törvényszékbe, amelynek első osztálya Pest megyére, második osztálya Pest városára, harmadik osztálya Buda városára nézve lépett működésbe. Az egésznek közös elnöke Madarassy László lett; a két fővárosi osztályba előadókul túlnyomóan a régi, 1848. *előtti* és a Haynau-Szentiványi által »jóérzelműek«-nek minősített városi törvénykezési tanácsnokokat nevezték ki, de egy-két új embert is, így a későbbi igazságügyminisztert, Fabinyi Teofilt, aki Pest város ügyei iránt utóbb is élénk érdeklődést tanusított. A két városi osztály személyzete 1850. elején ez volt: 1. *Pest városi osztály:* elnök: Szekrényessy Endre; ülnökök: Lechner Károly — Windischgrätz volt polgármestere, — Holovits (Homonnay) Boldizsár, — a március 15-i pontok ellenzője a tanácsban —, Madédl János, Szvoboda

Ferenc, Miksó Pál, Kanicser János, Schiffner Gyula, Fabinyi Teofil, Magyar ? és Zsizska ?. 2. *Buda városi osztály:* Elnök: Bajcsy Károly, ülnökök: Nékám József, Nerodalik József, Temesváry Döme, Fekete Károly. A betáblázási, telekkönyvi, árvaügyi letétpénztárak egyelőre a városoknál maradtak. 1850. májusban a cs. kir. járásbíróság is megkezdvén működését, a tanács május 7-i 6887. számú, gróf Cziráky Józsefhez intézett feliratának tanusága szerint, intézkedést kellett tenni a városi hatóság által kirendelt és házipénztárára nehezedő külvárosi albíróságok feloszlatása iránt. 1850. december végén felállították a cs. kir. állami főügyészségeket és alattuk a pest-budai ügyészségeket is. 1852. szeptember hó 1-én életbelépett az osztrák rendszer a sajtóvétségi eljárásban, szeptember 16-án az ideiglenes polgári, 1853. augusztus elején pedig a büntető perrendtartás. Az esküdtszéket nem léptették életbe. 1856-ban Albrecht főherceg kormányzó a zavaros közbiztonság és a vidéki betyárvilág miatt teljhatalmat kapott rögtönítélő székek életbeléptetésére. Az ügyvédség gyakorlása külön hatósági engedélyhez volt kötve, de most már zsidókat is lehetett ügyvédi vizsgára bocsájtani.

Ami a hagyatéki, gyámi és telekhivatali ügyeket illeti, Pest tanácsa 1850. évi november hó 8-án 22.355. szám alatt kimondotta, hogy az új törvénykezési rendezkedés folytán ezekre nézve nem tartja magát illetékesnek, mire a cs. kir. törvényszék II. osztálya tudatja, hogy a császári igazságügyminiszter utasítása folytán ezeket az ügyeket rendes hivatali átadás és vagyonleltár mellett átveszi, s a törvénykezési szakhoz tartozó összes hivatalnokok fizetését a kincstár vállalja, mert az illető díjak elesése folytán ezek fizetésére úgyis képtelen. 1853-ban kérdést intéznek a városhoz, hogy az árva- és gyámügyekben hajlandó-e a városi bizottságot összeállítani, mire Pest város 2703/1853. számú határozata szerint hajlandónak nyilatkozott. Az 1858. november hó 9-i császári rendelet az árva-vagyon összesített kezelését és gyümölcsöztetését rendeli el.

A szabadságharc leveretése után mindjárt megindult *a városi rendőrségnek* a Bécsből Kempen főparancsnok által irányított császári királyi rendőrségek alárendelése. Indok: a városi rendőrség hanyag ügykezelése és politikai megbízhatatlansága. A Grázból Pestre rendelt Prottmann megkezdte szervező munkáját, s a pest-budai cs. kir. kapitányság és rendőri igazgatóság nevében 1851. február elején tudatja, hogy Pest-Buda (és Óbuda) városok eddigi rendőrségi kezelése február 13-ával megszűnik, s annak legfőbb, azaz általános működését ő veszi át. A városi kapitányságok ezentúli hatásköre kizárólag a községi (kommunális) rendőrség, — mint alább látjuk, — a közigazgatási jogban úgynevezett »jóléti rendészet« (Wohlfahrtspolizei) vitelére szorítkozik. Ennek körülírása és az eddigi személyzet további sorsa tekintetében a pesti tanács Alkér Antal tanácsnok, eddigi városkapitány elnöklete alatt bizottságot küldött ki. Ennek

előterjesztésére már február 21-én a 2432. számú határozattal a következő szervezetet állapítják meg: A városi rendőrség ügyeit egyes szakokra osztva egy tanácsnok elnöklete alatt községtanácsi tagok és felügyelő biztosok részvételével intézik. A szakok: 1. vásári felügyelőség,[1]) mely csak a piaci és mértékügyre illetékes; 2. közegészségügyi és kórházgazdászati szak; 3. tűz- és vízrendészeti szak; 4. városvilágítási szak; 5. építésügyi szak.

Ezen utóbbi szak létesítése folytán a szépítő-bizottság eddigi szervezetében nem maradhatván meg, csak a szorosan vett építkezési engedélyügyekre maradt fenn; gazdasági pénzkezelése pedig a házipénztárba olvad.

Hasonló beosztást kapott a budavárosi megcsonkított rendőrség az 1851. február 18-i 159. számú határozattal.

Az egész városi rendőri személyzet (a tollnokon kívül vásárbiztosok, fegyveres poroszlók, lovaskerülők, stb.) ideiglenes minőségű. Különben a volt poroszlók nagy része kivált, részben önkéntesen is, a szolgálatból. A cs. kir. rendőrség központi igazgatósága, kerületi biztosságai, katonai és polgári személyzete (»bátorsági őrök«) stb. szervezetére és fizetésére nézve lásd Berzeviczy és Flaxmayer munkáit.

Ebben az évtizedben rótták rá a két városra azt a terhet, amely a legújabb időkig az állammal szemben támasztott gravámenek egyik legfőbb pontja. Értem az államrendőrség költségeihez való nagymérvű hozzájárulást. 1854. október közepén kapta erre nézve a két város a felsőbb felszólítást. Pesttől 50%-os kvóta szerint 45.000 forint évi hozzájárulást kívántak meg, s ez a következő években már tényleg benn szerepel a költségvetésben, bár a város folyton kérte elengedését, vagy legalább a hozzájárulás enyhítését.

Az adó- és pénzügyek terén legnevezetesebb mozzanat az, hogy az államkormány az új fogyasztási adók egyöntetű kezelése végett az ilyen természetű városi javadalmak haszonbérbeadását az 50-es évektől már nem engedte meg, hanem saját és a város közegei által kezeltette, de a városokkal az évi kártalanítás iránt megegyezett. Az egyenes adó, bélyeg- és egyéb illetékek és állami egyedáruságok kezelő szerveit az adókerületek és a cs. kir. kerületi pénzügyigazgatóság keretébe fogta össze. A ker. pénzügyigazgatóságok felettes központja a cs. kir. központi pénzügyigazgatóság lett, a megszüntetett királyi kamarai igazgatóság helyett.

Az iskolai oktatás terén a kormány az alsófokú (elemi) iskolákat részben meghagyta a városoknál, de részben a felekezetek (hitközségek), különösen pedig a római katholikus egyház iskoláira helyezte át a súlypontot. Az állami felügyelet gyakorlására ő rendelt ki felügyelőket. (A fővárosban

[1]) Vezetője I. osztályú felügyelői ranggal és 600 forint fizetéssel Pekáry Imre volt városkapitány lett.

előbb Kovács Pál, majd Mayer István — később a népszerű »István bácsi naptára« szerkesztője és püspök — volt a központi igazgató.)

A köz- és magánépítkezések felügyelete szintén cs. kir. főhatóságot kapott a kerületi középítési igazgatóságban.

Pest városa 1856. november 19-én 780. szám alatt megszüntette régi építési bizottságát, házipénztárába olvasztotta a szépítési alapot; különben az egész építését és mérnöki ügyek kezelését 1858. november 22-én újjászervezte, az 1400 forint évi fizetéssel javadalmazott *igazgató-főmérnök* vezetése alatt; újra megállapította az építési és eljárási díjakat. Ezzel indult meg a mérnöki hivatal szervezésével való kísérletezés, mely utóbb is annyi különféle formát öltött, egészen a tanácsi, illetve mai polgármesteri ügyosztályok keretébe való illesztéséig.

e) *Újabb mozzanatok a hivatali ügyvitel fejlődésében.*

1848-ig a városi hivatalos ügyvitel begyökerezett gyakorlat, sokszor patriarchális sablón járt utain haladt, bizony gyakran inkább csak cammogott. A tempó a hivatalfőnökök és tisztviselők kisebb-nagyobb erélyétől s józan, gyakorlati érzékétől függött inkább, semmint írásos, illetve nyomtatásos eljárási szabályoktól. A szabadságharc alatt az ügyvitel racionalizálására is voltak eszmék, de nem volt idő és nyugalom ezek megvalósítására.

Az abszolutizmus ezen a téren is át akarta vinni a magyar közigazgatásra az osztrák methodusokat.[1]) Hisz Ausztriának századok óta fej-

[1]) Igen érdekesek Bach miniszteri beköszöntőjének (Reichsgesetz- und Regierungsblatt 1849. augusztus 15.) következő szavai: »A viszonyok átalakulásával, a közszolgálat irányának változásával a köztisztviselők hivatása újjá, szebbé lett. Az élet áramlata megkívánja a polgári és politikai tevékenységgel való érintkezéseket: ezen a téren indítólag, oktatólag, vezetőleg kell az önálló községekre hatniok; *a néppel kell élniök, annak a bizalmát kell megnyerniök*, s azokon a vidékeken, ahol különböző nemzetiségek laknak, *a népfajok egyenjogúságának megfelelően az ott dívó nyelveket el kell sajátítaniok*... Ki kell puhatolniok a valódi szükségleteket, a nép többségének kívánságait és ezeket kell teljesíteni, hogy ekkép az ország java állandóan megszilárduljon és az »*összhaza*« világtörténeti hivatásának megfelelhessen.« (Szívére köti közegeinek, hogy fülüket nyitva tartsák a valódi közvélemény számára, amint az *a sajtóban* s a *törvényes gyülekezetekben* megnyilvánul. Legyenek mindenki számára hozzáférhetők; az ügyek kezelésében a *sok irka-firka mellőzésével* honosítsák meg az egyszerűséget, a gyorsaságot s a szükséghez képest lépjenek közbe személyesen is.) »*A szándék becsületessége, az eszközök tisztasága, bizalmat kell, hogy keltsen.* A közrend és társadalom iránt ellenséges párttal szemben, mely annyi szerencsétlenséget hozott a császárságra és nyiltan annak szétdarabolására töreke dett, nagy erővel kell föllépni«. (De a közigazgatási közegek ne csak a valód veszélyek iránti vakságtól és gondatlanságtól, hanem »a mindenütt összeesküvést szimatoló félénkségtől« is tartózkodjanak, s a közigazgatás járjon elől az alkalmas úton, *nyujtson a népnek szabadságot* a szó legnemesebb értelmében, szabadságot, mely nem rombol, hanem alkot; nem von le a mélybe, hanem fölemel.« — Nehéz szatírát nem írni, ha arra gondolunk, hogy milyen nagy az űr Bach e szavai és magyarországi szándékai és intézkedései között.

lett bürokráciája volt, amely a katonai és pénzügyi igazgatás bölcsőjéből született és nőtt nagyra, illetve kicsinyesre. Az írásbeliség, az akta- és rubrikás kimutatás-gyártás, a felsőbb hatóságokhoz való sűrű jelentések megkövetelése, a felettes ellenőrzés mód nélküli gyakorlása: bizonyára kellemetlen új teherként hárult a táblabíróvilág-jellegű magyar közigazgatásra. Hogy ez így legyen, arról gondoskodott a bürokrácia szövevényes gépezetének középpontja: a bécsi birodalmi minisztérium, magyarországi végrehajtó különítményei útján. Különösen Bach, Thun és Schmerling voltak híresek túlzott rendelet-gyártásaikról a bel-, oktatási- és igazságügyi ágakban. Mindezeket a rendeleteket áradatuk és gyakori változtatásaik miatt bajos volt csak nyilvántartani is, annál nehezebb az életbe átvinni.

Pest és Buda már Szentiványitól kezdve Auguszig folyton kapja a felhívásokat a beérkezett ügydarabokról, a hátralékokról szóló rovatos kimutatások, a hivatali események, fontosabb tárgyak tekintetében készítendő havi jelentések, statisztikák, hiteles naplók és a számos — Pestnél több mint 20 féle — bizottságok jegyzőkönyveinek felfektetése, zsinóros pecsételése, az anyakönyvek pontosabb vezetése, 1800-tól kezdve a díszpolgárok »*aranykönyv*«-*ének összeállítása*[1]), a számvitel és felülvizsgálata iránt való rendelkezéseket. De tárgyilagosan el kell ismerni, hogy az intézkedések közül nem egy a modernebb és rendszeresebb közigazgatás követelménye volt és minták, blanketták behozatala is célszerűen szolgálhatta ezt a célt és az egyöntetűséget. Az iktatás, külzeti utalás az előzményekre, s a levéltározás is célszerűbb átalakuláson ment keresztül; ez utóbbinál megszűnt az oly nehézkes kezelésű dikaszteriális számsorvezetés.

A hivatalnokok ügyei.

A hivatalnokok fegyelmére is nagyobb gondot fordítottak; különösen *a hivatalos óráknak* az alantosok körében oly nyügösnek tartott pontos betartására. 1852. október 16-i tanácsi mementó szerint a hivatalos órák hétköznapokon délelőtt 9-től 12 óráig, délután 3-tól 6 óráig tartanak, kivéve az adószedői hivatalt, melynél 8 órától 2 óráig s a levéltárt, melynél 8-tól 12 óráig és délután 3-tól 5 óráig hivataloskodnak. A betartásra az alpolgármester és a tanácsnokok tartoznak sűrű vizsgálattal ügyelni. Érdekes Augusz 1852. évi október 11-én 15.079. szám alatt kelt leirata, mely szerint felsőbb rendelvényre a városi hivatalnokok vasár- és ünnepnapokon tartoznak a nyilvános isteni szolgálaton hivatali helyük főszentegyházaiban résztvenni. Október 16-án 16.585. szám alatt a tanács értesíti

[1]) Az aranykönyvet az 1850. március 24-iki, jegyzői hivatali utasítás ellenére,— sohasem fektették fel; ezért ütközött sok akadályba a Schmall és csekélységem tanulmánya a főváros díszpolgárairól.

a városkapitányt, hogy részére a főszentegyházakban kitüntetett hely van fönntartva s vallásos buzgalmától bizton elvárja a tanács, hogy az isteni szolgálatban nemcsak külsőleg, hanem másokat is buzdító, lankadatlan ájtatossággal fog résztvenni. A templomlátogatási kötelezettség miatt norma- és nagyobb ünnepnapokon egyáltalában nincs hivatal, a többi vasár- és ünnepnapokon csak 11 órától 12 óráig.

A hivatalnokok kötelező egyenruha-viseléséről lásd Berzeviczy érdekes adatait. 1852. július 1-től különben a városiaknak eltiltották az álladalmi egyenruha viselését.

1849. november 9-én, — egy 1843. évi rendelet megújításával — a tanács felsőbb utasításra a délelőtti hivatalos órák alatt eltiltja a hivatalokban, előszobákban, folyosókon való dohányzást, pipálást. (Délután tehát lehetett pöfékelni.) Ismét egy olyan speciális magyar szokás, melyet kiirtani koronkint legerélyesebb polgármestereink is alig bírtak.

1858. június 15-től a 13.330. községtanácsi szám alatt behozzák a számadó tisztviselők állami mintájú kaucióját, mely egy évi fizetésüknek felelt meg; a feleség is tartozik reverzálist aláírni.

A hivatalnok viselkedése a közönséggel szemben szintén nehezen volt a kellő mederbe terelhető. A tapintatos bánásmód keresztülvitele, a hetyke és goromba, letorkoló modor letevése különösen a kisebb hivatalnokoknál még ma is nehéz feladat, s az akkori szigorú rendeletek, (például a Kolleré 1850. november 8-áról 17.130. szám alatt) folyton küzdenek annak elismertetése végett, hogy a hivatalnok a közönségért van, akinek kenyerét eszi, nem pedig megfordítva.

Viszont meg kell adni, hogy a hivatalnokok érdekeire is nagyobb gondot fordított az új rendszer, persze saját érdekében is. Végleges fizetésrendezéseknek ugyan a mostoha pénzügyi viszonyok álltak útját, de többször történt a tisztviselők helyzetének némi javítása 10—20%-os drágasági pótlékok engedélyezésével. Geringer az eljárási díjakat is az állami osztrák tizenkét napidíjosztály szerint rendszeresítette. (Lásd Ambrus Mihály ker. főispánhelyettes 1850. április 10-én kelt 4029. számú rendeletét.) Az eddigi nyug-, inkább kegydíjazás — akkori terminus szerint »kegyeleti díj«-jellegű és sokszor személy szerint igazodó ellátás helyett behozzák a rendszeres nyugdíjakat; 1855. januárjától (685. számú pesti községtanácsi határozat) felállítják a pesti városi nyugdíjintézetet, amely átveszi a városi tisztviselők társasági pénzalapját. A taksákat 36 részletben kell lefizetni; újítás az is, hogy az özvegy férje ellátásának $^1/_3$-át kapja, a gyerekek után egyenkint évi 30 forintot.

A felsőbbségi felügyelet szoros volt a községtanács és a tanács felett. Rosszalások, feddések többször fordultak elő, bármennyire igyekeztek is a városi hatóságok az engedelmességre. A rendőrség, adóbiztosok lanyha-

ságát felülről több ízben erélyesen megrótták. Még súlyosabb volt az a kifogás, hogy a rendőrszolgák, a kerületi és szállásolási biztosok »az új idők örve alatt, az amúgy is túlterhelt lakosságtól külön adományokat erőszakolnak ki«, mirea tanács 1850. évi 357. számú rendeletével az illetőket azonnali elcsapással fenyegeti meg. Koller 1850. szeptember 17-én komoly rosszalását fejezi ki a tanácsnak, hogy egyszerre hat havi szabadságot engedélyezett Guggenberger Károly ferenc-külvárosi orvosnak és illetéktelenül helyettest állított neki, mert a fennálló szabályrendeletek szerint a hivatalnokokat, akkor is nyomós ok mellett, csupán 6 heti szabadság illeti meg s csak rendkívüli körülményei mellett külön kérvényre, még 4 heti meghosszabbítás. Kikap Pest városa a sűrű bécsi deputációzás, a Paskievics díszpolgári oklevelét átadó önhatalmú küldöttségezés, a Dunagőzhajózási Társulattal szemben, területátengedési ügyben tanusított renitenskedés, stb. miatt. — Ez utóbbi esetben a községtanács mégis fölemelte szavát. Az 1850. évi október hó 21-én 24.745. számú feliratában kifejti engedelmességét, de azt is, hogy vagyoni dolgokban és a kizárólag nyerészkedő társaság túlzott követeléseinek nem tartozik deferálni, mert ezzel a közület java ellen vétene. Kész egészen a magas trón zsámolyáig felfolyamodni. A felek végül is kiegyeztek. (A zsidók telepedési, birtokszerzési és iparűzési ügyében szintén keletkezett konfliktus, melyet utóbb a demografiai részben fogunk ismertetni.)

IV. Pénzügyi viszonyok.

1. Állami egyenes és fogyasztási adók, bélyegilletékek, községi pótadók.

Az osztrák uralommal megváltozott Magyarország, s ezzel a két főváros eddigi adórendszere is, amelyre nézve előző, kapcsolatos művemben (159-től 163. old.) adtam rövid tájékozást. Az indok a köztehervíselés elvének keresztülvitele mellett az állam szükségleteinek emelkedése volt.

1850. tavaszán behozták az új földadót és legelőadót, s az épület- vagy házbéradót ; 1850. őszén a jövedelmi adót. 1850. november 1-től életbe léptették az országfejedelmi bélyegilletékeket ; 1850. október 1-én a márciusi birodalmi alkotmány 7. §-a szerint lehullott a vámsorompó Magyarország és Ausztria között, tehát közös vámkezelés lépett életbe. 1851. március 1-évl behozták Magyarországon is a szesz-, sör-, bor-, hús-, cukor-, kávés egyéb gyarmatáruk-, dohánymonopóliumot s ezt is állami pénzügyőrségi kezelésbe vették. A két fővárosban vámok és egyéb javadalmak címén régi királyi privilégiumok alapján eddig is fennállott s rendszerint bérbeadás útján értékesített egynémely ilyen jövedelmet (»akcisa«, kövezetvám, darabdíj, stb.) megegyezés alapján szintén az állami közegek kezdték

szedni. A városok kárpótlására nézve a császári királyi Országos Pénzügyigazgatósággal 3—3 éves szerződést kötöttek.[1]) Ennélfogva a meglevő tarifákat is módosítani kellett. Megmaradt az úgynevezett kövezeti vám és a partjog tarifája, de csak annyiban, amennyiben az a kövezet és part használatáért fizetett díjnak és nem adónak volt minősíthető. (1851. április 6-iki 8596. számú pesti községtanácsi szám.)

Ami az *egyenes adókat* illeti, az 1849. évi október hó 20-án kelt csász. összminiszteri rendelet szerint az új adók előkészítése végett föld- és épület-adó-katasztert kellett készíteni, addig is 1849. november 1-től 1850. október végéig az eddigi adókötelesek fizessék hadiadóban és háziadóban, (domestica) azt, amit 1847/48-ban fizettek. Azokat, akik eddig adózni nem voltak kötelesek (például a nemesek), 1850. végéig az általuk fizetett lakásbér és nekik járó fizetés alapulvételével 10 osztályba sorozták, ezen belül pedig alosztályokba. Legalacsonyabb adótétel volt a 40 forintig terjedő lakásbér és 40 forintig terjedő fizetés után, gyökadóban évi 30 krajcár; a legmagasabb, 1300 forintot meghaladó lakásbér vagy 6000 forintot meghaladó fizetés után 35 forint; középre esik a 700 forintig terjedő lakásbér vagy 3750 forintig terjedő fizetés után lerovandó 15 forintos tétel.

Gábák fejében a gyökadó után a mult évi arány szerint kell ráfizetést teljesíteni.

Az 1850. évi április 20-i császári pátens szerint az új jövedelmi adókat a következő jövedelmek után s a felsorolt mértékben kell fizetni:

1. Erdők hozadéka, kilencedek, földesúri regális beneficiumok, bánya- és kohóhozadékok, részben haszonbérek után 5%, azaz minden forint után 3 krajcár.

2. Fizetések és egyéb készkiadásokkal nem járó illetmények után (számba nem véve a hivatalos lakást, a lakáspénzt, működési pótlékot), kivéve az aktív katonákat; nyugdíjak, kegydíjak, ellátási díjak után; a papi személyek és testületek dikális összeírás alá nem eső illetményei után, kivéve a kolduló-, tanító- vagy ápoló szerzetekét; a honorátiorok (ügyvédek, mérnökök, orvosok, bábák, írók, magántisztviselők) oly illetményei után, melyek személyes keresetük alapján dikális összeírás alá nem esnek; a biztosítási járadékok után: a gyökadó 600-tól 1000 forintig terjedő jövedelem után 1%; 1000-től 2000 forintig terjedő jövedelem után

[1]) Az akciót megindította Koller 1850. március 22-én tájékozó adatokat bekívánó rendelete s a tanács 6442. számú határozata. Az államkormány kijelentette, hogy a javadalmak tulajdonáról nem tárgyal, mert az a birodalmi alkotmány szerint kizárólag a Birodalmi Gyűlésnek van fenntartva, de a kezelésről egyezkedik. Az első szerződést 1851. február 28-án 2853. számú pesti községtanácsi szám alatt írták alá.

további 1, tehát összesen 2%; 2000-től 3000 forintig terjedő jövedelem után ismét további 1, tehát összesen 3% és így tovább; 9000 forintot meghaladó jövedelem után 10%.

3. Tőkekamatok, járadékok után, kivéve a 300 forintot meg nem haladókat, az adókulcs 5%, azaz minden forint után 3 krajcár.

A jövedelemadó megállapításánál első eszközül alkalmazták a bevallást. Ezt a rendes dikális hatóságoknál kellett benyujtani; az adókivető bizottságok felülvizsgálat alá vették. Felfolyamodással lehetett élni az adófölszólaló bizottságokhoz, amelyekben különböző élethivatású polgárok is részvettek.

A Pesten és Budán nem jelentékeny tulajdonképeni *földadó* részleteire nézve lásd Palugyay művét. Külön állapították meg a belterületen az üres telkekre s külön művelési ágak és állattartás szerint kategorizálva a kültelkekre. Palugyay szerint az 1850/51-es kivetés e címen Pesten 4057 forint 32 krajcárt, Budán 11.340 forint 5 és ½ krajcárt tett ki. 1857-ben a földadó kulcsa a tiszta hozadék 16%-a volt.

A személyes kereseti adó Palugyay szerint ugyanezen kivetési időben Pesten kitett 86.208 forint 20 krajcárt, 60.487 adóalany után; Budán 29.059 forint 50 krajcárt, 21.474 adóalany után. A rendes tételek a 30 krajcáros cselédminimumtól kezdve emelkedtek az iparos- és kereskedő segédek 1 forintos, a honorátiorok 3 forintos, az ipart és kereskedelmet űzők 2-től 6 forintos adója felé. A családtagok után külön, mérsékeltebb tételek voltak megszabva.

A házadó kulcsa a fenntartásra előlegesen levonható 15% leszámítása után fennmaradó bérjövedelem, vagy átszámított jövedelem (házosztály adó-alap) után 12% volt, ami miatt a városi hatóságok polgáraik nevében többször panaszkodnak, hivatkozván arra, hogy Bécsben ez az adó csak 5%-os. (A mai teherhez képest mégis csak boldog idők voltak!) A házadó az említett kivetés szerint Pesten 375.676 forint 3 krajcárt, Budán 62.518 forint 30 krajcárt tett ki.

Az összes egyenes adók kitettek Pesten 675.398 forintot, Budán 154.378 forintot.

Ezekhez a kincstári adókhoz, mint gyökadókhoz járult, évenkinti felsőbb engedélyezés, illetve jóváhagyás szerint »a ráfizetés«, azaz a községi háztartás költségvetési hiányainak pótlására elsősorban hivatott »községi pótadó«. Ennek %-a a szabadságharc utáni átmeneti nehéz időkben 100—130% volt; a béke helyreállítása után maximuma 50%, de később csak 33 és $^1/_3$-ad % volt. Nem mintha ez a községi igazgatás terveihez képest elég lett volna, de a felső hatóság csak ennyit engedélyezett és azt kiadásokban nem volt szabad túllépni.

Hadi adókért és katonai célokra ezenkívül még 1850/51-ben is 100 forint gyökadó után 2 forint 48 krajcár pótadó járt.

2. A két város pénzügyi viszonyai.

a) *A községi pénztárak kezelési eredményei, részben költségvetése, 1849-től 1860-ig.*

Erre nézve a pénztári lerovási könyvekből és 1855-től kezdve, amely évtől ezek a könyvek a székesfővárosi levéltárban már nem állanak rendelkezésre, a költségvetési záróadatokból, az alant következő kimutatásokat készítettük.

Mielőtt azonban ezeket a kimutatásokat közreadjuk, meg kell jegyeznünk a következőket: 1. Sem a költségvetések, sem a zárószámadások szerkesztése, rendszeres beosztása és áttekinthető csoportosítása nem javult az új korszakban. 1851. október 2-án Friedrich György hatósági elnök 1043. szám alatt megküldi a két városnak Bécs budgetjét, hogy annak mintáját kövessék, de ajánlatának nem igen lett foganatja. A pénztári és számviteli személyzet — úgylátszik — szívesebben megmarad a régi, kijárt kerékvágásban. Az alapok külön kezelése és ezen kimutatások sokszoros hiánya szintén megnehezíti a városok pénzügyi helyzetének áttekintését. 2. A költségvetési tervezetben mutatkozó hiányok eltüntetésére igénybevették a kövezetvám, telekátírási díjak, a vendéglők, kávések, szállodások üzletgyakorolhatási díjainak, a vágó- és szúródíjaknak, a hajókikötési és rakodási díjaknak, stb. emelését és amennyire a kormány engedte, átmeneti kölcsönök hozadékát is. Ezenfelül jött az úgynevezett »ráfizetés«, azaz a kormány által megengedett százalékos pótadó. Még így is sokat deputációztak a katonai és polgári kormánynál, sőt Bécsben is, a városok pénzügyi tehetetlenségét bebizonyítandó. A kincstári terhek könnyítését kevés sikerrel kérték; az államkincstár ezekben az időkben szintén küzködött. Különösen a szabadságharc leveretését közvetlenül követő időkben volt nehéz a polgárok helyzete. Maga a Kossuth-bankó megsemmisítése miatt okozott 80,000.000 forintnyi kárban a két főváros lakossága jelentékenyen részesedett anélkül, hogy Bécsből kárpótlást lehetett volna kieszközölni. Később az osztrák pénzrendszer változása, azaz a konvenciós forintról az osztrák értékű forintra való áttérés (1 forint 20 krajcárnak 1 osztrák értékű forintra való átcserélése) és az 1859. évi olasz vereség után bekövetkező állam-pénzügyi zavarok forgatták fel a rendes viszonyokat.

Ezek után adjuk összefoglaló kimutatásainkat.

Az I. számú kimutatás Pestre vonatkozólag adja a bevételi, kiadási és pénztári maradványi tételeket. Még pedig 1849/50-től 1857-ig a zárószámadás, a pénztárkönyvek, 1857/58-tól 1859/60-ig a költségvetés alapján.

I. Pest város kiadásai, bevételei és maradék pénzei 1849/50-től 1859/60-ig.

Év	Kiadás		Bevétel		Maradvány	
	a zárószámadás szerint					
	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.
1849/50	1,278.511	$6^{7}/_{10}$	1,294.917	$17^{14}/_{10}$	16.406	$10^{35}/_{60}$
1850/51	934.806	$39^{8}/_{10}$	936.914	20	2.107	$40\ ^{8}/_{10}$
1851/52	788.496	$5^{7}/_{10}$	796.231	$55\ ^{8}/_{10}$	7.735	$50\ ^{1}/_{10}$
1852/53	1,256.935	$12^{6}/_{10}$	1,261.962	$37\ ^{3}/_{10}$	5.027	$24\ ^{7}/_{10}$
1853/54	1,091.696	$58^{1}/_{10}$	1,097.802	$7\ ^{4}/_{10}$	6.105	$9\ ^{3}/_{10}$
1854/55	1,301.710	$43^{4}/_{10}$	1,333.634	$45\ ^{8}/_{10}$	31.924	$2\ ^{4}/_{10}$
1855/56	1,507.110	45	1,567.427	$13\ ^{6}/_{10}$	60.316	$28\ ^{6}/_{10}$
1856/57	1,462.348	$10^{6}/_{10}$	1,524.090	56	61.742	$45\ ^{4}/_{10}$
Év	Kiadás		Bevétel		Várható maradvány [1]	
	a költségvetés szerint					
	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.
1857/58	1,119.720	$43^{5}/_{10}$	1,076.834	$5^{7}/_{10}$	42.886	$37^{8}/_{10}$
1858/59	1,245.638	41	1,163.586	38	82.052	3
1859/60	1,230.993	$36^{5}/_{10}$	1,181.187	36	49.806	$^{5}/_{10}$

A II. számú kimutatás Buda kiadásait, bevételeit és pénztári maradványait adja a zárószámadások alapján.

II. Buda város kiadásai, bevételei és pénztári maradványai 1849/50-től 1859/60-ig.

Év	Kiadás		Bevétel		Pénztári maradvány	
	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.
1849/50	423.408	$34^{7}/_{10}$	442.100	$38^{8}/_{10}$	18.692	$3^{4}/_{10}$
1850/51	362.090	$51^{1}/_{10}$	380.300	$33^{9}/_{10}$	18.209	$42^{8}/_{10}$
1851/52	317.397	$48^{8}/_{10}$	344.593	$49^{9}/_{10}$	27.196	$1^{3}/_{10}$
1852/53	314.954	$55^{1}/_{10}$	339.945	$8^{7}/_{10}$	24.990	$13^{6}/_{10}$
1853/54	391.541	$52^{4}/_{10}$	405.527	$12^{3}/_{10}$	13.985	$19^{9}/_{10}$
1854/55	296.411	$7^{5}/_{10}$	317.402	$32^{1}/_{10}$	20.991	$24^{6}/_{10}$
1855/56	564.854	$47^{8}/_{10}$	585.538	16	20.683	$28^{2}/_{10}$
1856/57	670.179	$35^{9}/_{10}$	691.719	$5^{4}/_{10}$	21.539	$29^{5}/_{10}$
1857/58	427.563	$23^{7}/_{10}$	445.963	$15^{1}/_{10}$	18.399	$51^{4}/_{10}$
1858/59	427.299	$25^{5}/_{10}$	432.042	$30^{5}/_{10}$	4.743	5
1859/60	?	—	?	—	[2] 554	[2] 65

[1]) Azt a látszólag különös tényt, hogy a költségvetés szerint ezekben az években nagyobbra van előirányozva a kiadás, mint a bevétel és mégis várható maradvány van kitüntetve, az magyarázza, hogy a községi pótadó, mely ezidőszerint az országfejedelmi egyenesadó meghatározott — rendesen $33^{1}/_{2}$ — %-a volt, nem szerepelt a költségvetésben; azt utólag fordították a tényleg felmerült hiányra, sőt várható maradványra is volt kilátás. A tényleges pénztári eredmény bizonyára eltért a költségvetéstől; kár, hogy ezek a könyvek nincsenek meg.

[2]) Az 1859/60. évi pénztárkönyv hiányzik, de az 554 forint 65 krajcár pénztári maradványt, mint átvitelt meg lehet a következő évi pénztárkönyvből állapitani.

III. Pest és Buda kiadási csoportjai 1849/50-ben.

Tétel	Pest		Buda	
	frt	kr.	frt	kr.
I. Pénz- és kölcsönügy.				
Számadási elmarasztalások	8	8	62	24
Elengedések (relaxátiók)	13.443	44 5/10	28.947	35 4/10
Ideiglenes kiadások	29.500	18 7/10	61.380	13
Ideiglenes bevételek kiegyenlítésére	52.345	13	9.295	54
Rendkívüli bevételek kiegyenlítésére	80.891	22 1/10	—	—
Bánatpénzek kiegyenlítésére	19.303	20	—	—
Rendkívüli kiadások	3.033	12 5/10	2.285	42
Adóhivatalnak előleg	69.435	16 8/10	—	—
Gyümölcsözésre kiadott tőkék	7.219	30	1.650	—
Gyümölcsözésre kiadott letétek	100	—	—	—
Biztosítéki kamatok	151	7	—	—
Tűzipénztári felhasznált kamatok	100	—	—	—
Visszafizetett tőkék	432.149	44	46.059	—
Kölcsönkamatok (5%-os)	30.720	1 7/10	25.125	26 9/10
Kölcsönkamatok (6%-os)	24.262	46 4/10	—	—
Végkép kiegyenlített kamatok	3.736	5	—	—
Összesen ...	**766.399**	**49 7/10**	**174.805**	**55 3/10**
II. Személyzet és irodák.				
Fizetések és szálláspénzek	172.259	29	61.604	37 6/10
Drágasági pótlék	—	—	1.605	25 2/10
Nyugpénzek	9.033	53	4.740	32 8/10
Honoráriumok	710	—	2.050	48
Napidíjak, élelmezési és utiköltségek	3.165	23	5.170	39
Napszámosok	517	34	—	—
Mérnöki munkálatok	1.296	33	—	—
Lánchíd-átkelési költség	18	58	—	—
Hajóhíd szerei felügyelete	5.653	58	245	11 8/10
Rendőrök ruhája	4.897	53	2.977	44 8/10
Ház- és lakásbérletek	11.179	—	—	—
Irodaszerek	8.366	42 5/10	2.946	11
Postadíjak	40	51	12	11
Bérfuvardíjak	1.729	58	5.976	53
Összesen ...	**218.870**	**12 5/10**	**87.328**	**20 2/10**
III. Közművek.				
Csatornák	7.027	1	—	—
Éjjeli kivilágítás	43.437	54	8.861	23
Vízvezeték	—	—	735	45 4/10
Kövezetek, feltöltések	52.922	57	21.108	44 5/10
Utak jókarbantartása	13.726	24	4.851	12 2/10
Hegyi utak építése	—	—	5.999	43 7/10
Országutak építése	5.752	29	—	—
Gátépítések, Dunapart-feltöltések	6.767	14	—	—
Összesen ...	**129.543**	**59**	**41.556**	**48 8/10**
IV. Katonaság.				
Üllői-úti laktanya befejezése	39.997	5 5/10	—	—
Városi laktanyák tatarozására	—	—	1.459	15 5/10
Tábori kórház	21.213	5/10	—	—
Rendkívüli szükségletekre	2	48	71.846	22 9/10
Összesen ...	**61.212**	**54**	**73.305**	**38 4/10**

III. Pest és Buda kiadási csoportjai 1849/50-ben. (Vége.)

Tétel	Pest		Buda	
	frt	kr.	frt	kr.
V. Közjogi, közrendészeti kiadások.				
Városi képviselőház építésére	4.289	50	—	—
Tűzoltószerekre	875	4	492	$32^{8}/_{10}$
Kobzási költségek	261	53	—	—
Rabok tartása	10.430	34	1.680	$56^{2}/_{10}$
Utcatisztogatás	6.767	14	—	—
Dologház segélye	5.000	—	—	—
Dologháznak bűndíjak	2.791	$11^{7}/_{10}$	—	—
Összesen ...	**30.415**	$\mathbf{46^{7}/_{10}}$	**2.173**	**29**
VI. Közjótékonysági csoport.				
Alapítványok és alamizsnák	1.046	$14^{4}/_{10}$	7.437	—
Árvák és lelencek tartása	3.134	58	2.259	$11^{2}/_{10}$
Josephinum segélye	500	—	—	—
Josephinumnak bűndíjak	10	—	—	—
Szegényintézetnek gondnoki lakás	732	—	—	—
« bűndíjak	599	$50^{6}/_{10}$	—	—
« engedélydíjak	10.890	50	—	—
« elengedési díjak	570	—	—	—
Közvállalatok segélye	2.650	—	174	—
Szegények rendkívüli élelmezése	—	—	1.966	$7^{4}/_{10}$
« gyógyszerei	7.428	54	—	—
Halotti kocsik	—	—	602	17
Összesen ...	**27.562**	**47**	**12.438**	$\mathbf{35^{6}/_{10}}$
VII. Oktatás.				
Személyi és dologi kiadásai a II. csoportban vannak.				
VIII. Városgazdaság.				
Kisebb építkezések és tervek	1.970	—	—	—
Városi épületek karbantartása	9.913	41	4.742	07
Telekvásárlás	—	—	40	—
Termesztvények, anyagok és eszközök	7.260	$30^{4}/_{10}$	7.098	$39^{6}/_{10}$
Egyéb gazdasági szükséges (Színház, Városmajor) ..	4.743	$26^{5}/_{10}$	14.505	$49^{6}/_{10}$
Összesen ...	**23.887**	$\mathbf{37^{9}/_{10}}$	**26.386**	$\mathbf{36^{2}/_{10}}$
IX. Közegészségügy.				
Átalány és fagaras a Rókusnak	4.961	—	—	—
Bűndíjak a Rókusnak	729	$48^{7}/_{10}$	—	—
Kegyeleti díjak a Rókusnak	505	$17^{5}/_{10}$	—	—
Polgári díjak a Rókusnak	612	48	—	—
Engedelmi díjak a Rókusnak	3.008	20	—	—
Gyepmesternek	—	—	190	—
Összesen ...	**9.817**	$\mathbf{14^{2}/_{10}}$	**190**	—
X. Egyéb szakszerint pontosan ki nem mutatott kiadás	**10.800**	$\mathbf{50^{3}/_{10}}$	**5.223**	$\mathbf{7^{3}/_{10}}$
I—X. Összesen ...	**1,278.511**	$\mathbf{06^{7}/_{10}}$	**423.408**	$\mathbf{34^{7}/_{10}}$

Pest évtizedes kezelésének mélypontja az I. számú kimutatás szerint az 1851/52. pénztári év. Emelkedett 1852/53-ban, majdnem az 1849/50. évi színvonalra; majd a következő évben esett; 1854-től 1855-ig emelkedett és 1855/56-ban egy negyedmillió forinttal haladta meg az 1849/50. évi eredményt.

Budának mélypontja 1854/55-ben volt, az 1849/50. évi eredményhez képest 127.000 forinttal; legmagasabb pontja 1856/57-ben volt az 1849—50-ihez képest 237.000 forinttal.

Hogy egy részletes, szemléltető példát adjunk, közöljük a III. számú kimutatásban Pest és Buda egybevetett kiadási csoportjait az 1849/50. évről és — III/a szám alatt — a kiadási csoportok százalékos kvótáját ugyanezen évről.

III/a. A kiadástételek kerek százalékos hányada az összes kiadásokhoz viszonyítva, 1849/50. évben.

	Pest	Buda
I. Pénz- és kölcsönügy	60·0%	41·5%
II. Személyzet és irodák	17·0%	20·6%
III. Közművek	10·1%	9·8%
IV. Katonaság	4·8%	17·5%
V. Közjog, közrendészet	2·4%	0·5%
VI. Közjótékonyság	2·2%	3·0%
VII. Oktatás személyi és dologi része a II. csoportban.		
VIII. Városgazdaság	1·9%	6·1%
IX. Közegészségügy	0·7%	—
X. Egyéb	0·9%	1·0%
	100·0%	**100·0%**

A IV. számú kimutatásban Pest és Buda egybevetett bevételi csoportjait adjuk, a IV/a szám alatt pedig a bevételi csoportok százalékos kvótáját; mindkettőt az 1849/50. évre vonatkozólag.

b) *Kölcsönügyek.*

A szabadságharc és leveretése következtében nemcsak a birodalmi kormány került pénzügyi zavarokba, hanem természetszerűleg a két főváros is.

Ez elsősorban abban nyilvánult, hogy nem tudtak rendkívüli kiadásaikra hamar fedezetet találni, másodsorban, hogy rendes fizetési kötelezettségeiknek sem tudtak eleget tenni.

Az abszolút kormány, saját érdekében is, nagyobb bajok és felfordulás elkerülése végett igyekezett ezen segíteni.

IV. Pest és Buda bevételi csoportjai 1849/50-ben.

Tétel	Pest		Buda	
	frt	kr.	frt	kr.
I. Pénz- és kölcsönügy.				
Pénztári maradvány 1848/49-ről	1.167	$7^{24}/_{60}$	20.709	$29^{9}/_{10}$
Cselekvő tőkék	6.315	$52^{36}/_{60}$	—	—
Cselekvő tőkék kamatai	301	8	7.096	$1^{8}/_{10}$
Alapítványi tőkék kamatai	126	—	131	48
Ferencvárosi iskolaépítés tőkéje	80	45	—	—
Tűzoltópénztári tőkék	2.700	—	92	—
Tűzoltópénztári tőkék kamatai	1.100	20	—	—
Tűzoltó pénzek	143	40	92	—
Visszafizetett tőkék	331.712	09	10.939	$52^{6}/_{10}$
2%-os kölcsönt kezelő hivataltól	20.000	—	—	—
2%-os kölcsön vagyonbukott adósaitól	96	38	—	—
Üllői-úti kaszárnyai kölcsönből	39.860	—	—	—
Városi képviselőházra kölcsönből	3.000	—	—	—
Város szükségeire kölcsön	11.200	—	—	—
Rendkívüli költségekre	13.244	$04^{30}/_{60}$	70.598	$53^{4}/_{10}$
Számadási elmarasztalások	273	08	—	—
Letétek kezeléséért	2.397	58	—	—
Egy éven túl föl nem vett letétek	205	31	—	—
Ideiglenes bevételek	212.230	$24^{39}/_{60}$	8.419	09
Visszakapott (többnyire katonai) ideiglenes kiadások	61.099	$02^{60}/_{60}$	95.118	$2^{5}/_{10}$
Rendkívüli bevétel	62	49	1.056	$57^{2}/_{10}$
Összesen ...	**707.314**	$37^{15}/_{60}$	**214.255**	$14^{9}/_{10}$
II. Városgazdaság.				
Haszon- és házbérek	293.764	$16^{20}/_{60}$	37.979	$45^{6}/_{10}$
Eladott telkekért	18.071	$3^{30}/_{60}$	1.760	53
Eladott terményekért	20.897	$17^{48}/_{60}$	1.227	$^{6}/_{10}$
Összesen ...	**332.732**	$37^{38}/_{60}$	**40.967**	$39^{4}/_{10}$
III. Közjog.				
Bérkocsi díjak	618	20	—	—
Telekátírási díjak	83.234	$58^{30}/_{60}$	28.950	52
Adópénztárból gábák résztérítése	45.400	—	64.422	—
Polgári díjak	1.056	—	4.566	—
Díjszedői hivataltól	23.199	26	—	—
Malomkaró, mészárszék haszonvételek, vásári, hídátkelési, védelmi stb. díjak	—	—	81.917	$30^{8}/_{10}$
Adószedő hivatalok rendkívüli költségeire	69.426	15	—	—
Engedelmi díjak	80	lásd a 81.917 frt tételt.		
Billegzési díjak	109	41	—	—
Büntetésdíjak	212	—	101	—
Magvaszakadások, hagyományok	3.691	$41^{48}/_{60}$	256	48
Összesen ...	**227.028**	$22^{18}/_{60}$	**180.214**	$10^{8}/_{10}$

IV. Pest és Buda bevételi csoportjai 1849/50-ben. (Vége.)

Tétel	Pest		Buda	
	frt	kr.	frt	kr.
IV. Közjótékonysági és rendészeti bevételek.				
Szegényápoló intézet pénzei	844	35	—	—
Lelencek javára engedélydíjak	22.330	30	—	—
Lelenceknek adományok	16	9	—	—
Bűndíjak kegyeleti intézeteknek	800	22	—	—
Dologházi pénzek	826	$36^{42}/_{60}$	—	—
Összesen ...	**24.818**	$12^{42}/_{60}$	—	—
V. Közművek.				
Ajánlatok csatornákra és kövezetekre	**1.558**	**04**	**234**	$50^{5}/_{10}$
VI. Közegészségügy.				
Rókuspénz	940	$28^{42}/_{60}$	—	—
Rókusnak polgári díjak	523	30	—	—
Összesen ...	**1.463**	$58^{42}/_{60}$	—	—
VII. Egyéb.	—	—	**6.429**	$19^{1}/_{10}$
Összesen ...	**1,294.917**	$17^{14}/_{60}$	**442.100**	$38^{1}/_{10}$

IV/a. A bevételi tételek kerek százaléka az összes bevételekhez viszonyítva 1849/50. évben.

	Pest	Buda
I. Pénz- és kölcsönügy	54·7%	48·5%
II. Városgazdaság	26·0%	9·3%
III. Közjogi csoport	17·4%	40·7%
IV., V., VI. és egyéb	1·9%	1·5%
	100·0%	**100·0%**

1849. augusztus hó 5-én Szentiványi értesíti Pest városát, hogy felsőbb helyen az országos közjövedelmekre szóló utalványokban 100.000 forint ezüstpénzbeli kölcsönt engedélyeztek Pest városának a sürgős igazgatási kiadásokra, s ennek felét a város a csász. kir. kamarai fiókfizető hivatal útján fölveheti. Augusztus hó 8-án a csász. kir. katonai kórházak rendkívüli kiadásainak fedezésére 150.000 forint kölcsönt nyujtanak a városnak. Szeptember hó 29-én a város 9559. számú fölterjesztésében Szentiványi útján újabb 150.000 forint kölcsönt szorgalmaz és október 22-én 10.937. szám alatt kér, hogy a rendkívüli katonai terhek kártalanítása az egész országra leendő felosztás által fedeztessék.

1851. május 14-én 7048. szám alatt a pesti községtanács kéri a kincstárnak kölcsönzött 80.000 forint visszatérítését. Hivatkozik arra, hogy a forradalmi kormány a 119.400 forintot kitevő összeget a 2%-os kölcsöntkezelő hivataltól elvitt és a magyar pénzjegyek érvénytelenítése folytán még 345.738 forint kárt szenvedett, melynek kártalanítását kéri.[1]) Ugyanez év június 9-én a pesti községtanácsban 12.770. szám alatt tárgyalás alá került egy 3,000.000 forintos kölcsön terve. Havas Ignác községtanácsos ez ellen szót emelt, minthogy a város helyzete, valamint az, hogy a rendkívüli kiadásokból mi lesz kizárólag községi teher, még tisztázva nincsen; továbbá, mert a nem választott, hanem csak ideiglenesen kinevezett községtanács nincs jogosítva ily roppant terhet az új nemzedékekre hárítani. Halasztó indítványára szeptember hó 3-án 13.293. szám alatt a kérdések előzetes tisztázására bizottságot küldtek ki. Minthogy ebben a korban a pénzpiacot az állam maga vette sűrű kölcsönei javára igénybe, a városi kölcsön, részben, csak évekkel utóbb valósult meg.

Szeptember hó 25-én Őfelsége 250.000 forintot engedélyezett Buda városának, de kikötötte, hogy ebből 30.000 forintot a Lánchídtól a Várba vezető új útra és a várlejtő rendezésére fordítsanak. A szóbanforgó út, melyet Albrecht főherceg-kormányzóról neveztek el, — a mai Hunyadi János-út — meg is épült.

Buda város különben — épúgy, mint Pest —, az 1851. évi államkölcsön aláírásában is buzgólkodott. 1851. szeptember hó 22-én maga a város 6000 forintot, a községtanácsosok 13.000 forintot siettek jegyezni, de összesen 208.253 forint 23 krajcárt ígértek be. 1851/52-ben erre csak 158.654 forint 57 krajcár lesz költségvetésileg rendelkezésre, tehát a hiányzó 49.598 forint 36 krajcárt 40%-os pótadó útján kell fedezni. A helytartóság azonban egy forint után csak 20 krajcárnyi pótadót engedélyezett, épúgy, mint Pesten.

---

[1]) Tudvalevő, hogy a Kossuth-bankókért sohasem adtak kártalanítást.

A pesti községtanács utóbb tényleg kölcsönhöz jutott, 1853. március 5-én 3627. számú határozatával mondta ki 500.000 konvenciós forint kölcsön fölvételét, melyet a Wiener Erste Privilegirte Öesterreichische Sparkasse folyósított 25 évi 7%-os amortizáció (5%-os kamat) mellett. Erre már csak azért is szükség volt, mert az 1838. évi 2%-os árvízkölcsön utolsó részleteit, illetve kamatait a város már 1849. óta nem fizette. Folytonos moratóriumot kért. Végre a sok huzavona után 1852. június végéig megkapta, a még hátrálékos 530.000 forintnyi összeg erejéig.

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 55529/1951. sz.

Források.

I. Pest és Buda város eredeti iratai a székesfővárosi levéltárban ; (községtanácsi jegyzőkönyvek, tanácsi iratok, cs. kir. biztosi és főispáni leiratok ; számadáskönyvek, költségvetések stb.) *B. Geringer* Károly ideiglenes kormányzó iratai az Országos Levéltárban.

Császári és csász. minisztériumi rendeletek a Reichsgesetz- und Regierungsblatt-ban.

II. Prof. dr. Edmund *Bernadtzik:* Die österreichischen Verfassungsgesetze, mit Erläuterungen, (zweite Auflage, Wien 1911. Manz.) *Schöpf:* Organisatorische Verwaltung des österreichischen Kaiserstates. (1854.)

III. Egykorú lapok: *Magyar (Budapesti) Hirlap* szerk. Szilágyi Ferenc, majd Nádaskay Lajos ; *Vasárnapi Ujság, Politikai Ujdonságok* stb.

IV. *Beksics Gusztáv* tanulmánya »I. Ferenc József és kora« a Szilágyi Sándor-féle milleniumi történet 10. kötetében ; *Berzeviczy Albert*: Az abszolutizmus kora Magyarországon (három kötet) ; *Duncker Karl:* Feldmarschall Erzherzog Albrecht (Wien, Tempsky 1897.) ; *Flaxmayer (Szebeny) József:* Budapest közigazgatási szervezete és alkalmazottai 1686-tól 1872-ig. (Statisztikai közlemények 79. kötet.) ; *J. Häufler:* Pest-Ofener historisch-topografische Skizzen (1854, 3. kötet) ; *J. A. Helfert:* Geschichte Oesterreichs ; (1869—1886, 4. k.) ; *Hermann Egyed:* A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatura és abszolutizmus idejében (1932) ; *Szekfű Gyula* tanulmánya a Hóman—Szekfű-féle Magyar Történet VII. kötetében ; *Palugyay Imre:* Buda-Pest szab. kir. városok leírása (1852) ; B. *Podmaniczky Frigyes* naplótöredékei II. és III. kötet. *Schmall Lajos:* Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez (1896, két kötet) ; gr. gr. *Széchenyi István:* Döblingi Iratok (II. r.) ; *Szilágyi Sándor:* A magyar forradalom napjai (1850) ; idősebb *Szögyény-Marich László* emlékiratai (3. k.) ; *Tábori Kornél:* Titkos rendőrség és kamarilla. Akták-adatok a bécsi titkos udvari és rendőrségi levéltárból (1921); *Thirring Gusztáv:* Budapest főváros demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó ötven évben. (Statisztikai közlemények 70. kötet.) ; *Wildner Ödön:* Tavasz ébredése a pesti s budai városházán 1848-ban (1928), Pest és Buda közigazgatásának története az 1848/49-i szabadságharc alatt. (Statisztikai közlemények 86. kötet 3. szám. 1937.) ; Budapest polgári koszorúja (1935.)

Felelős kiadó dr. Illyefalvi I. Lajos.